

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
Серія: Книгознавство (за редакцією Володимира Дорошенка).

УКРАЇНСЬКІ
БІБЛІОЛОГІЧНІ ВІСТІ

1

Накладом Товариства Прихильників УВАН

Авгсбург

1948

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
Серія: Книгознавство (за редакцією Володимира Дорошенка).

УКРАЇНСЬКІ
БІБЛЮЛОГІЧНІ ВІСТІ

diasporiana.org.ua

Накладом Товариства Прихильників УВАН

Авгсбург

1948

Загальне число
видань УВАН 41

Від Редакції

З розвитком українського культурного руху на еміграції, зокрема українського видавничого руху, починає щораз пекучіше відчуватися потреба органу, призначеного питанням, зв'язаним з українською книжкою в найширшому значенні цього слова, — органу, що з одного боку досліджував би питання книгознавства взагалі, а з другого реєстрував би і таким чином зберігав би від забуття і безслідного запропащення найменше навіть явище української друкованої продукції, що повстала на скитальщині поза межами Рідного Краю.

Ідучи назустріч цій потребі, Секція Книгознавства Української Вільної Академії Наук розпочинає видання спеціального органу „Українські Бібліологічні Вісті“, присвячене згаданим вище проблемам.

„Українські Бібліологічні Вісті“, ідучи слідом своїх заслужених попередників, як славетні Київські „Бібліологічні Вісті“ та інші, міститимуть:

Крім розвідок загально-теоретичного характеру на теми книгознавства, архівознавства і бібліотекознавства:

1) статті, замітки і матеріали про українську книгу, українську пресу, українські видавництва, книгарні, бібліотеки й архіви в нашому минулому і сучасному;

2) матеріали і спогади про всі ті втрати і шкоди, що їх колинебудь зазнали наші видавництва (від цензури тощо), бібліотеки, архіви і музеї, зокрема відомості про ту страшну руїну, що її спричинила отим культурним надбанням остання світова війна;

3) статті і матеріали про наших діячів на книжному фронті, про їх долю і недолю та посмертні про них згадки;

4) рецензії та різні праці, що так чи інакше торкаються книжкової справи;

5) бібліографічні огляди і систематичні покажчики книжкової і часописної літератури сучасної нашої еміграції — реєстри видань і статті на теми згаданого характеру з літератури, історії, етнографії, мовознавства тощо та покажчики літератури про окремих наших визначних діячів на культурно-освітньому полі.

Реєстрації біжучої української друкарської продукції на еміграції буде присвячений „Літопис українського друку на еміграції“, що виходитиме окремими збірниками і міститиме виключно бібліографічні описи органів преси, книжок, брошур, мап та інших друків. Крім того окремими випусками пойдуть індивідуальні бібліографії і автобібліографії творів наших заслужених діячів на полі української культури та покажчики важливіших періодичних видань.

„Українські Бібліологічні Вісті“ виходитимуть покищо неперіодично. Від нашої читацької громади залежатиме перехід їх на регулярний періодичний часопис.

Редакція звертається до всіх українських видавництв з проханням надіслати свої видання для реєстрації їх в „Українських Бібліологічних Вістях“.

Бібліологічні Вісті

З метою плекати найкращі традиції українського культурного життя, ми зберегли цю назву для нашого видання. „Бібліологічні Вісті“ видання Українського Наукового Інституту Книгознавства в Києві УНІК почали виходити року 1923. Перший зошит був друкований на машинці лише в кількох — до десятка — примірниках. Далі „Бібліологічні Вісті“ виходили друкованими невеличкими зшитками і з 1924 р. перетворилися на прекрасно редагований фаховий журнал, до співробітництва в якому притягнуто було найвидатніші наукові сили в галузі книгознавства. Журнал виходив розміром 10-12 друкованих аркушів з прекрасно підібраними статтями з історії книги, мистецтва книги, з культури книги взагалі, давав широку і змістовну хроніку, рецензії на книгознавчі видання, був прекрасно ілюстрований і мав мистецьку обкладинку роботи Юх. Михайлова. Одно з чисел „Бібліологічних Вістей“ було присвячене спеціально Юрію Нарбутові із статтями Ю. Ернста, М. Зерова, П. Балицького. Окреме число за редакцією проф. С. Маслової відзначало 350-літній ювілей українського друкарства. Друга половина 20-х років, коли виходив цей журнал, була взагалі розквітом українського культурного життя в усіх сферах.

Це був час, коли в літературі діяли неоклясики, в Академії Наук розгортав величезну роботу М. Грушевський, процвітали академічні товариства — літературне, історичне, бібліологічне, коли майже щодня відбувалися наукові засідання у затишній залі, що носила ім'я Володимира Антоновича, бо там під стінами в простих, навіть не книжкових шафах, стояла бібліотека цього славного нашого історика. Бібліологічне товариство було витвором мистців, що стояли близько до книжкової справи: М. Макаренко, В. Кассіян, А. Середя і книгознавців: С. Маслов, Ю. Мерженко, Я. Стешенко.

Той високий мистецько-науковий рівень, на якому стояли „Бібліологічні Вісті“, цілком пасував до рівня „Бібліологічного Товариства“, яке давало не тільки повноцінні наукові доповіді, але й відповідно по-мистецьки оформлювало свої збори, друкуючи, наприклад, спеціальні графічно оформлені повідомлення з дереворитами Кассіяна. Це був час коли українська культура йшла до якоїсь вищої мети, коли ще не передчувалося великих катастроф, що прийшли за кілька років і знищили цілком все, що було побудовано в 20-х роках розквіту і надій.

З Української Академії Наук були вирвані найкращі сили, потоптані й звичені чудесні інституції, що так плідно розпочали свою роботу. Загинув і УНІК і Бібліологічне Товариство, припинилися й „Бібліологічні Вісті“.

В 30-х роках Др. Е. Ю. Пеленський зробив спробу відновити традиції „Бібліологічних Вістей“ в Галичині виданням неперіодичних збірників „Українська книга“, солідно поставлених, з великими статтями—дослідами, хронікою й іншими журнальними відділами, з мистецьким оформленням. Але відчувалося важкуватість самого матеріалу, розрахованого на більших спеціалістів, не було й тієї різноманітності, якою відзначався зміст „Бібліологічних Вістей“.

Ми розуміємо, що явище „Бібліологічних Вістей“ неповторне, особливо в наших умовах, і ми ніяк не думаємо, що своїм виданням ми дорівнюємо до тих мистецько-наукових позицій, на яких стояв наш первовзір. Ні, звичайно ні! Ми хочемо заповнити прогалину в еміграційному житті, що хоч вже й створило деякі свої книжкові цінності, що в нових європейських умовах може поновому дивитися на історію своєї друкарської справи, але лишилося відірваним від своїх бібліотек, від книжок, журналів, газет, до яких були призвичаєні, історію яких досліджували. Ми хочемо продовжити традиції українського книгознавства, в можливих для нас формах. І тому, зберігаючи цю святую для нас назву „Бібліологічні Вісті“, хочемо підкреслити наше розуміння завдань такого журналу, хоч і свідомі того, що в сучасних умовах вони нездійсненні в тій мірі, в якій би ми хотіли це зробити.

Вол. Порський.

Вол. Дорошенко

Літературно-Науковий Вісник

На початок 1948 р. припадає 50-тиліття заснування „Літературно-Наукового Вісника“, журналу, що відіграв величезну роль в історії української літератури й журналістики. Цей факт вимагає від нас бодай коротенького історичного нарису ЛНВ. Але писати навіть такий побіжний огляд історії нашого ювілята в тих умовах, в яких ми всі на чужині перебуваємо, далеко від бібліотек і архівів Рідного Краю, річ просто неможлива. Нема не тільки архівів редакцій журналу з різних періодів його існування, ні архівів його редакторів та головних співробітників, передусім М. Грушевського, Івана Франка, Вол. Гнатюка, які для нас тут недоступні, але й ніяких потрібних допоміжних видань, довідників, покажчиків тощо, нема під руками навіть комплекту самого журналу за весь час його існування. Нема отже майже нічого, крім власної пам'яті, а писати тільки з пам'яті, — це вже буде не історія, лише спогад із усіма його хибами — неминучими прогалинами, перевагою особистого й можливо менше важливого над загальним і істотним, дрібних епізодів над фактами першорядної ваги, суб'єктивного над об'єктивним. Читачі мусять з усім цим рахуватися й вибачити мені за можливі прогріхи. Я буду щиро вдячний кожному, хто подасть свої завваги, додатки й поправки до мого із згаданих вище причин недосконалого нарису.

Присвячую його світлій пам'яті покійних редакторів і співробітників „Літературно-Наукового Вісника“, що відійшли від нас за останніх 50 років.

І. ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК 1898-1906 рр.

„Літературно Науковий Вісник“, — як багато говорить нам ця назва! І не дивниця — в історії бо української літератури й журналістики займає цей часопис одне з передових, чи вірніше найчільніше місце. Скільки визначних наших письменників, учених і громадських та політичних діячів із усіх усюд широкої української землі виступило на його сторінках, скільки молодих сил уперше саме в ньому почало свою літературну кар'єру! А мені особисто особливо дорогий ЛНВісник, бо й я був одним із тих багатьох, що почали пробувати свої сили саме в цьому журналі. Від самого його початку я був його пильним читачем і прихильником і тільки незалежні від мене обставини — перебування в царській в'язниці (1907-8 рр.) — розлучили були мене на якийсь час із улюбленим журналом.

За моєї молодости на Наддніпрянщині не було ніякого українського часопису аж до революції 1905-6 рр. В бібліотеці таємної учнівської громади Прилуцької (на Полтавщині) гімназії за мого в ній перебування (1892-1898), поруч рідких українських видань 60 і 70-х років було також трохи книжок петербурзької „Основи“. Але хоч який цікавий був цей журнал, він нас не міг захоплювати, бо надто вже був перестарілий для нашого часу, з іншими повіями й вимогами. Від часу до часу до нас попадала видавана у Львові „Зоря“. Привозили її до нас у Прилуку студенти київського університету. Вже в четвертій класі гімназії читав я цей часопис. І тільки вже у вищих класах приходило до нас Франкове „Життя і Слово“. І знову таки завдяки київським студентам, через яких ми висилали передплату до Львова. Але одержували журнал поштою до Прилуки безпосередньо з редакції. Я був тоді бібліотекарем таємної громади, й „Життя і Слово“ приходило на мою приватну адресу на тонкому папері в закритих ковертах. В коверті могла поміститися тільки якась частина числа, і часто бувало, що приходив початок книжки або середина чи кінець, а решта пропадала десь у дорозі. Розуміється, це було велике ризико для гімназиста одержувати недозволений український часопис з-за кордону, та до того ще такий радикальний, як „Життя і Слово“, що його редакторові заборонений був в'їзд на Україну, як небезпечному ворогові царського ладу. За це можна було потрапити в тюрму й навіки розпрощатися з гімназією. Але молодому, як то кажуть, море по коліна. Я не думав про можливі наслідки й журився тільки тим, що пропадала якась частина висланої зі Львова книжки журналу. Богу дякувати, моє „зухвальство“ минуло без жадних прикрих для мене наслідків — ні жандарми, ні гімназіяльне начальство не довідалися про це. Та з кінцем 1897 р., коли я був у 8-й класі, перестали виходити й „Зоря“ й „Життя і Слово“. Замість „Зорі“ Наукове Товариство ім. Шевченка почало видавати „Літературно-Науковий Вісник“, місячник на зразок західньо-європейських „revue“ за редакцією проф. М. Грушевського. До редакційного комітету входили, крім нього: Ол. Борковський, як колишній редактор „Зорі“, Іван Франко, як редактор „Життя і Слова“ та Йосип Маковей, поет, новеліст і повістяр, що був тоді відомий як талановитий фейлетоніст. Але Борковський і Маковей недовго перебували на своєму становищі. Діставши посади на провінції, вони мусли виїхати зі Львова, Борковський скорше (від 2-го тому вже не бачимо його в складі Ред. Колегії), а Маковей пізніше. Замість нього ввійшов до Редакції молодий етнограф Володимир Гнатюк, що вже від 1899 р. відповідає за редакцію. Гнатюк, закінчивши університетські студії, теж мав іти на провінцію, де дістав посаду гімназійного вчителя, але Грушевський не пустив його туди, знаючи, що в глухому куті молодий учений міг би змарнуватися, не маючи змоги займатися виключно науковою працею, й улаштував його при Науковому Товаристві на посаді секретаря та в Українській Видавничій Спілці. Франко, як знаємо, розійшовся з поляками й покинув панщину в „Kurjer-i Lwowsk“-ому. Запрошений Грушевським до праці в „Науковому Товаристві ім. Шевченка“ й до участі в ЛНВ, Франко перестав видавати свій журнал, що завжди боровся з фінансовими труднощами. „Життя і Слово“ не могло об'єднати навколо себе багато співробітників і читачів з двох причин: через свій радикалізм у суспільних і по-

літичних справах, що не знаходив симпатій у більшій частині інтелігенції, й через перевантаження журналу фолкльорними студіями й сирим етнографічним матеріалом, мало цікавими для широкої публіки. А знову „Зоря“ була лише часописом для родин і не могла задовольнити потреб і смаку читачів з ширшими літературними інтересами. „Літературно-Науковий Вісник“ був натомість справжнім літературним журналом у повному значінні цього слова, редагованим на європейську мірку. А коли до цього додамо, що він стояв на загально-національному становищі, понад партіями, намагаючися об'єднати всі живі українські літературні сили у всеукраїнському масштабі, то зрозуміємо його значіння і вплив. Заснування „Літературно-Наукового Вісника“ недурно припало на час двох великоважних дат нашої новішої історії — столітнього ювілею нового українського письменства й п'ятдесятиліття галицько-українського відродження. Отож об'єднання діячів української культури з обох сторін історичної прірви мало свого роду символічне значіння. Новий журнал мав поглибити, поширити й зміцнити ті ідеї, що їх на порядок денний поставили ці знаменні події. Головне його завдання будування української культурної соборності, як передумови соборності державної. Що це завдання ЛНВ виконував якнайкраще, свідчить той величезний вклад, який вніс він у скарбницю української культури. І нічого дивуватися, адже ж об'єднав він усю нашу тодішню літературну еліту з цілої української території з винятком лише придушеного мадярським чоботом Закарпаття. Бачимо в ньому з Великої України стару Ганну Барвінок (Ол. Кулішеву), Вол. Винниченка, Миколу Вороного, Б. Грінченка, С. Сфремова, Ів. Карпенка-Карого (Ів. Тобілевича), Ол. Кониського, М. Коцюбинського, А. Кримського, В. Леонтовича, Ів. Липу, Ол. Лотоцького, Д. Мордовця, С. Русову, Вол. Самійленка, Л. Старицьку-Черняхівську, Лесю Українку, Гната Хоткевича й ін. З Галичини: Катрю Гриневичеву, що це недавно померла, П. Карманського, Юрія Кміта, Наталію Кобринську, Б. Лепкого, Д. Лукіяновича, Йосипа Маковея, Леся Мартовича, Василя Пачовського, Василя Стефаника, А. Чайковського, Ст. Чарнецького, Марка Черемшину (Ів. Семанюка), Михайла Яцкова. Буковину представляла О. Кобилянська. А це ж тільки визначніші імена, що їх удержала моя пам'ять, — і скільки між ними блискучих!

Величезні заслуги поклали для журналу його редактори — Михайло Грушевський, Іван Франко й Вол. Гнатюк. Перші два як організатори й керманічі, а Гнатюк як незмінний технічний редактор і коректор та невтомний співробітник. Але найбільше праці вложив тоді у ЛНВ таки Франко. Не було книжки журналу, де не було його поезії, оповідання або повісти, критичної або літературнознавчої чи публіцистичної статті, рецензії, хронікальних заміток. Можна просто подивляти розмах і плідність Франкового таланту. Саме в ЛНВіснику появилися найкращі його поезії й найблискучіші есеї. Як редактор літературної частини, Франко був просто незаступний, не тільки тому, що вкладав безліч власної оригінальної праці, але й завдяки своїй невидній і назверх непомітній редакторській роботі. Він дуже докладно перечитував прислані до редакції твори й багато тратив часу, щоб приспособити їх до друку. Треба тільки заглянути до архіву тогочасного ЛНВ, що переховується в бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, щоб переконатися, як

багато труду вкладав Франко у свою редакторську працю. Часто-густо твори молодих адептів літератури просто не можна було пізнати, так ґрунтовно виправляв, а то й переробляв їх Франко. З-під його майстерної руки незграбні не раз вірші виходили справжніми поетичними творами, а не слабими пробами початківців. Властиво це були майже в цілості твори самого, Франка. Те саме було і з прозою. Скоро тільки бачив він якусь іскру таланту у молодого автора, не щадив свого труду, щоб тільки заохотити його до праці над собою. А часом Франка зацікавлював слабший твір своєю думкою або змістом, і він на основі цього твору робив свою власну досконалу річ, але друкував її за підписом автора. Так не одного молодого письменника вивів Франко в люди, навчив, як треба писати поезії чи новелі. Отож нема чого дивуватися, що ЛНВ за такої знаменитої редакції відразу здобув собі велику популярність, особливо серед молоді*). І я теж став гарячим його прихильником. Зазнайомився я з ЛНВ уже в Москві восени 1898 р., коли вступив на тамошній університет. Усякі літературні новини, що появлялися в Галичині, одержував проф. Аґатанґел Кримський чи безпосередньо від авторів або видавництв, чи через Костя Паньківського, що акуратно посилав йому все, що там виходило. А ми, студенти, довідувалися про ці новини від Кримського та й не одне спроваджували через нього або ліберального професора російської історії Матвія Любавського для своєї громади. „Літ. Науков. Вісник“ передплатував я безпосередньо зі Львова для громади, як її бібліотекар, та й для себе. З якою нетерпеливістю чекав я й мої товариші приходу чергової книжки, просто не офісати. Ми ждали й не могли діждатися. Мені аж у сні привиджувалося, що я читаю нову, свіжу книжку журналу. Виразно бачив обкладинку, на звороті її відчитував зміст, а далі читав усе за порядком — поезії, оповідання, статті... До травня 1901 р. ЛНВ доходив до Росії вільно; часом, щоб відвернути увагу цензури посилали його під зміненим титулом як „Галицький Літературний Вісник“. Але через доноси галицьких москвофілів і київських чорносотенців цензура перестала пускати журнал на Україну. Проте на Московщину він йшов і далі, а через мене діставали його й кияни: Б. Грінченко, С. Єфремов, Василь Степаненко, Вол. Шемет. У 1901 р. ми намовили навіть знайомих бібліотекарок популярної серед студентства бібліотеки—читальні Степанової коло Никитських Воріт, щоб передплатили ЛНВ для студентів-українців—не членів Громади.

У „Літ. Наук. Віснику“ багато моїх приятелів і товаришів з-поміж молоді — киян, петербуржан, москвичів тощо, як от Василь Доманицький, Дмитро Дорошенко, Андрій Жук, Симон Петлюра, Вол. Яблоновський та інші, і я між ними, — почали, як я вже згадав вище, свою літературну кар'єру. Спочатку в Хроніці, де містили свої дрібні кореспонденції, рецензії й замітки чи за повним підписом, чи під ініціалами, криптонімами або псевдонімами. Особливо багато писав Василь Доманицький; часто траплялося, що під ініціалами В. Д. були його й мої замітки. Бувало й Франко робив якусь свою заввагу до нашої писанини і ще підносило нас у власних очах і в очах товаришів. А від дрібних дописів, хронікальних заміток і рецензій переходили ми й до біль-

*) Число передплатників було, як на теперішні паші відносини, незначне. В 1898 році розходилося якихось 800 прим. В Галичині 625, в Буковині 32, до Росії йшло 101, до Америки 41. Див. А. Животко, Історія преси, ст. 78).

ших статей. Посилали свої писання до Львова у звичайних листах, а раз я спробував вислати одну статейку під опаскою, як рукопис, не в закритій коверті, очевидно поручено. Такі посилки оплачувалися дешевше, ніж закриті листи. Але поштовий урядовець у Пярятині, найближчому до мене повітовому місті, де була поштова контора, уздрівши заграничну адресу, вважав за потрібне перевірити, чи це дійсно рукопис, призначений до друку, й побачивши, що стаття писана по українськи, відмовився прийняти й забелькотів щось про мазепинство. Але ми, студенти, були тоді герольдами свободи й права, — я зробив бучу, домагаючися виконання поштових приписів. Цензура, мовляв, не діло пошти, а спеціальної установи. Загрозив, що скаржитимуся до вищої влади, й переляканий поштовець мусів уступити. Стаття моя спокійно дійшла до Львова й появилася в черговій квижщі ЛН Вісника. Цей дрібний епізод я навожу тут на доказ, що ми, молодь, „свідомі українці“, як звали себе у відрізненні від малоросів і українофілів, не боялися маніфестувати свою українськість, говорили між собою і з іншими публічно по-українськи й держали зв'язок із галичанами. Китайський мур між Східною й Західною Україною для нас уже не існував.

Свою безконкурентну роль всеукраїнського літературного органу задержав ЛНВ аж до першої революції в Росії (1905-6 рр.) Правда, в 900-х роках царська цензура починає потроху м'якшати. Появляється ряд поважних видань, головним молодого рухливого видавництва „Вік“ на чолі з Ол. Лотоцьким, С. Єфремовим і В. Доманицьким, і повісті Т. Шевченка, „Чорна Рада“ П. Куліша, оповідання Марка Вовчка, твори Ів. Нечуя-Левицького та інших наших письменників, а надто тритомова антологія української поезії і прози „Вік“ з багатьма невідомими на Наддніпрянщині творами і місцевих і закордонних українських письменників, що зробила величезне враження по всій Україні. Український історичний журнал російською мовою „Київська Старина“ дістав тоді дозвіл друкувати українську белетристику. Виходить низка альманахів — „На вічну пам'ять Котляревському“, на честь Ол. Кониського, М. Вороного та ін. але ні в „Київській Старині“, ні в цих альманахах по-українськи не можна було друкувати нічого, крім белетристики. Всякі спроби видавати українські часописи цензура безапеляційно відхиляла. Не помагали ніякі ні прохання, ні депутації до Петербургу. Струс 1905 р. раптом змінив ситуацію. Цензурні пута з українського друкованого слова в Росії самі собою впали. Закон 1876 р., що досі його сковував, перестав існувати, й Наддніпрянщина нарешті могла вже мати свої власні органи преси. По різних місцях появляються українські часописи: „Хлібороб“ у Лубнях, „Рідний Край“ у Полтаві, „Зоря“ у Москві, „Слобожанщина“ у Харкові, „Запоріжжя“ в Катеринославі. Та це були здебільшого ефемериди. Поважні органи преси — газета „Рада“ і журнал—місячник „Нова Громада“ повстають у серці України, в Києві, коштом відомого українського мецената Євгена Чикаленка. „Літературно-Науковому Вісникові“ загрожувала небезпека стати суто-галицьким провінціальним часописом, а тим самим стратити свій вплив на широкі українські маси за Збручем, що тепер саме будилися до нового життя. Зберегти своє домінуюче становище, яке займав він стільки років, міг ЛНВ тільки при умові перенесення його зі Львова до Києва. Проф. М. Грушевський це добре розумів і в 1907 р. переніс журнал до Золотоверхого. Тоді

на Наддніпрянщині, в зв'язку з підпадом царського режиму перед українським рухом відкриваються широкі перспективи і треба було за всяку ціну використати ці можливості у всеукраїнських інтересах. Треба було не допустити розійтися двом віткам одного українського народу, не дати витворитися окремим центрам і окремим племенам — галицькому й наддніпрянському. Треба було виплекану у галицькому Піємонті, за межами досягнення російської жандармерії й охоранки, ідею соборности пересадити на степи України, щоб із слова стала вона ділом. ЛНВ галицького періоду поставлене йому завдання сповнив якнайкраще, як про це свідчить уся його діяльність. Досить тут покликатися на самі твори Ів. Франка, нашого справжнього Мойсея, що вказував своєму народові шлях до обітваної землі — української державности. Згадаймо хоча б його вікопомну поему „Великі роковини“, з нагоди столітнього ювілею нової української літератури, або його блискучу візію „Поza межами можливого“, де він давав відсіч Хомам невірним, що сумнівалися в можливості повстання самостійної української держави. „До відважних світ належить!“ — кличе Франко до земляків у невеличкому, алеж якому змістовному віршику „Конкістадори“, що надовго випередив ідентичну Кленову поему „Каравели“. „Будьте, мовляв, відважні й здобудете Самостійну Україну!“

Перенесення ЛНВ до Києва не обійшлося без болючої операції. Двох однакових органів не могло бути, й „Нова Громада“ мусіла припинити своє існування. І Чикаленко й Симиренко й інші велико-українські патріоти, зважаючи на авторитет проф. М. Грушевського, згодилися на таку жертву в ім'я загального добра, але ні Грінченко, ні Єфремов, головні керманічі „Нової Громади“, не могли помиритися з її припиненням і розійшлися з Грушевським. Грінченко відразу відмовився брати участь у перенесеному ЛНВ, а Єфремов зробив це трохи пізніше. Про цей розрив писав Грушевський згодом у статті „Як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем“.

Львівський ЛНВ першого періоду мав формат і об'єм західно-європейських „revue“. За змістом складався з трьох частин, що мали кожна свою окрему пагінацію: відділ красного письменства, відділ науки, критики і публіцистики й відділ хроніки та бібліографії, що друкувався петитом. Кожні три книжки творили окремих том, який мав свою титульну сторінку й свій зміст. Отже опрацювати можна було й вилучивши з усіх трьох номерів окремі частини та склавши їх у томі за їх власною пагінацією. Перші річники (1898-1903) мали обкладинку з віньєтою роботи М. Івасюка, а зміст книжки був на звороті обкладинки. Від 1904 р. обкладинка прибирає інакший вигляд, віньєти вже нема, зміст поданий зараз на обкладинці. Такий вигляд має відтоді обкладинка журналу аж до самого кінця, з винятком книжок з року 1919, коли знову на обкладинці появляється віньєта. Наукове Т-во видавало ЛНВ тільки до травня 1905 р., опісля перебрала його Українська Видавнича Спілка.

II. ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК КИЇВСЬКОГО ПЕРІОДУ (1907-14, 1916-19)

З перенесенням ЛНВ до Києва головним промотором, духовим батьком і надхненником журналу стає проф. М. Грушевський. Іван Франко сходить зі сцени, справді, як той Мойсей, що довів жидів до Обіцяної землі. Провідна роля його скінчилася. Страшна недуга підкосила, здавалося, незламного велетня духа й тіла, бо й фізично був Франко незвичайно міцний. Але я про Франкову хворобу довідався аж у половині 1908 р., по виході з царської в'язниці, не просидів від січня 1907 р., вже як опивився у Галичині. У Львові довелося мені стати ближче до журналу після довгої примусової з ним розлуки. ЛНВ тепер досить таки змінився. З європейської „revue“ обернувся в „товстий журнал“ російського типу, ставши й більшого формату і значно грубшим за давніший, львівський. Структура його лишилася та сама, себто спершу йшло красне письменство, потім критика, публіцистика й наука, а в кінці рецензії. Відпала тільки хроніка й зникла окрема пагінація кожного відділу. Тепер книжка мала суцільну пагінацію, але по-старому три числа становили том з окремою титульною карткою і змістом. Для улегшення поштової пересилки в межах Австро-Угорщини журналу, видаваного в чужій державі, Українська Видавнича Спілка мусіла випускати для Галичини й Буковини формально інше видання, за редакцією австрійського громадянина. Отож київська контора ЛНВісника доставляла до Львова журнал в аркушах, які складалися вже на місці в палітурні Наукового Товариства ім. Шевченка, діставали обкладинку, друковану з відповідними змінами в друкарні того ж Товариства, кольору відмінного від київського видання (київське видання мало обкладинку помаранчову, а львівське червонясту). Згодом у Львові повсталася й галицька філія редакції, яку провадив М. Євпан (Федюшка), якого перетягнув з „Української Хати“ до ЛНВ і Української Видавничої Спілки проф. М. Грушевський, побачивши його хист і працьовитість, замість Вол. Гнатюка, що, занедужавши на сухоти, не міг займатися справами Спілки й журналу так, як колись. Це було причиною охолодження відносин між Грушевським і Гнатюком, який уважав себе покривдженим і відтоді перейшов у табір його ворогів. Київську редакцію провадили В. Леонтович, О. Олесь і Ю. Тищенко (Сірій). Але, як вже згадувалось головним редактором у цьому періоді, був таки М. Грушевський. Як колись Франко, так тепер він містить у кожній книжці безліч свого матеріялу — і белетристичні нариси (під ініціалами М. З., себто Мих. Заволока, псевдонім Грушевського з молодих літ), і опис подорожів і, обов'язково — публіцистичні статті на всякі злободенні теми українського життя — національного, культурного й політичного — по обох боках Збруча, і рецензії. І скрізь, у кожній своїй речі стоїть Грушевський на всеукраїнському становищі, намагаючися не допустити розходження між Україною Східною й Західною. Особливо боровся Грушевський з вузьким галицько-буковинським провінціалізмом, з чорно жовтим патріотизмом галицько-буковинських політиків, що доходив часом до сервілізму і в своїм загумінковім політиканстві тратив всеукраїнську перспективу. Намагання Грушевського отверезити галицько-буко-

Шевченка, і журнал зостався без співробітників, без обслуги, без друкарів, що майже поголовно пішли до війська, та найважливіше тому, що незабаром Галичина й Буковина опинилися під російською окупацією. М. Грушевський і Вол. Гнатюк сиділи в Криворівні на Гуцульщині, куди, не підозріваючи лиха, виїхали на літній відпочинок. Довелося мені самому зліквідувати львівську філію ЛНВ, що містилася на вул. св. Софії, недалеко від вілли проф. Грушевського, а потім і втікати від москалів до Відня. Сюди ж, заходами „Союзу визволення України“, вдалося перевезти, при допомозі австрійської військової влади, й проф. М. Грушевського. Та він не захотів лишатися в Австрії, серед галицько-буковинських політиків, з якими розійшовся. Казав, що в цей відповідальний момент він мусить бути на Україні. Як відомо, проф. Грушевського зараз по його повероті до Києва арештовано, як австрофіла чи германофіла й заслано „не в так віддалені краї“, звідки його визволила революція 1917 р. А знов австрійський уряд, прогнавши москалів із Галичини, нацькований ворогами Грушевського, збирався теж судити його заочно за москвофільство!

Щоб покінчити з ЛНВісником київського періоду рр. 1907 — 1914, мушу ще торкнутися деяких обвинувачень, що їх кидали на адресу М. Грушевського його неприхильники, а саме, що він нібито умисне нищив у своєму журналі своїх недругів. Мовляв, щоб усунути небезпечну для своєї „Ілюстрованої історії України“ конкуренцію, розкритикував у ЛНВ Аркасову Історію; що нібито я за його намоєю розніс „Історію українського письменства“ С. Єфремова; що це його справа, що В. Леонтович (чи М. Коцюбинський, цього я вже не пам'ятаю, а перевірити тепер не можу) відмовив творам М. Філянського якоїбудь поетичности і т. д. Це все звичайні плітки. Аджеж кожний неупереджений чоловік повинен був тямити, що з наукового погляду не можна навіть порівнювати книжки вченого фахівця і звичайного собі дилетанта. Це в своїй оцінці і підніс другий фахівець, людина в високій мірі шляхетна, що ніколи не піддалася б ні на чий підшепти — В. Липинський. Так само й мене не намовляв Грушевський нищити працю Єфремова, а просто звернувся до мене з проханням дати рецензію на твір, що його мовчанкою обійти ніяк не можна було. А що моя критика була обґрунтована, це признали навіть прихильники Єфремова, та й сам він у пізніших вмданнях дещо змінив відповідно до моїх завваг. Трудно, розуміється, погодитися з негативною оцінкою поезій Філянського, але мабуть Грушевському ніяково було відмовитися друкувати цю односторонню рецензію з огляду на особу її автора. Але в поезії *de gustibus non est disputandum*, як про це свідчать хоча б такі розбіжні погляди на поезію В. Барки, як Ю. Косача чи Ю. Шереха з одного боку, й др. Остапа Грицяя з другого.

На окрему згадку заслуговує також відношення до ЛНВісника київського періоду покійного Івана Франка. З санаторії в Лініку вернувся він зламаний фізично й душевно. Але організм його був такий міцний, що страшна недуга, яка інших відразу нищила, не могла подолати його, й розбитий нею велетень жив і працював ще цілих десять років. Але це вже не був той Франко, що створив „Мойсея“ й інші перлини української літератури. На жаль, перебута хвороба полишила глибокі сліди на його душі, а це не могло ве відбитися на його творчості. Проте Франко до самої своєї смерти не кидає літературно-наукової праці. Але його творча

сила така колись могутня, виявилася тепер лише у кількості про-
дукованих речей, а не в їх якості, зате заволоділа ним страшенна
чисто хороблива амбіція, якої давніше й сліду не було, запану-
вало бажання визначитися, жадання, щоб твори його хвалили. В
парі з тим щораз більше проявлялася нехіть до інших письмен-
ників, як можливих конкурентів, якась теж хороблива заздрість,
вічне побоювання, що його не цінять, маловажають.

Здавалося, всі ті негативні сили, що дримали десь на дні
душі, у підсвідомості, що їх не пускав наверх його здоровий
сильний, здисциплінований культурою дух, тепер сплили на по-
верхню. І от на те, щоб усі бачили, що він іще в повні своїх
сил, Франко тепер кожную найменшу свою річ, кожен навіть окре-
мий уступ своєї праці дбайливо позначає датою: „писано для та-
кого й такого, місяця, року...“ Розуміється, ЛНВ не міг відмови-
тися від співробітництва чоловіка, що стільки років працював
для журналу так запопадливо й самовіддано, хоч би й які слабі
були його теперішні писання. Адже ж це був Франко, а як мож-
на було відмовитися містити його твори. І ми знову бачимо
Франка в рядках співробітників ЛНВ. Але в 1910 р. Франко роз-
ходиться з проф. Грушевським і кидає ЛНВ. І все це через те,
що Грушевський не згоджувався передрукувати в ЛНВіснику
його „Нарис історії української літератури“, що появився був
тоді накладом тієї самої „Української Видавничої Спілки“, що ви-
давала й ЛНВ. Франко ніяк не хотів зрозуміти, що це ж абсо-
лютно неможлива річ передрукувати в органі Спілки її ж власне
видання, тільки що випущене окремою книжкою. Інша була
б справа, якби „Нарис“ появився спершу в журналі, а потім вий-
шов з нього відбиткою. Але жадні аргументи не промовляли до
хворого розуму. Франко вперто стояв на своєму. А згодом він
іще більше розгнівався на Грушевського за вміщену в ЛНВ мою
рецензію на його „Нарис“. Розуміється, ані Грушевський, ані я
не хотіли зробити нею ніякої прикраси Франкові. Промовчати
„Нарис“ ніяк не можна було, адже ж як би не було це був твір
Франка, а до того ще й виданий Українською Видавничою Спіл-
кою. Отож містити навмисне негативну оцінку „Нарису“ Гру-
шевському на думці не могло бути. Навпаки, свідомий усіх хиб
цієї безперечно слабої речі, на якій вразно позначилася хвороба
її славетного автора, просив він мене, щоб я озвався про неї
якомога лагідніше. Я так і зробив, але все ж не догодив Фран-
кові, який прилюдно нарікав, що мовляв, обидва Дорошенки
„зрицькали“ його „Нарис“, бо й Дмитро Дорошенко був тоді на-
друкував свою рецензію на Франкову книгу в „Раді“ й також
лагідно, але без суперлятивів оцінив її. В результаті Франко від-
мовився писати до ЛНВ, а перенісся до „Діла“, де почав містити
з'їдливу критику великої „Історії України“ М. Грушевського, яку
описля видав окремою книжкою. На мене теж він довго сердився
і навіть не хотів мені нічого допомогти, коли Наукове Т-во ім.
Шевченка доручило мені скласти бібліографію його творів на
20-річний ювілей його письменницької діяльності. Але пізніше,
побачивши в друку мою роботу, сам запропонував мені свої по-
слуги, і ми переглянули з ним удвох усі його статті, друковані
в „Ділі“, при чому Франко подав чимало поправок до бібліогра-
фії, яку склав М. Павлик, неодне до неї додав, а неодне велів
викинути, як не його річ. Треба сказати, що не вважаючи на пе-
ребуту недугу, зберіг він свою незвичайну пам'ять і працьовитість.

Та на жаль, колись такий ясний розум, тепер його зраджував. Франкові раз-у-раз увижалися різні галюцинації, йому здавалося, що з ним говорять невидимі духи, і він, балакаючи з вами, все мав насторожений вигляд, до чогось ніби прислухаючися. Це прислухався він до розмови з ним духів. І тепер серед аргументів, що ними він боронив чи заперечував якусь думку, не раз можна було почути від нього, що до цього дійшов він надприродним шляхом. Повідали про це йому духи. Такий аргумент траплявся звичайно несподівано для оточення: говорить чоловік до речі, логічно, аргументує розумно, і враз — посилається на невидиму силу. Духи, звичайно, докучали Франкові, не даючи йому ні на хвилину спокою. І це дивниця, що став він після хвороби такий нервовий і згризливий. Особливо давався йому взнаки дух Драгоманова. Він сильно мучив Франка за те, що той виступив був проти свого вчителя. Отже при розмові з Франком і в зносинах з ним треба було завжди бути обережним, щоб не вразити його хору душу. А це очевидно робило взаємини з ним для людини нормальної дуже утяжливими. Гірко було дивитися на колись сильну духом і тілом людину тепер геть розбиту душевно й фізично, з покрученими, скоцюрбленими пальцями, занедбаного, як якийсь останній каліка — жебрак...

Припинений силоміць у 1914 р. царською адміністрацією ЛНВ почав наново виходити по кількалітній перерві вже після упадку царату в 1917 р. М. Грушевський, вернувшись з заслання до Києва, відновив свою улюблену дитину. Але журнал уже не мав того значіння і впливу, що колись. Тоді надії летіли так блискавично, що журнал не міг був їх наздогнати. Це на той час була надто тяжка артилерія. Перед вели шоденники. Та й сам Грушевський просто вже не мав часу провадити журнал, зайнятий Центральною Радою. Він перенісся з своєю публіцистикою до газет, спершу до „Нової Радя“, потім до „Народньої Волі“, а ЛНВ здав на опіку своєму братові Олександрові. В цей час у ЛНВ появляються поруч декого з давніших співробітників чимало молодших. Крім Ол. Грушевського, О. Олеся, Гр. Чупринки, Л. Старицької-Черняхівської, др. І. Свенціцького, П. Стебницького й ін. бачимо М. Рильського, Я. Савченка, П. Тичину, М. Івченка, Ю. Іванова-Меженка. Та найбільшою прикрасою журналу були все ж таки статті проф. М. Грушевського на політичні й літературні теми. Мені довелося бути в Києві на переломі 1918-1919 рр. і познайомитися тоді з журналом. М. Грушевський, якого я тоді відвідував, запрошував мене до ближчої участі в ЛНВіснику. Він познайомив мене з своїм братом Олександром і прохав мене поговорити з ним про моє співробітництво. Олександр Грушевський запросив мене до себе на конференцію. Пам'ятаю, мені дуже не хотілося йти в умовлений день. Щось мене здержувало, якесь погане передчуття, але я хотів додержати слова і пішов. Передчуття моє справдилося. Не встигли ми ще як слід обмінятися думками, як до помешкання вдерлися бандити й стероризувавши всіх, що були в помешканні, докладно всіх ограбували. Було це 23 грудня 1918 р., а з кінцем січня 1919 р. довелося мені покинути Київ. Якраз тоді верталися додому галицькі делегати Трудового Конгресу, і я скористувався з цієї нагоди, щоб і собі з ними виїхати. Треба було поспішати, бо наступали большевики. Пам'яткою мого перебування в Києві і співробітництва з ЛНВ полишилась моя довша стаття про Західньо-Українську Народню

Республіку, поміщена в одній із останніх книжок журналу. Олесь і М. Грушевській теж виїхали тоді за кордон, але ЛНВісник виходив і без них аж до 1920 р. за редакцією М. Зерова і вмер знову насильницькою смертю вже з руки большевиків; так само як і бібліографічний журнал „Книгар“, де також душею був М. Зеров після того, як основник його В. Королів-Старший виїхав за кордон.

Останні книжки ЛНВ пощастило було мені дістати в 1920 р. підчас короткого перебування української влади в Києві.

Воскрес ЛНВ аж у 1922 р. у Львові за межами досягнення НКВД. Це був третій період існування журналу. Тепер він виступив у зовсім відмінному ідеологічному вигляді в порівнянні з попередніми.

Аркадій Животко

Нездійснені пляни видання українських часописів

I

В історії української преси окреме місце займають нездійснені пляни видання українських часописів.

Причини, що ставали на перешкоді виходу в світ того чи іншого задуманого часопису, полягали: 1) в політичних умовах доби і країни, де він мав повстати, 2) у внутрішніх непорозуміннях серед співробітників, що виникали в наслідок браку коштів, і 3) у тому, чи іншому впливі суспільних кіл, що ближче стояли до задуманого видання.

Та не зважаючи на те, що тим органам не пощастило побачити світ, сама ініціатива, а тим більше підготовча праця коло видання, часом опрацювання пляну і програми їх, заслуговують на належну увагу, доповнюючи тим історію української преси та кидаючи проміння світла на обставини, в яких доводилось їй народжуватися, жити і розвиватися.

*

До найкращих таких плянів видання на українських землях належить справа видання українського часопису в Галичині, що в'яжеться з іменем М. Шашкевича. Було це р. 1830, коли він, будучи семінаристом, почав дбати про дозвіл на видання часопису. Дозволу, однак, дістати не пощастило. М. Шашкевич, Як. Головацький та І. Вагилевич вживали заходів, щоб видати альманах „Зоря“, але й альманахові цьому побачити світ не довелося. Перший випуск його на 1834 р. австрійська цензура не допустила до друку. Щойно два роки пізніше, поборюючи перешкоди, випускають вони відому „Русалку Дністровую“.

Був це час, коли на західньо-українських землях починає помічатися національне пробудження серед української молоді. Виявляється воно з одного боку у відокремлюванні та віддалюванні в літературі та в політичному житті від поляків, а з другого — у наближенні до інших слов'янських народів. Українська молодь починає цікавитися та знайомитися з народньою поезією слов'янських народів, їх літературою, пам'ятками та пробує перекладати їх твори на рідну мову. Перед веде „Руська Трійця“. Починаються безпосередні зносини з представниками літературного і наукового життя поодиноких слов'янських народів. Зав'язується листування. М. Шашкевич зв'язується з І. Срезневським, І. Вагилевичем, із Шафариком, Лукашевичем, Кирєєвським та відомим російським істориком Погодіним. Листуючися з Погодіним, надсилає йому свої збірки народніх пісень та розвідки і просить про надіслання йому російських наукових матеріалів, а також творів Гулака-Артемовського, Шевченка та ін. Як. Головацький листується з Погодіним та Мацейовським.

Саме до цього часу стосуються такі слова Якова Головацького:

„Горстка людей — словінці, далматинці, лужицькі серби, словаки видають часописи, а три мільйони українців у Галичині не може виказатися нічим, що вказувало б на їх літературне життя. Навіть болгари, що нидіють у мусульманському ярмі, дають позначки своєї духової праці, а українці під Австрією живуть без літератури, без часопису, без національного виховання, без шкіл, як варвари“.

У зв'язку з цим листуванням серед українських кореспондентів виникає проєкт: поточне листування перемінити у спільну літературно-наукову працю у спільному науковому журналі. Так 13 грудня 1836 року пише на цю тему до проф. Погодіна Ів. Вагилевич:

„Упрошив бих Вас ще, абисте розміркували, чей би можна було издавати письмо періодичное, посвячене послїдуванням о древности з всего огляду, в нашем і вашем нарїчу, а ще лучше і чеськїм і польськїм. Се було б тельмом трїбне і хїснова-то, ци то для просвіченя загалового словенського, ци для літературной взаїмности: письмо подобне принесло би торонкїй гаразд. Сполусписателї найшлибись зьде у нас і чей инудї“.

Реалізувати цю думку не пощастило. Проф. Погодін інакше розумів „просвіченя загалове“ і літературну взаємність, що на його думку мусїла б вести до злиття в єдиному „русскому морї“. Була це мета, якій присвячена була вся його діяльність, для якої використовував він зв'язки, знайомості і то в першу чергу серед українських літературно наукових кіл галицько-українського суспільства. Отже — проєкт на першому ж кроці зустрівся з кривим поглядом і недоброзичливістю з боку одного з поважних кореспондентів. Це вплинуло і на його долю. Та не зважаючи на це, думка організації такого журналу і проєкт її реалізації, що його вказував І. Вагилевич, цікаві самі собою. Вони свідчать про розвиток літ.-наукової діяльності серед галицько-української молоді того часу та вказують, в якій формі і яким шляхом уявляла вона собі зближення з іншими слов'янськими народами.

По цих перших спробах прийшли нові. Однією з них, коли не рахувати думку віденського уряду видавати у Відні р. 1842

літературний журнал українською мовою за ред. І. Головацького, була спроба о. Йосипа Левицького, того самого, в очах якого правопис „Русалки Дністрової“ був тим страшним гріхом, що викликав навіть його подяку на адресу цензора за її конфіскату.

Думка видання часопису виникла у о. Й. Левицького ще в 1839 році, але тільки в 1842 році подав він до губернії прохання про дозвіл на видання. Мав це бути релігійний часопис п. н. „Бібліотека бесід духовних“. Губернія запитала митрополита та перемиського єпископа про їх думку. Перемиський єпископ Снігурський дуже радо привітав проєкт видання. Протилежне становище зайняв митрополит Мих. Левицький і то з тих міркувань, що, мовляв, у часописі могли б бути обговорювані і питання дня, а в такому разі легко дійти до колізій з іншими релігійними партіями (?!), або із закордонними урядами і, зрештою, що злука письменників для такого часопису могла б викликати у деякого думку про утворення між клиром слов'янського товариства.

Коли ж р. 1845 влада все таки дала дозвіл на видання, митрополит не змінив свого становища і заборонив своїм підданам брати в часописі участь, а про редактора подав думку, що ведення часопису не може бути йому доручено з огляду на те, що він нібито, не публікує дослівно за цензурованим рукописом, а дозволяє собі зміни. Наслідком цього дозвіл на видання був відібраний.

Дальшим кроком була спроба визначного діяча, пізніше посла до віденського парламенту і холмського єпископа М. Куземського, крилошанина І. Жуковського, Семашка та Павенцького, які в 1846 році задумали були видавати періодичний часопис. Справа розбилася на мовному питанні. І. Жуковський був послідовником М. Шашкевича, М. Куземський твердо стояв за т. зв. „язичієм“, Семашко — за старослов'янщину, до якої, на його думку, треба було повернутися як до „матері руської мови“.

У наступному 1847 році, як про це свідчить Як. Головацький у листуванні з товариством „Матиця Руська“, мав виходити періодичний орган „Матиці“ за редакцією О. Малиновського. Але й до цього видання, напередодні революції 1848 р., не дійшло. На початку 1848 р. у Ставропігіяльному Інституті відбулася спеціальна нарада в справі видання часопису з метою:

1) поширення серед народу найпотрібніших відомостей, ознайомлення його з найновішими здобутками на полі рільництва та промисловости;

2) ширення морального виховання, під чим розумілося: громадські обов'язки, родинні, обов'язки супроти держави, тощо;

3) ширення освіти;

4) подавання вістей про найновіші події, заміток з літератури, мистецтва і т. д.

Називатися цей часопис мав: „Пчола Галицкая“. На редактора запрошено відомого історика Дениса Зубрицького. Дрібний поміщик, автор студій з історії м. Львова, „Історії Галицько-руського княжества“, „Нарису історії руського народу“ (польською мовою) та ін., з погідливим поглядом на народ та на українську народню мову, Д. Зубрицький протягом двох тижнів відмовлявся від редакторства, але врешті погодився.

„Испрашивался и отказывался болѣе двухъ недѣль, но наконецъ принужденный далъ вчера слово...“ — писав він у цей час

до Як. Головацького, запрошуючи його до співробітництва, і зазначав: — „Вотъ новая забота и новый трудъ мнѣ старому челоѣку надъ могилою, который едва двѣ или три строки писалъ на малорусскомъ нарѣчїи,— но обстоятельства есть такъ важныя, ..что я рѣшился въ общую народную пользу пожертвовать своимъ спокойствїемъ“. З цього листа видно, що часопис мав виходити українською мовою.

Було це 2. березня 1848 року. Дня 16. березня одержано було дозвіл на видання часопису. Але скористуватися з цього дозволу вже не довелося. Він був непотрібний. Революція (1848) відкривала нову сторінку життя українського народу західніх земель, речником якого стала „Зоря Галицька“.

В пізніші роки зустрічаємо цілу низку нездійснених плянів чи думок видання часописів. Так у 1852 році, коли перед т. зв. москвофільським напрямком, що був опанував „Зорю Галицьку“, стала загроза втрати її на користь українського напрямку, згадуваний уже Д. Зубрицький порушив перед Ів. Раковським (на Закарпатті) думку—чи не взявся б він видавати журнал п. н. „Звѣздочка для Панонскихъ Русинѣвъ“. Ів. Раковський на цю думку тоді не пристав, висловивши надїю на можливість „усовершенствовати“ (цебто „удосконалювати“) „Зорю Галицьку“ і „Вїстник“. Лише по трьох роках, коли надїї на „Зорю Галицьку“ були втрачені, а „Семейная Бібліотека“ не знаходила жадної симпатїї в суспільстві, вирішив І. Раковський видавати часопис, але на цей раз уже присвячений головним чином церковним справам п. н. „Церковная Газета“.

Тим часом серед молодї української громади почав виразніше позначатися розвиток національної самосвідомости. Був це час, коли супроти т. зв. москвофільського руху з його пресою, що ширилася серед галицько-українського громадянства, при матеріяльній допомозі російського уряду та подекуди при моральній підтримці представників російського науково-літературного світу, народжувалася молода національна українська сила. Нав'язуються ідейні й особисті зв'язки поміж цим національно-молодим рухом і українським літературним життям східніх українських земель. Створюється організація „Молода Русь“, що стає на довший час живчиком національного відродження на зах.-українських землях.

Речниками цього руху стають такі часописи, як „Вечерниця“, що починають виходити з 1. лютого 1862 р. за редакцією Ф. Заревича, а потім „Мета“ К. Климковича, „Нива“ К. Горбала, „Русалка“ В. Шашкевича.

В 1867 р. почала виходити „Правда“ — журнал, що протягом пізніших років відіграв поважну роль в національному житті галицько-українського громадянства.

З цим то журналом до певної міри в'яжеться й думка про видання часопису п. н. „Сторожа“.

У зв'язку зі спробою українсько-польського порозуміння 1870 р. почав виходити, заснований віцемаршалком галицького союму Юл. Лаврівським, часопис „Основа“. Акцію Лаврівського зустріло українське громадянство із застереженням. Це відбилося і на часописі. Виникла думка зреформувати „Основу“ і то в радикальному напрямі. А коли зробити часопис радикальним органом молодї Галичини не пощастило, задумали молоді львівські громадяни видавати свій часопис п. н. „Сторожа“.

Вол. Навроцький писав про це нове видання до Бучинського 30. листопада 1871 року:

„Сторожі“ I. нр. вийде 27. лат. грудня с. р. Мала вийти 13. с. м. так ми на просьбу Лаврівського, щоб не показувати роздору назверх, відложилисьмо до того часу, коли „Основа“ знов стане виходити 2 рази на тиждень і таким чином „Сторожа“ не буде чужим людьом, а іменно полякам, здаватися противним органом „Основи“, а лиш її регулятором. Федорович дає на „Сторожу“ (глупе ім'я!) 200 зр.“...

Одначе думку видавати цей часопис закинуто, а 21. грудня того ж 1871 р. В. Навроцький повідомляє про це Бучинського, пишучи, що „із „Сторожі“ не буде вже нічого“.

Перемогла думка тих, що стояли за відновлення „Правди“, яка перестала була виходити в 1870 році, як органу, що мав уже традицію з минулих літ.

З іменем Вол. Навроцького зв'язаний також плян видання сатиричного листка п. н. „Громадський Дзвін“, що мав появитися в половині 1870 р. за редакцією Остапа Терлецького і при найближчій співпраці Вол. Навроцького та Мел. Бучинського.

Ці три молоді українські діячі жили в цей час у щирому приятельстві. Провалили вони між собою широке листування та були головними провідниками у житті студентських громад.

Серед архівних матеріалів, що залишилися після О. Терлецького (в НТШ), заховався м. ін. його записник з трьома віршами, що мали увійти до першого числа часопису.

Перший вірш п. н. „Нема в світі, пане брате, як мої телята“—написав був сам О. Терлецький. Була це сатира на сучасне громадянство, на діяльність заснованого в 1868 р. товариства „Просвіта“ та на перші Шевченківські концерти у Львові.

Другий вірш п. н. „Письмо до кошового Славного війська запорозького і Січі над Дунаєм“ — отже — Мелитона Бучинського, який у роках 1869-71 був головою віденської студентської громади „Січ“. Були тут натяки на брак власного політичного часопису, що його три приятелі хотіли конче заснувати.

В третьому вірші „Ще не вмерла“, що вийшов з-під пера Вол. Навроцького, містилася подяка віденській „Січі“ за її допомогу „Правді“ під час кризи.

З журналом вісімдесятих, років мин. століття „Правда“ в'яжеться намір видання в Галичині часопису п. н. „Хутір“, що в свою чергу в'яжеться з першими підготовчими кроками в українській журналістиці на шляху до т. зв. „Нової ери“ (польсько-українського співжиття).

Ініціатором цього часопису був П. Куліш, який у 1882 р. приїхав до Галичини з думкою примирення українців з поляками. Органом цієї акції і мав стати „Хутір“ за редакцією Ів. Ом. Левицького.

Не зустрівши серед громадянства на цей раз належного відгуку, Куліш залишив думку видання часопису і виїхав до Відня, де змінив свої наміри і становище на протилежні.

Напередодні цих відвідин та спроб П. Куліша, в 1879 році, вийшла остання збірка, як продовження часопису „Громадський Друг“, п. н. „Молот“. З цієї нагоди, в червні 1879 р., І. Франко писав до М. Павлика про організацію нового часопису: „Наші

люди (гурток студентської молоді) розохочуються, — рішили воєни зачати видавати газету напрямку вже зовсім рішучого, хоч в границях дозволених. Іде о те, щоб подати азбуку науки (економії і природи), при тім повісти і критику. Газета має зватися „Нова Основа“.

М. Драгоманів, що брав близьку участь у радикальному видавничому і журналістичному русі, поставився до цього нового видання з застереженням. Разом з ним із застереженням поставився і М. Павлик. І Франко у листі з 30. липня до Павлика, відповідаючи, подає такі інформації щодо цілей і способів видання:

„Ви, бачиться, не зовсім порозуміли ціль і спосіб видання „Нов. Основи“ з одного боку, а д. Др-ов з другого — писав він.— Він (Драгоманов) подумав собі, що 1) газету думаю видавати я, між тим коли я зразу був їй противний і аж тоді згодився, коли лихварі (члени „Дружнього Лихваря“) та студенти гурмою напали на мене і перекричали й обіцяли на перший почин — крім передплати — зложити 150 злр., а 2) що газета ся буде така, як наше торічне видавництво, між тим, коли тепер вже занято над нею людей звиш 10, котрі будуть робити стало, і котрі при роботі газетній, роблячи резюме, огляди статей наукових і т. д., ліпше можуть виробити свої сили літературні... а 3) Др-ов думає, що в газеті вдамось в фейлетонні плоскості та сварі і стратим всяку вагу в публіці, між тим коли (як побачите з програму, котрий вам шлю) ми хочемо в газеті займатися чисто наукою, азбукою наукою, котрої ще нашим людям не стає, а в критиці доказувати, що їм справді не стає тої азбуки...“

Час виходу часопису визначено було на жовтень 1879 р. На редактора запрошено було Ст. Жидовського. Програму подано було у відозві „До читаючої громади“. В цій відозві було зазначено, що „Від першого паздерника н. с. 1879 приступаємо до видавання нової двотижневої газети літературно-наукової „Нова Основа“.

Програма обіймала:

„1) повісті оригінальні з життя нашого люду або нашої інтелігенції; 2) повісті переведжені з найзнаменитіших писателів заграничних; 3) при спосібності також коротші ескізи чи то оригінальні, чи переведжені; 4) статті наукові або в переводах або скороченнях, після найзнаменитіших європейських учених — при виборі статей редакція вважати буде, щоб в них подавано відносну науку від початку, систематично, зрозуміло, навіть популярно; 5) хроніка наукова, де буде бесіда про найновіші прояви в науці; 6) студії критичні про з'явища нашої або й чужих літератур; 7) бібліографія цікавіших вийшовших книжок, з короткою оцінкою кожної“.

„Замітимо ще щодо часті наукової, що на перших порах нашого видавництва покладаємо найбільшу вагу на суспільну еконومیю і науки природничі, стараючись при тім, щоб сесі дві науки йшли рівнобіжно: одна більш систематично в самостійній статті, — а друга в обробленню спеціальних частей в хроніці науковій“.

Далі йде вислів поглядів, що мали провадитися в часописі:

„В белетристиці (повісті, поезіях і пр.) ми стоїмо за реальне представлення життя сучасного, за глибоку і правдиву аналізу фактів і характерів людських, за гуманну і поступову тенденцію.

В науці стоїмо за слідження на підставі фактів, за пізнане правди т. є. причинового зв'язку явищ в світі матеріальним, а не поза ним, за знане позитивне, а не за метафізику. Спеціально в питаннях біологічних стоїмо за признану всіми найбільшими вченими нашого віку теорію десценденції, т. є. походження родів і розрядів живих істот одних від других; в питаннях антропологічно-культурних стоїмо за сліджене всіх проявів в їх історичнім зв'язку і в порівнянні одних рас людських з другими; в питаннях суспільно-економічних стоїмо за принцип колективізму супроти принципу неограниченого індивідуалізму, або, що як бачимо — на одно йде — супротив принципу сили перед правом, приватної користи перед загальною“.

По виході цієї відозви з програмою Ст. Жидовський зрікся взяти на себе редакторство, що поставило справу видання в тяжке становище.

„Жидовський злякався, — пише Франко до Павлика, — і сейчас по виході в світ програму (которий пустила поліція, підчеркнувши тільки червоним „принцип колективізму“) зрікся редакторства“.

У зв'язку з цим виникло два проєкти, про які тоді ж писав Франко: „Тер. і Б-й радять залишити видавання до нового року і шукати редактора, а я раджу пити пиво, коли вже заварилося і не розчаровувати людей, коли вже обіцялося газету, за котрою досі багато вже людей допитувалося в книгарнях (казав мені Ріхтер) і котрої домагається молодіж. Що з того вийде, побачимо далі. Жид. показався слабим, але я зовсім не трачу на нього надії, — звісна річ — залакали“.

Наступні місяці виявили, що надії Франка не здійснилися. А тим часом попит і зацікавлення новим виданням збільшувалося.

„Нової Основи“ — пише в цей час Ів. Франко до Павлика (14. IX) — допоминаються люди з усіх боків, професори, і попи, і вчителі людських шкіл. Усі ждуть на перший н-р. В самім Тарнополі зголосилося 25 пренум., а з виходом у світ 1 н-ру, надіятись, буде їх більше. А ту лихо — з редактором ані руш“. А через місяць додає, що — „гроші і передплатники збираються, хоть поволі, — але все розбилося на редакторі. Хоть гинь, не було кого покласти відповідаючим“.

Справа з редактором дійсно опинилася у тупому куті. Ті з молоді, що могли б узяти на себе редакторство, не мали ще встановленого для того віку, а старші не хотіли. До того ж — впливи та заборона народівцями своїм підлеглим встрявати до цього видання. Тому вирішено було заждати до нового року, а тим часом готувати матеріяли та збирати гроші. За той час дехто з молоді досягав вже 24 років, що давало право взяти на себе редакторство.

Тим часом у жовтні з'явився новий український часопис п. н. „Батьківщина“. Це вплинуло на матеріальний бік проєктованої „Нової Основи“.

„Я вже сам не знаю, куди вдаватися, до кого калатати, де жебрати, — пише Франко, — кільки куди пишу, ніхто й слова. А молодіж хоть дає, що може, то все ж таки сего дуже мало“.

Ще раз чи двічі згадує він про „Нову Основу“ в листах до Павлика з 10. II та 19. II 1880 р.

„З „Новою Основою“, — пише він, — нічого не знати, — все мало зробитися по моїй поїзді в Росію, ну, але звісна річ, о тім тепер думати ніщо...“

На цьому справа цього видання й припинилася.

Тим часом у Женеві заходився М. Драгоманов видавати „Громаду“, а з початком 1881 року у Львові почав виходити часопис „Світ“, заснований І. Белеєм та Ів. Франком. Проіснував він мало не два роки. Вдержати його на новий 1883 рік не пощастило. З ним відійшов останній на той час часопис, що ще намагався продовжувати справу, розпочату „Громадським Другом“. Наступила перерва. Представники української радикальної думки почали були після цього брати активну участь в органах гал-української групи народовців, часом стаючи навіть на чолі того чи іншого з них („Батьківщина“, „Зоря“). Та ширші кола радикальної молоді таке становище не задовольняло. Справа власного органу не сходила у них з порядку денного. Але на шляху її реалізації вперше давав себе відчувати брак матеріальних засобів. Не зважаючи на все це, думка про свій орган не покидала Ів. Франка і М. Павлика з їх ближчими однодумцями. Врешті ця думка почала таки набирати реальних виглядів в колах „Академічного Братства“. Для проводу часопису проєктує Братство закликати Франка й Павлика, призначивши обом сталу місячну платню. Справу ставлено на ґрунт зацікавлення ширших студентських кіл, при чому Товариства мали взяти на себе „фінансування і адміністрацію часопису“.

Про хід справи довідуємося з листування І. Франка з М. Драгомановим та зі спогадів його про Ост. Терлецького.

1-го січня 1885 р. відбулася нарада молоді у Франка. Про цю нараду й її наслідки писав він таке:

...„А тепер про наше видання. Оце вчора зійшлися були до мене люди, чоловіка з 12 молодіжці й ухвалили будь-що видавати свою окрему газету, котра б „лучила нас з Європою“. Щоб не зробити фіяско з грішми, рішено не зачинати видання, поки не буде на цю ціль зложено бодай 500 зр.“

Будучи у Києві, куди виїхав у лютому того ж року, порушив Франко цю справу й там. Намагався зацікавити нею київські українські кола. Про наслідки цієї акції згадує він у своїх споминах про О. Терлецького, кажучи, що — „Доброї волі я знайшов багато та спроможности мало. На заснування нового видання обіцяно було наразі 400 руб. зі слабою надією на дальше“.

Вже це дало І. Франкові певні підстави й він сподівається розпочати видання часопису з весни 1885 р., назвавши його „Прапор“, а потім змінивши на „Братство“ *).

„По довгих колотнечах і крутанинах — пише він в цей час до М. Драгоманова — я рішився видавати її раз в місяць, книжками і фонетикою... нова часопись найде двох завзятих ворогів: нашу кацапську кліку, котра сипати буде на всі боки доноси і в російську і в австрійську поліцію, — і прокураторію, котра у нас тепер дихати не дає ніякому друкованому слову...“

У тому ж листі подає зміст відозви, що говорить про мету часопису такими словами:

*) Тоді ж М. Павлик, листуючись з М. Драгомановим, говорить про організацію часопису п. н. „Нова Наука“.

...„По всіх частинах і окраїнах нашої землі будити почуття народньої єдності, піднімати общеукраїнське народне самопізнання...“

Як проєкт програми, викладений у відозві, так і назву часопису М. Драгоманов піддав гострій критиці. Переглянувши цей проєкт разом з одним земляком (можна думати Мик. Ковалевським), писав він 20 березня 1885 р. Франкові:

...„Програма нас не вдовольнила, починаючи од імени журналу. Що воно за Братство? Кого з ким? Далі — ніякі принципи не намічені, — окрім общеукраїнської єдності і самопізнання, котрого форми теж не показані. ...Ми поки надумали предложити Вам: одкласти вихід першого Н.-ра на 1. мая... Тепер поки посилаю Вам конспект того, на що ми згодилися“.

З цього конспекту видно, що Драгоманов протиставив назві „Братство“ свою назву „Поступ“, як щомісячний огляд літературно-науковий і політичний.

Кажучи про завдання видання, конспект цей зазначає: 1) Оборону національності та її вольности і збудження потреби єдності національної в усіх поділах нашої країни, 2) Вишукання в минулому і теперішньому ознак національної сили, змагання до волі і самостійности організуючих інституцій і т. і., вишукання найпрактичніших способів для осягнення повищої цілі, 3) Наповнення рямок національності здобутками всесвітньої культури в громадському житті, письменстві й мистецтві.

Щодо своєї участі в часописі Драгоманов у тому ж листі писав:

„Вірте, що я готов отдати йому найвозможну частину своїх сил і коли воно (видання) поведеться, буду дуже щасливий... коли ж воно піде зразу хоть тихо та ясно й щиро, то обіцяю приложити всякі мої сили і зв'язки (найбільш на вакаціях, коли можна буде бачитися з людьми з України й Петербурга), щоб знайти для неї найбільшу поміч“.

Франко прийняв усі завваги М. Драгоманова щодо програми, про що й повідомив листом — відповіддю. Але справа несподівано загальмувалася. Минуло вже й 1. травня, минав уже час, а про вихід першого числа не було й чутки. Було це наслідком непорозумінь між Франком і Павликом. Лише завдяки впливові Драгоманова з одного боку та становищу, що його займала в справі періодичного органу Наддніпрянщина (Київ) справа було, врешті, зрушено з мертвої точки. Весною 1886 р. І. Франко був у Києві. Тут, як він свідчить, „знову у Громаді була розмова про видання періодичного письма в Галичині, що мало називатися — „Поступ“.

В кінці 1886 р. І. Франко повідомив Драгоманова про те, що він надумався таки з новим роком розпочати видання „Поступу“. Драгоманов це повідомлення зустрів скептично. „Поступу“ — писав він у цей час до Франка, — буду ждати, хоч по правді кажучи, дивлюсь на нього не без скептицизму, бо як, бачу, в Ваших сторонах, окрім принципів, мають силу особисті мілочі далеко більш, ніж де інде“...

Ці свої міркування продовжував він і пізніш.

„Прочитавши Ваші три останні листи, — писав він кілька тижнів пізніше, — я бачу, що „Поступ“ і Павлик зостаються кожний сам по собі. Кумедна річ. Вас, можливих працівників „Поступу“, всього 4 чоловіка — і ніяк Ви не погодитеся. Коц. сам не

хоче, П-ка очевидно Ви самі не хочете... Як же воно буде йти діло?"

Але не зважаючи на свій скептицизм, Драгоманов все ж далі брав найжвавішу участь в обміркуванні програми і плану видання. Повідомивши про те, що з нового 1887 р. приступає до видання „Поступу“, І. Франко 30.Х. надіслав Драгоманову нарис проспекту з зазначенням, що читав його й Павлик та вінс до нього дві свої завваги. Драгоманов, перечитавши, радив змінити вступ, подавши свій проєкт. Цей проєкт І. Франко взяв до вступу в проспект, оголошенім у відозві про передплату. Відозва починалася так:

— „Запросини до передплати. З днем 1. січня 1887 року почне у Львові, під редакцією Ів. Франка, місячними випусками в об'ємі щонайменше по 5 листів малого 8^о виходити літературно-науково-політична часопись „Поступ“.

Далі йшов проспект, в якому м. ін. було сказано:

...,здається не треба би доказувати широко потреби видання, котре повинно би статись виразом поглядів і змагань поступової громади галицьких Русинів. Нам треба вже раз приступити до вироблення ясної і твердої програми поступовання, до выяснення загальних принципів нашої праці і найближчих практичних її цілей та способів; цю роботу бажає взяти на себе „Поступ“.

В основі програми часопису бачимо: „В справах політичних — свободу особи, громади, народности, свободу слова, навчання, печаті, зборів і товариств з запорукою тої свободи широкою автономією громадською та окружною і федеральним устроєм великих держав.

В справах суспільних — поставлення інтересів простого, робучого люду понад усякі другі, праця освічених людей для за-помоги тим інтересам і організація вільних спілок господарських, як запурука проти визискування людської праці.

В справах освітніх — здобутки і методи сучасної випробованої науки враз із основуючимся на них реалізмом в літературі і штуці“.

Далі — розроблення цих основ в їх практичному застосуванні.

Відозву видано 15 листопада. Підписав її І. Франко. Зараз по опублікованні вона була сконфіскована. Мотивів конфіскати не подано. А потім прийшло і друге лихо, про яке в грудні 1886 р. Франко писав:

...,з грішми у мене круте діло. Я мав згоду з одним чоловіком, котрий обіцяв пособити при виданню перших н-рів, доки діло не стане на власних ногах; конфіската проспекту і вражда наших людей, не стільки старших, скільки молодших, колишніх прихильників і співробітників „Молота“ і „Світа“ знеохотили його і він не хоче нічого дати на виданне...“

Все це так вплинуло на Франка, що він геть закинув думку видавати часопис. Довідавшись про це, Драгоманов написав йому про те вражіння, яке на нього справила ця капітуляція.

„Звісно — писав він — Вам ліпше можна судити про „Поступ“, тільки мені резони до його прикінчення во чреві матері не видаються так уже непримінними, щоб треба було піти на такий сором для всіх нас... взявшись за гуж, треба було хоч раз сіпнути, а в усякім разі треба було перед судом попробувати оборонити хоч самий проспект... податись назад при першій пригрозі поліцейського пальця — це такий сором, що ні в казці

сказати, ні пером описати, — сором для всіх нас, а не тільки для Вас самих“.

Так „Поступ“, ще не народившись, вмер...

Подібне сталось і з іншим часописом, що його в цих самих роках задумали В. Полянський та Н. Кобринська. Дня 13. вересня 1883 року студент медицини віденського університету Василь Полянський писав до Н. Кобринської, з якою довший час проживав під одним дахом і з якою мріяли про видання літературного органу, про можливість реалізації їх думок. Він повідомляв, що говорив у Львові з багатьма людьми на цю тему і зустрів загальне одобрення. Правда, дехто радив не починати нового видання, а взятися краще за зреформовання „Зорі“. Інші цілком приставали на висунутий плян видання нового часопису, при чому особливу увагу звернули на проєкт введення в його програми жіночого питання.

Проєктом нового журналу дуже зацікавився Василь Нагірний і обіцяв допомогу. Про допомогу з Наддніпрянщини, на думку В. Полянського, не можна було розраховувати, бо там були свої пекучі справи, на які встановлювалися оподаткування часом до 25% з доходу. Отож нове видання часопису могло розраховувати тільки на власні краєві матеріальні сили. Нагірний мав надію, що йому пощастить зібрати потрібну суму для початку видання.

У зв'язку з усім цим Полянський два дні пізніше надіслав Кобринській вже опрацьований плян видання з тим, щоб вона висловилася про нього. Плян цей зберігся в архіві І. Франка в НТШ. Писаний т. зв. драгоманівським правописом, мав він такі розділи: 1) Задача і ціль, 2) Форма видавництва, 3) Програма, 4) Робітники, 5) Кошти, 6) Покриття коштів. Ціль часопису визначали оці кінцеві слова пляну:

„Ціллю отже нового видавництва є: виховання публіки зі взгляду на національне почуття — на гуманні ідеї — і зі взгляду на позитивні науки, правдива емансипація жінок і поліпшення соціального життя...“

Під формою видавництва зазначено, що воно має бути двотижневим ілюстрованим літературно-науковим часописом в об'ємі від 4-х до 5-ти листів друку з місячним додатком журналу мод. Правопис зі взглядів опортуністичних етимологічний. Хороші, артистичні ілюстрації. Зміст мав бути такий: поезії, повісті та новелі, статті з етнографії, історії (короткі історичні монографії), філософії, критики літературних творів своїх і чужих письменників, перегляд життя артистичного і товариського, докладна бібліографія своїх і вибір чужих творів літературних і наукових з короткими замітками, ілюстрації — артистичні, що виховують естетичний смак, етнографічні. (До цього додано примітку, що „В газеті літ.-наук. може ще бути перегляд політичний, але це річ не конечна для нашого видавництва). Врешті статті, що мали пропагувати упрощення мод, — з взірцями мод розумно вибраними, статті, пропагуючі національний орнамент, та зразки національного орнаменту.

Розділ про співробітників починається такими словами:

„Поміж усіми нашими літераторами безперечно перше місце займає Ів. Франко. Він мусів би бути і головним редактором нового часопису... Другим є Ів. Белей... Ведення діла емансипації обняла б пані Наталія Кобринська...“

Далі, по характеристиці Н. Кобринської, як письменниці, згадується Ієроніма Озаркевич, що як спеціалістка в орнаментичі мала б вести відділ мод та брати активну участь у відділі народньої етнографії. Крім того висловлюється надія на поміч О. Косачевої (Олени Пчілки). Вкінці в частині науковій називаються імена Терлецького та Нагірного, а з молодших Коцовський (Корженко) та ін. Щодо самого В. Полянського, то він мав би помагати особливо перекладами та науковими розвідками.

Закінчується цей розділ так: „Видавництво нової літ.-наук. часописі повинно стати центром літературного руху. Воно повинно мати живий зв'язок з усіма літератами, особливо ж з молодшими, і, розвиваючи їх таланти і способности, причинитись тим до збагачення нашої словесности і підвищення культурного уровня нашої публіки“.

Редагувати часопис мав би комітет з 5-ти членів, що жили у Відні, а саме: пані Кобринська та п. п. Ост. Терлецький, Андрій Кос, Ієроніма Озаркевич і Василь Полянський. Зпоза Відня мали б входити до редакції: І. Франко, І. Белей і В. Нагірний. Фірму, відповідальність за редакцію та представництво мав би взяти на себе В. Полянський, як також усю технічну працю редакції. З усього цього видно, що часопис мав виходити у Відні.

Кошти видання на рік розраховано приблизно на 5.560 зр. Цю суму сподівалися добути з передплати. Можливий недобір 1.000 зр. при доброму веденні справи міг би бути покритий у наступні роки через поширення передплати на зах. землях. Крім того була надія, що часопис пускатиме російська цензура на Наддніпрянщину.

На початок потрібно було б закладового капіталу найменше 2.500 зр. В. Полянський сподівався здобути їх у формі позички від одного маєтного чоловіка в Тернополі, який обіцяв дати гроші протягом 1884 року. Отже видання могло б розпочатися з початком 1885 року. Одначе справа затяглася. А 26 січня 1885 р. В. Полянський повідомив Н. Кобринську, що надії на одержання позички від тернопільця нема. З тим зникала й надія на реалізацію задуманого пляну.

Та і в пізніші роки серед поодиноких представників українського громадянства в Галичині виникають думки про видання того чи іншого часопису. Н. Кобринська думає про видання часопису, що був би присвячений виключно жіночому питанню; думають видавати часописи Окуневський, Желіховський та ін. Подекуди робляться спроби, що кінчаються фіяском з тих чи інших причин, але переважно з причин фінансового характеру.

II

Напередодні першої світової війни (1912 р.) задумав був проф. Михайло Грушевський з гуртком своїх однодумців і приятелів (Август Дермаль, Іван Джиджора, Вол. Дорошенко, Микола Залізник, Михайло Мочульський, Йосип Роздольський і Микола Федюшка-Євшан) видавати громадсько-політичний часопис під заголовком „Нині і Завтра“. Часопис мав стояти на всеукраїнському демократичному становищі, далекому від вузького провінціалізму та сліпого австрофільства панівного напрямку тодішньої галицько-української політики, ідеологами якого виступали в той час д-р Степан

Томашівський і д-р Василь Панейко. Вони вкупі з своїми політичними друзями — д-р Степаном Рудницьким, Іваном Кревецьким, Іваном Трушем та ін. розпочали були видавництво „Вчора і Нині“, в якому появились брошури Томашівського, Панейка й Кревецького. „Нині і Завтра“ мало власне протиставитися ідеям, що їх проголосив д-р Ст. Томашівський і К^о. Було готове перше число, переведена була вже й коректура, але з різних причин справа з друком зтягнулася і кінець кінцем часопис так і не побачив світу. В приготованому до друку числі були статті М. Грушевського, Ів. Джиджори, М. Євшана і М. Залізняка. Коректурний примірник був, здається, у М. Залізняка. Не знати, чи зберігся він в його паперах, чи ні.

Під час війни, після відступу російського війська з Галичини в червні 1915 р., гурток львівських діячів (Федь Федорців, Андрій Чайківський, Степан Чарнецький) задумав видавати український часопис. При обговорюванні цієї справи на нараді, що відбулася в приміщенні „Сільського Господаря“ (21. VI.) під головуванням др. А. Чайківського, висунуто було думку видавати газети двома мовами: українською і німецькою п. н. „Український Листок“. Проти цього проєкту виступив Федь Федорців, який, відстоюючи безперервність політичної думки з часів передокупаційних, домагався відновлення видання „Діла“, але прихильників не здобув. Тоді він запропонував дати новій газеті назву „Українське Слово“, мовляв, назва „Український Листок“ не підходить для столичної газети. Але нарада і цю пропозицію відкинула, доручивши йому взятися таки за видання „Українського Листка“. Федорців погодився, але, приступивши до праці, наказав зложити назву „Українське Слово“, під якою і думав був почати видання. Та через те, що для видання нового органу треба було мати концесію, а це вимагало певного часу, довелося від цієї назви відмовитися, а використати одну з тих газет, що виходила перед окупацією. Такою газетою було „Нове Слово“ (о. кан. Т. Войнаровського). Під цією назвою почали випускати український щоденник Ф. Федорців і Ст. Чарнецький, як редактори. Одночасно подано заяву про друк „Українського Слова“. Дозвіл незабаром одержано і 13 липня появилoся перше число.

З вибухом першої світової війни завмерла була вся національно-громадська діяльність на зах. українських землях. Завмерла була й діяльність Т-ва „Просвіта“. Перестав виходити і його орган „Письмо з Просвіти“, що з перервами виходив від 1877 р. По занятті Львова російськими військами редактора його Юл. Бачинського вивезено на Сибір, де він і загинув.

Товариство зробило спробу відновити часопис в 1916 році; в липні появилoся одно його число інструктивного змісту. На перешкоді дальшому виданню став брак коштів.

У грудні 1919 р. Товариство „Просвіта“ вирішило було видавати ілюстрований популярний журнал п. н. „Живописна Україна“, що мав виходити за редакцією Ф. Федорцева. Та знову брак фондів став на перешкоді, і часопис не появился. Щойно з грудня 1921 р. Т-ву пощастило таки відновити видання „Письма з Просвіти“, тепер за редакцією Вол. Дорошенка.

Того ж таки 1919 р. мав виходити у Львові за ред. д-ра І. Свенціцького щоденник „Львівський Вістник“, друкований латиною. Була вже набрана в друкарні перша сторінка, але через заборону часопису польською цензурою він не появился.

Чимало нездійснених плянів було і в наступні роки. Зазначимо тут бодай деякі з них.

В першу чергу це був плян видання часопису п. н. „Нова Заграва“ (Львів), що мав би продовжувати працю двотижневика п. н. „Заграва“. Про цей плян повідомляє в одному з своїх чисел „Тризуб“ (ч. 43 з 1928 р.) такими словами свого кореспондента:

...„поширюються чутки, що на бажання „загравістів“, які не пішли до трудовиків, з початком 1929 року має виходити новий національний орган в Галичині „Нова Заграва“ під ред. д-ра Дм. Донцова. Цей новий орган мав би продовжувати роботу колишньої „Заграви“ (двотижневик), а потім ЛНВістника, який в останній час був об'єднуючим центром прихильників агресивного українського націоналізму“.

Про ЛНВістник у даному випадку згадується у зв'язку з тим, як подає та ж інформація, що „у Львові вперто розповсюджуються новинки, що редакторіві д-ру Д. Донцову Вид. Спілка з кінцем грудня ц. р. відмовила в редагуванні ЛНВістника“.

Остання інформація не виправдалася. ЛНВістник продовжував ще виходити пару літ за ред. Д. Донцова. Натомість плян видання „Нової Заграви“ не був здійснений.

З ЛНВістником зв'язаний плян видання ще одного часопису, а саме „Стежі“. Про цей плян писав „Новий Час“ (1930—ч.142): „...„Як далеко гурт співробітників ЛНВ не є ніяким літературним об'єднанням, на якійнебудь, хоч би націоналістичній платформі, доказує ще й той факт, що кандидати на письменників з-поміж тих, що проголошуються за найправовірніших націоналістів, не пішли до ЛНВ, але створили... окреме угруповання „Листопад“, що носить з думкою видавати свій літературний журнал „Стежі“. У відповідь на цю замітку Літературно-Науковий Вістник відгукнувся такими словами:

...„Щодо „Листопаду“, то помиляється „Новий Час“... Щождо журналів, яких ще нема і які видавати щойно „носяться з думкою“, то й вони так вороже, як здається „Нов. Часові“, до ЛНВ не ставляться... Одним із таких журналів, які щойно мають появилися, є „Танк“, до котрого належить багато співробітників ЛНВ“...

Мав бути цей журнал органом літературно-мистецького гуртка під тією ж назвою, який наприкінці 1929 року випустив маленьке видання — ніби маніфест свого угруповання, що склався з передової та програмових статей Є. Маланюка й Ю. Липи. Думалося, що в кінці року пощастить почати видання самого часопису, гаслами якого було оповіщено:

„Окциденталізм, як засіб, радикальна сепарація від російської культури, ідея великодержавности, культ героїзму і шляхетности, боротьба з масовізмом у культурі, конструктивізм і культ енергії“. Це гасла. Ціль — об'єднати молодих мистців навколо них, бо „об'єднання духових робітників, яким має бути наша організація мистців, стане тією ідеологічною кузнею, де куватиметься і гуртуватиметься духова зброя національного активізму“, бо „українець — мистець не може, не сміє не бути воїном“, бо врешті „іншого мистецтва як активно-національне — Україна не потребує“.

Такі були перші слова нового мистецько-літературного угруповання. Співробітниками журналу мали бути: В. Дядинок (Па-

риж), В. Краснопільський (Львів), Андрій Крижановський (Краків), Наталя Лівницька-Холодна (Варшава), Юрій Ліпа (Варшава), Є. Маланюк (Варшава), Л. Мосендз (Прага), М. Мухин (Подєбради), Мих. Серєда (Каліш), Олекса Стефанович (Прага), Мик. Чирський (Ужгород), Святослав Шрамченко (Ченстохова), Петро Холодний — син (Варшава) та ін.

Із зазначених осіб пізніше частина стала співробітниками журналу „Ми“ (Варшава), що зайняв негативне становище до „Вісника“ Д. Донцова, а частина залишилася співробітниками „Літературно-Наукового Вісника“, а потім „Вісника“...

*

На Наддніпрянщині у сорокових роках минулого століття Т. Шевченко, коли ще був на волі, мріяв про потребу українського журналу. Ця думка не залишала його і на засланні. Порушуючи її наприкінці 1857 року у листі до П. Куліша, писав він:

„Як би мені хотілося, щоб ти зробив свої „Записки о Южн-ной Руси“ постійним періодичним виданням на кшталт журналу...“

З невідомих причин П. Куліш відповів на це відмовно, кажучи:

„Про журнал я і не помишляю“, що Т. Шевченко занотував у своєму щоденнику 17. XII. 1857 р. такими словами: ... „від журналу, про котрий я йому (Кулішеві) писав, він навідріз відмовився“. А тим часом сам Куліш плекав тоді думку про видання українського часопису. „У мене така думка, — писав він з початком року до Гр. Галагана, — що нам би не вадило завести свій журнал“, а пізніше В. Тарновському: „У мене в голові дуже важне діло, що вимагає нараз і переговорів з вами, а саме — журнал з малоросійським напрямком“.

Реалізуючи цю думку, П. Куліш звернувся на ім'я міністра народньої освіти Ковалевського з проханням дозволити видавати під назвою „Хата“ — „южнорусській журналъ словесности, исторіи, этнографіи и сельского хозяйства“.

Міністерство звернулося по опінію до головного начальника Ш. Відділу кн. Долгорукова, від якого дістало „отзвъв“ з вказівкою, що Куліш „въ литературной своей дѣятельности слѣдуетъ прежнему направленію, бывшему причиною особыхъ мѣръ, принятыхъ противъ него правительствомъ“, через що — „я полагаю — писав Долгоруков — разрѣшеніе губернскому секретарю Кулишу изданіе журнала отклонить“. В наслідок цього міністерство — 22. грудня 1858 р. повідомило Куліша, що „не признало возможнымъ...“

Діставши відмову, Куліш розпочав в 1859 році видавати, замість журналу, альманах під тією ж назвою („Хата“) (з'явилася одна книжка в 1860 році).

Проте спроба не лишилася без наслідків, здійснившись у 1861 р. у виданні журналу „О с н о в а“ (Петербург).

Р. 1862 „Основа“ припинила своє існування на 10-ій книжці. А роки 1863 та 1876 принесли відомі „укази“, що позбавляли українське суспільство Наддніпрянщини всякої можливості мати свій орган. Шукаючи виходу з такого становища, поодинокі гуртки чи громади намагалися використовувати, бодай, сторінки чужої преси, або здобувати до своїх рук і впливу той чи інший орган з метою перетворення його на речника української думки. Так

було з „Кієвским Телеграфом“, так було в роки 1881-2 з київською ж газетою „Трудъ“ під проводом Ол. Русова. Так сталося в 1895 році і в Одесі, де після невдалої спроби дістати дозвіл на видання власного органу російською мовою, українське громадянство відкупило видання тижневика п. н. „По морю и сушѣ“, що на цей час був припинився. Був це журнальчик спеціального природничо-географічного характеру. Відкупивши його, громада сподівалася дістати дозвіл на зміну назви, а тим самим і на зміну, чи власне поширення, змісту часопису. Малося на увазі назвати його: „Степь“ або „Село“. Але цензура категорично відмовила в дозволі. Нічого не лишалось, як братися за видання під старою назвою.

Довівши часопис до половини другого року, громада продала його групі російських лібералів, яка легко дістала дозвіл на зміну назви журналу на... „Степь“.

У вісімдесятих роках мин. століття на Наддніпрянщині було кілька спроб видання українських часописів, що не побачили світу.

Так напр., на сторінках львівської „Зорі“ (з 14-15 за 1880 р.) появилася повідомлення редакції такого змісту:

...„Одержали ми листовну відомість з Києва, що правительство російське з роком слідующим призволяє на видавництво малоруської газети; о концесію старається книгарня київська Іогансона, знана із своїх видавництв щодо етнографії Малої Руси...“

Хто подав цю вістку, невідомо, але одно певне, що старання про видання часопису в цей час робилися. Звичайно, позитивних наслідків ці старання не мали, і сподівання інформатора „Зорі“ не виправдалися.

Наступного року та ж сама „Зоря“ у ч. 8 подала знову вістку про одержання у Києві дозволу на видання журналу п. н. „Луна“. Редакція вітала видання та подавала такі інформації:

„Як доносять газети російські, правительство тамошнє призволило в кінці на видання малоруської газети. Виходити буде вона в Києві книжковими випусками, вроді давнішої Петербурзької „Основи“ під титулом „Луна“. Головними помічниками газети мають бути: Ол. Кониський, Мик. Костомаров, Пант. Куліш, Нечуй-Левицький, проф. Антонович і інші знаменитіші писателі... Як з того виказу видно, обіцяє „Луна“ багато користи для літературного діла, тож і наперед бажаємо новій газеті якнайкращого успіху“.

Не справдилася і ця вістка. Часопис не появилася. Замість нього вийшов лише літературний альманах під тією ж назвою у виданні Л. Ільницького.

Подібна ж доля спіткала й інший задум. На цей раз М. Старицького, який заходився був видавати у Києві місячний журнал п. н. „Рада“.

Не сподіваючись дістати дозвіл на своє ім'я, М. Старицький просив подати прохання Олену Пчілку, яка це й зробила. Після того всі заходи звелися на видання альманаху під тією ж назвою.

Так було до революції 1905 року. Останні роки перед революцією (1905) характеризує В. Приходько в своїх споминах („Під сонцем Поділля“) такими рядками:

... „в політичному житті Росії, безперечно, відчувався перелом. Реально він позначився тим, що восени 1904 року призначено міністром внутрішніх справ Росії ліберала князя Святополка-Мірського.

Вступивши до виконання обов'язків і ще нічого не встигнувши зробити, він лише дав журналістам одно-два інтерв'ю, в яких зазначив, що, на його думку, в дальшій своїй внутрішній політиці Росія мусить стати на шлях свобод: свободи віри, слова, друку, зібрань, усунення адміністративної сваволі і, нарешті, впровадження парламентаризму. І справді, цензуру газет трохи полегчено, і цього було досить, щоб зголодніле по волі російське громадянство всіх напрямків і відтінків заговорило по всіх газетах і по всіх журналах про свої численні болячки, потреби, інтереси, надії і сподівання...

„Цей бодай тільки газетний рух — не міг не зацікавити глибоко й нас, семінаристів-українців. Пригадую, в цю пору я з моїм товаришем Миколою Великотним просто не вилазили з читальні при Кам'янецькій Публічній Бібліотеці... Ми перегортали великі простирала — газети петербурзькі, московські, київські, одеські і ретельно шукали — чи не пишеться чогось про українців та їх потреби...

В цю пору заворушилося по різних містах і українське громадянство чи, правдивіше сказати, громадяни-українці, бо вони числилися одиницями. А з огляду на те, що фактично ще ніяких „свобод“ не було, а були лише розмови про них, то акція-поодиноких українських гуртків полягала в тім, що насамперед вони домогалися, щоб їм дозволили видавати український часопис.. Про ці домагання українців, як про певний рух серед „общества“ подавали відомості і російські газети. А для того, що для них це був факт в усякім разі дрібний, то вони писали про нього лише кілька рядків, петитом, десь на останніх сторінках. Для нас, навпаки, з цілого задрукованого простирала ці кілька рядків були найважливішими і найціннішими. Часом було, що за кілька годин сидження в читальні так нічого і не прочитаєш, тільки перебігаєш газету за газетою, шукаючи, чи не „взбудил“ хтось „ходатайства о разрѣшеніі издания еженедѣльнаго журнала на малорусскомъ языкѣ“ і часто, натомість натикавшеся на такі ж хронікальні замітки петитом, що, мовляв, „одескій градоначальникъ не нашель возможнымъ удовлетворить ходатайства .такихъ-то о разрѣшеніі имъ издания газеты „Промінь“ на малороссійскомъ языкѣ“.

Першою ластівкою ХХ століття була спроба Івана Нечуя-Левицького у Києві, який подав був прохання про дозвіл на видання часопису українською мовою у Києві п. н. „Промінь“, на яке дістав від міністра внутрішніх справ відповідь, що „ходатайство объ изданіі малорусского журнала отклонено“.

В 1904 році громадка літераторів у Києві задумала була видавати український журнал-тижневик п. н. „Вік“, при якому мав бути також літературний додаток, що виходив би окремими книжками по 4-5 у рік. Редактором журналу мав бути С. Єфремов.

Прохання про дозвіл було внесено до міністерства внутрішніх справ.

Відгукуючись на цей факт, „Літературно-Науковий Вістник“ (Львів) писав:

„Хоч як нам мило було б повітати нового товариша на полі нашої літератури, та маючи перед очима дотеперішні подібні за-

ходи російських українців і вперті відмови російського уряду — зрештою нічим неоправдані, — не маємо найменшої надії, аби й ся найновіша просьба мала які вигляди“.

Не помилився ЛНВістник. Не зважаючи на „подуви весни“, дійсність підтвердила здогад у такій ляконічній формі ухвали Головного Управління в справах друку, що її незабаром принесла преса:

„Главное Управление по дѣламъ печати не признало возможнымъ удовлетворить ходатайство объ изданіи въ Кіевѣ еженедѣльного журнала „Вік“.

Ще виразнішу відповідь дістав тодіж співробітник „Привіслянського Края“ Г. Ф. Семашко, який задумав був видавати українською мовою часопис п. н. „Громадянин“. Відповідь ця звучала коротко, але дзвінко:

„Газета на малорусскомъ языкѣ не можетъ быть разрѣшена“.

Подібні наслідки мали й інші спроби. Так, напр., десь на початку 1905 р. у Полтаві, пізніший видавець „Хлібороба“ звернувся був до мін. внутр. справ з проханням про дозвіл на видання української газети п. н. „Поступ“ і дістав відповідь, що прохання міністер не задовольнив. Так само не дістали дозволу на видання українських часописів Т. Рябошапка та І. Федорчук, які наприкінці 1904 р. подавали прохання: перший на видання тижневика „Дніпрові Хвилі“, а другий — на літературний журнал „Неділя“, що мав би виходити з нового 1905 року.

Робиться в цей же час спроба пробити мур заборони української преси в різних інших містах України. Так, у Катеринославі З. Ткаченко подає прохання дозволити йому видавати етнографічний вісник п. н. „Село“, що мав виходити тижнево. Дозволу не дістає. У листопаді (З.ХІ) 1904 р. в листі до І. Липи запитує М. Коцюбинський: „Чи вже пішло з Одеси прохання про дозвіл „Села“ та газети?“

Невідомо, про який саме дозвіл і про яку газету йде мова, але певно, що ані „Село“, ані яка інша газета, про які просили наші патріоти з Одеси, дозволу не дістали.

Не дістав дозволу і д-р І. Луценко, який вніс був прохання на видання в Одесі тижневого часопису українською мовою п. н. „Новина“. У відповіді на це прохання стояло, що „ходатайство его о разрѣшеніи ему (І. Луценкові) издавать въ г. Одессѣ на украинскомъ языкѣ газету „Новини“ признано министромъ внутр. дѣлъ не подлежащимъ удовлетворенію“.

У м. Хотині відмовлено було д-р. Немоловському та агрономові В. Яблоновському видавати український часопис для народу з популяризацією агрокультури і гігієни.

Робляться спроби й на Кубані. З Катеринодару вдова військового старшини А. Радіонова та С. Ерастов внесли були прохання до міністерства внутрішніх справ про дозвіл видавати українською мовою літературно-політичний місячник п. н. „Поступ“ обсягом не менше 15 аркушів друку з програмою, подібною до російських журналів. Дістали негативну відповідь.

Як видно з усього сказаного, заборона охоплювала не тільки пресу громадсько-політичного характеру українською мовою, але і всю іншу, не виключаючи навіть органів, присвячених агрокультурі чи гігієні.

Так позначився час „політичної волі“ в Росії, період влади ліберала Святополка-Мірського з його заповідженими свободами,

з яких виключено було одно: свободу рідної мови для українського народу.

Революція, що в 1905 році охопила цілу Росію, викликала серед українського громадянства вже більшу надію на можливість існування національної преси українською мовою. Покладали надії на спеціальну комісію для вироблення нових законів щодо друку.

Дехто вже плянував видавати тижневик для селянства (Євг. Чикаленко), інші думали про перетворення „Кіевской Старини“ на журнал українською мовою п. н. „Київська Основа“, беручи за зразок колишню петербурзьку „Основу“.

Нові приписи щодо друку оголошено 24. листопада 1905 р. Зараз же в різних місцях роблено спроби дістати формальний дозвіл на видання українських часописів. Але влада по-старому стояла на становищі недопускання таких видань, і всі прохання щодо них відкидала. Так напр., відмовлено в дозволі на видання щоденної газети „Вільне Слово“ у Києві, так само — часопису за редакцією П. Дятлова п. н. „Праця“ та ін.

У зв'язку з оповіщенням нових приписів щодо друку звернувся до київського губернатора Євг. Чикаленко з заявою, що від 1. січня 1906 р. видаватиме українську щоденну газету п. н. „Громадське Слово“. Вироблено й оголошено програму газети. Ознайомившись з цією програмою, цензура звернула увагу губернатора на те, що з таким напрямком газети дозволити не можна. Таку саму думку висловила цензура і з приводу наміру Чикаленка видавати журнал за редакцією С. Єфремова п. н. „Нове Життя“.

В наслідку такої opinii цензури губернатор повідомив Є. Чикаленка, що „на підставі п. 6 ст. 4 від VII височайше затверджених приписів щодо періодичних видань йому, Чикаленкові, не можна видати свідоцтва на видання згаданих органів друку через те, що з оголошення Чикаленка, яке знаходиться в моїй канцелярії і містить докладну програму і напрямок згаданих видань, видно, між іншим, що видання ці домагатимуться переміни існуючого державного ладу Росії, утворення автономних країв на окраїнах держави і перебудування її на федеративних основах, а також домагатимуться переходу всієї землі у власність народу, а такі вчинки забороняє карний закон...“

Така ж сама доля спіткала і низку інших спроб цього і пізніших років як у Києві, так і в інших містах Наддніпрянщини. У Харкові, напр., у 1907 р. „з незалежних причин“ не змогла вийти запроєктована робітнича газета п. н. „Воля“. Наприкінці червня того ж року вбита була у сповитку українська газета у Холмі п. н. „Буг“. Тут поліція, з'явившись в ніч з 28 на 29 червня до друкарні, забрала рукописи і розкидала складену вже першу частину першого числа газети.

Подібне діялося також у Житомирі, Катеринодарі та інших містах.

Робилися спроби видання українських часописів і під час першої світової війни. Зокрема — у Катеринославі лишилися нездійсненими пляни видання часописів „Наше Життя“ та „Час“.

Від р. 1906 у Катеринославі не було українського часопису. Робилися спроби, але без позитивних наслідків. Звертає увагу спроба катеринославської організації української Соціал-Демо-

кратичної Робітничої Партії видавати наприкінці 1915 р. нелегальну газету п. н. „Наше Життя“. Задля цього з Києва перевезена була друкарня. Почалася підготовча праця, але жандармське управління зліквідувало організацію, і часопис так і не побачив світу.

Була тут думка видавати також легальну газету замість закритого у Харкові „Слова“ (орган УСДРП), але ліквідація згаданої організації УСДРП стала на перешкоді й цьому пляну.

Року 1916 здобуває дозвіл на видання в Катеринославі часопису п. н. „Час“ К. Котов. Часопис мав бути просвітянського типу, але українське робітництво намагалося скерувати його в бік громадянсько-політичний, що врешті йому і пощастило. Отже мав виходити легальний громадсько-політичний робітничий орган з участю не тільки катеринославців, але й з інших міст, зокрема киян. Перше число було вже готове. Друкарня К. Андрущенко мала вже його випускати, але вибух революції 1917 р. цілком змінив загальну ситуацію, і часопис цей не появився.

Після революції 1917р. українська преса здобула можливість широкого розвитку. Проте і в цей час траплялися подекуди випадки нездійснених плянів. Так, напр., на переломі 1917-1918 рр. на Катеринославщині оповістив був Гр. Пазенко, що він має видавати часопис п. н. „Наша Воля“ з участю Д. Яворницького та А. Каченка, які, між іншим, за свідченням Д. Лисиченка („Бібліологічні Вісті“), жадної згоди на це не давали. З невідомих причин часопис цей не появився. Так само не появився й другий часопис того ж таки Пазенка „Народне Слово“, на який він почав був уже збирати передилату.

Там же на Катеринославщині були спроби видавати українські часописи й за часів Денікіна. Згадуваний уже К. Котов подав був в цей час прохання дозволити йому видавати щоденні газети п. н. „Хвиля“ та „Український Голос“, але дозволу не одержав. Траплялися в ці часи випадки нездійснених плянів та задумів видання того чи іншого часопису і в інших місцях Наддніпрянщини, зокрема на Харківщині.

Врешті треба згадати ще плян видання української газети на українській Вороніжчині, а саме в м. Острогожську, де повітове земство видавало до 1917 р. „Острогожський Листок“. За ухвалою земства та Селянського З'їзду про приєднання згідно з III Універсалом Центральної Ради цього краю до Української Народньої Республіки, вирішено згадану газету надалі видавати по-українськи під тією самою назвою „Острогожський Листок“. До реалізації цієї ухвали не дійшло з огляду на події, що незабаром захлиснули цей край. З приходом на українські землі совітської влади пресова справа набрала своїх специфічних умов, що вимагають окремої уваги.

Відмінне становище було також на тих українських землях, що опинилися під Польщею, зокрема на Волині. Тут теж бачимо деякі спроби і пляни, що залишилися нездійсненими. Так, наприклад, у 1922 р. серед волинського духовенства настала була думка видавати церковно-релігійний та національний часопис — місячник за такою, як подає „Релігійно - Науковий Вісник“ (Щепіорно), програмою:

1) ідейно об'єднувати духовенство на церковній ниві з ко-
нечною метою з'єднати їх у тісну дружню сім'ю,

2) непомітному сільському страдникові священникові дати можливість вилити на друковані сторінки свої радощі, смуток, удачі і невдачі, болі і жалі наболілої душі,

3) морально підтримувати пастиря, що падає в непосильній боротьбі з життєвими обставинами,

4) взаємно допомагати один одному порадами в різних справах культурно-просвітньо-церковного характеру,

5) інформувати про зміни, хід праці і новини в церковному житті.

Реалізувати цю думку не пощастило. Задуманий орган з невідомих ближче причин не побачив світу. Натомість почали виходити тут інші органи церк.-релігійного характеру — „Рідна Церква“, „Духовний Сіяч“, а потім „Церква і Нарід“ та ін.

Подібні нездійснені проєкти та думки були також серед української еміграції. Одним із перших таких проєктів був замір М. Обідного та Ол. Колодія видавати у Ченстохові літературний журнал п. н. „Ізгой“ (1921 р.). Пізніше, в 1924 р. в Празі мав виходити літературно-громадський місячник „Пролом“ за редакцією Є. Маланюка, М. Мухина, А. Павленка та М. Туган-Барановського. Мав це бути журнал революційно-демократичного студентства, що ставив своїм завданням об'єднати літературні та публіцистичні сили молоді української еміграції.

Нарешті в 1930 р. у Празі також виникла думка створити більший інформаційно-громадський орган п. н. „Українська Справа“. Ініціаторами-основниками були інж. М. Трепет, інж. І. Сем'янчук та д-р інж. К. Осауленко. Часопис спочатку мав виходити як тижневик, а згодом перейти на щоденник. Щодо програми — позапартійний, загально-національний. До участі запрошено було видатніших українських політиків, журналістів, письменників та науковців. Головним редактором мав бути О. Олесь.

Ініціатори розвинули широку акцію для придбання передплатників. Вони мали намір розпочати видання часопису, як тільки набереться тисяча передплатників. Не зважаючи на те, що видання здобуло широкий розголос і почали зголошуватися передплатники навіть з таких далеких країн, як Зелений Клин, Туреччина, Марокко, не кажучи вже про Румунію, Польщу та Чехо-Словаччину, все ж до видання не дійшло, бо зголосилося всього понад 300 передплатників.

*

Огляд, що його тут подаємо, безперечно, не можна вважати за вичерпний, навіть за більш-менш повний. Напевне чимало плянів і проєктів ми поминули з тієї простої причини, що вони не були ніде зафіксовані. Отже спробою доповнити наші відомості про умови, в яких розвивалася українська преса, автор сподівається, що ця його спроба не буде зайвою і дуже тішитиметься, якщо викличе додатки й поправки від тих, що близько були до справи.

Із спогадів про українські видавництва

I. „ЛАН“

По першій революції 1905 року українське життя почало поволі активізуватися, але, на жаль, однобічно. Маса селянства, робітництва та міщанства за довгий час життя під режимом московського абсолютизму майже цілком утратили національну свідомість. Лишилася ще невелика верхівка інтелігенції, яка тримала національний стяг у руках. То були головню учителі, лікарі, адвокати й урядовці різних установ.

Властиво ця маленька група свідомих людей і заходилася пробуджувати національну свідомість у широких масах.

Природно, що не могла вона охопити всіх ділянок життя. Всю увагу звернено на національне освідмлення людей освітньо-культурними шляхами. На жаль, перша революція не дала широких прав і в цій ділянці. Навіть народньої школи, де б можна було вчити дітей рідною мовою, не пощастило вибороти. Таким чином збрєю було тільки друковане слово, газета й книга.

Треба було використовувати те, що було можливе. Отже вже з початком 1906 року в Києві почали виходити українські часописи, а поруч з тим пожвавило свою видавничу працю старше видавництво „Вік“, народилося багато нових видавництв, як „Ранок“, В-о Е. Череповського, Київської „Просвіти“, Б. Грінченка. Були спроби багатьох окремих людей, що пробували пасти на видавничому полі. На початках більшість цих видавництв провадило свою роботу досить жваво. Було таке враження, що вся наша нація складається з поетів, письменників та видавців. Але такий стан тривав недовго. Повінь ця скоро почала спадати і входить в природні, дуже вузькі береги. Вже через рік цілий ряд періодичних видань і окремих видавництв зійшов назавжди зі сцени й поринув у небуття. Припинилися такі навіть видання, як „Громадська Думка“, „Українська Громада“, цілий ряд менших видавництв. Новонароджена щоденна газета „Рада“ виходила на субсидії В. Симиренка та Є. Чикаленка. На цілу Соборну Україну виходив єдиний місячник „Літературно - Науковий Вістник“. Такі видавництва, як „Вік“, „Ранок“, „Просвіта“, звузили свою діяльність до мінімуму, і в 1907 році вряди-годи з'являлось щось нове на книжному ринку. Причин було багато. Найголовніше було те, що за видавничу справу бралися люди, які уяви не мали про те, що таке видавництво, чого воно вимагає від видавця і що треба видавати. Надії на скорє збагачення з видавання книжок скоро розвіялись, а видане безпляново й на скору руку лежало на комісії на полиці книгарень та припадало порохом. Найтрагічнішим для видавців було ще й те, що наш народ у своїй масі був неписьменний. До революції 1905 року на Україні було суворо заборонено друкувати щось українським правописом. Отже навіть ті, що закінчили російську народню школу, читати по-українському не вмiли, та й наша літературна мова була досить далека від до певної міри помосковщеної мови, якою говорив народ. Словом,

було явище подібне до того, що свого часу мало місце в Чехії, де народ, визволившись культурно австрійсько-німецької школи, почав учитись навіть читати по своєму.

Треба було шукати шляхів для просування книги в народ і видавати в першу чергу те, що могло б зацікавити читача. Для цього ж треба було й самим видавцям вчитися та набиратися досвіду. Було ясне й те, що таким людям, які б мали надію збагачуватися на книзі, — серед українських видавців не було місця. Для цього діла треба було жертвенности. Потрібні були на той час видавці ідейні, які б, вкладаючи в цю справу свою працю й гроші, не думали про те, що ці вклади мають давати якісь зиски.

В 1909 році з'явилась людина, яка, не надіючись на матеріальні вигоди, взяла на себе труд організувати таке видавництво.

Тепер, як само видавництво, так і його фундатор майже забуті. Але для історії нашого культурно-національного відродження воно мало велику вагу, бо ж було не абияким фактором в розбудові нашого культурно-національного життя.

*

Тим фундатором був професор Олександр Сергійович Грушевський, а видавництво, засноване ним, мало назву „Лан“.

Олександр Сергійович Грушевський, брат найвизначнішого нашого історика Михайла Сергійовича Грушевського, в час мого переїзду до Києва 1907 р. перебував в Одесі, як приват-доцент Новоросійського університету. На вакації він завжди приїздив до Києва, куди на той час прибував зі Львова й Михайло Сергійович. До набуття будинку на Паньківській 9 вся родина Грушевських підчас свят і вакацій перебувала в помешканні сестри своєї Ганни Сергіївни на Благовіщенській вулиці. В 1907 р. там я вперше зустрів Олександра Сергійовича. Не можу сказати, щоб ця людина ініціативою дорівнювалася своєму братові. В той час, як Михайло Сергійович мав широку ініціативу і був прекрасним організатором, Олександр Сергійович був більше романтиком-ідеалістом. Про своє бажання прислужитись реально видавничій справі не раз говорив він зі мною в приватних розмовах. Особливо часто порушував він це питання після того, як родина Грушевських на спілку купила садибу на Паньківській 9 і перейшла туди на постійне життя. Там стояв новий будинок, де було досить місця і для родини Ганни Сергіївни, і для її братів. Там же з 1909 року містилася й редакція часопису „Село“, при якій було в партері й моє помешкання. Перебуваючи в Києві, Олександр Сергійович зустрічався зі мною щоденно. Я був в той час управителем дому Грушевських, а до певної міри й членом тієї світлої родини.

1909 рік був особливо щасливий на події нашої культурно-національної роботи. Того року, за згодою з М. С. Грушевським, пощастило мені відкрити на Слобожанщині, у Харкові, першу суто-українську книгарню, заснувати в Києві народню газету „Село“, в тому ж році повстало й видавництво „Лан“.

До справи видавництва Олександр Сергійович підходив дуже обережно. На початку хотів він обмежитися тим, щоб видати пару оригінальних книжок, і в міру продажу їх готувати до дальшого видання щось нове. У частих розмовах я радив йому цього

не робити. На мою думку, таке видавництво спіткає та сама доля, що спіткала й інші попередні такі видавництва, що вже коли й розпочинати цю справу, то треба підійти до неї з певним пляном і поставити собі ясно, що має лягти в основу змісту цього видавництва. Найголовніше ж не обмежуватись виданням однієї або двох брошурок, а скласти програму, визначити цілу серію тем і роздати їх відповідним авторам.

Олександр Сергійович, як історик літератури, був більше прихильником видання книжок гуманітарного змісту. Мені ж, тоді вже авторові книжки „Про світ Божий“, здавалось, що настав час дати читачеві книги змісту природничого та загально-наукового. Таке видання, як популярно-наукова бібліотека Лункевича, мені дуже імпонувало, і я вказував на те Олександрю Сергійовичу. В нарадах про плян видавництва часом брав участь і Михайло Сергійович і подавав свої цінні зауваження.

Нарешті все було обговорено і влітку 1909 року засновано видавництво „Лан“.

Матеріальну сторону справи взяв на себе Олександр Сергійович, а редакційно-технічну доручено мені. Правду кажучи, мав я вже досить праці в цих ділянках, але маючи сякий-такий досвід і видавничу практику, одмовитись від цього не міг. Та й тісні зв'язки мої з родиною Грушевських цього не дозволяли. В тому, що нове видавництво не загине через брак коштів, я був певний.

Треба сказати, що ціла родина Грушевських палезала до людей дуже заможних. Не кожному було відомо й тоді, що батько їх Сергій Федорович Грушевський був автором єдиної на цілу Росію книги під назвою „Книга славянського чтєния“. Цю книгу ухвалив і Св. Синод і міністерство освіти для вживання у всіх народніх школах, і вона давала, як на ті часи, великий прибуток. Тож не дивно, що Сергій Федорович Грушевський не тільки забезпечив матеріально своїх дітей, а навіть лишив великий капітал на збудування в Києві школи на Куренівці. Школу цю збудовано 1909 р. і вона носила його ім'я. Та й по смерті Сергія Федоровича з тієї книги діти його довго ще користувались прибутками, а виходило її щороку не менше двохсот тисяч примірників. Таким чином нічого було боятись, що Олександр Сергійович, заснувавши видавництво, скоро матеріально вичерпається і припинить його.

На перший час вироблено програму, згідно з якою видання мали виходити в двох серіях. Першу серію (популярно-наукова бібліотека) призначалось для дорослих читачів, а другу для молоді. Треба зазначити, що коли відчувався великий брак у популярно-науковій бібліотеці для дорослих, то дитячої літератури у нас зовсім не було. А при відсутності українських народніх шкіл це значило, що українські діти й надалі були засуджені на змоковування.

При виробленні програми дитячої серії особливо бралось на увагу те, що поруч із національним вихованням треба виховувати і здоровий погляд на життя взагалі. Особливо ж треба було виховувати молоде покоління в тому переконанні, що життя наше — це безупинна й настирлива боротьба, довести до свідомости молодих читачів, що де сила, там і право.

Само життя показувало, що нація наша занадто вже схильна до мрійництва, романтики, безґрунтового ідеалізму, тому мо-

же у нас кожна пересічна людина виливала свої почуття на папері у віршах.

Отже як у першу, так і в другу серію постановили ми дати якомога більше лектури природничого характеру.

Бралось на увагу так само й технічний бік наших видань. Досвід показував, що вже формат книги має велике значення для тієї чи іншої категорії читачів. На нашу думку, для масового читача треба було давати книжку невеликого формату, щоб він міг використовувати її не тільки дома, а й поза домом у години відпочинку. Спинилися ми на розмірах малої вісімки квадратного формату. Розмір книги мав бути від 5 до 8 аркушів. Серії мали бути з тим самим малюнком. Звернено особливу увагу й на те, щоб кожна книгу відповідно до змісту ілюструвати, особливо ж це мало бути в дитячих виданнях. Автори оригінальних творів і перекладачі мали бути гоноровані згідно з умовою. Звичайно ж гонорар мав бути не менше 25 карбованців від аркуша. На тодішні обставини це був гонорар нормальний і навіть такі журнали, як „Літературно-Науковий Вістник“, платили такий гонорар як норму. Тираж видань мав бути в 2000 примірників кожної назви.

Довго ми не могли спинитись на тому, яким правописом мають друкуватись видання „Лан“. В той час було два правописи: один так званий „галицький“. То був правопис, прийнятий уже від давніших часів у Галичині, затверджений урядом і запроваджений у школах. В Києві ж по революції прийнятий у періодичній пресі і в видавництвах український спрощений правопис. Головна різниця між цими правописами полягала в тому, що в галицькому „ся“ писалось окремо від дієслова та для м'якшення деяких звуків писалось по них „ї“ з двома крапками, тоді як в київських виданнях цього не було. Проти галицького правопису завзято боролася вся київська „пишуща братія“. Очевидно, що Галичина не могла піти на якісь правописні компроміси, бо мусіла б не тільки робити ломку в школах, а також уживати заходів до такої зміни і перед урядом.

Для видавництва важливим було те, щоб книжка йшла в народ і читалась. Ми були свідомі того, що наші видання, а особливо на початках, підуть головню до Галичини. Були також свідомі й того, що кожен, навіть учень народньої школи, коли б ми вживали київського правопису, цілком слушно робитиме нам закиди, що ми пишемо нетраотно. Отже вирішили друкувати наші видання правописом, прийнятим у Галичині. Треба зауважити, що взагалі всі видання „Літературно-Наукового Вістника“, „Української Видавничої Спілки“ і т. д., що виходили в Києві, додержувалися галицького правопису.

Домовившись з київською друкарнею „Першої Спілки Друкарів“ та забезпечивши видавництво папером, ми приступили до реального виконання програми.

Ще раніш Олександр Сергійович доручив мені написати книжку „Життя рослин“. То була властиво праця компілятивного характеру. Користуючись такими творами, як Кернер, Тімірязев, Таліїв та інші, я написав популярну анатомію та фізіологію рослин, яка й пішла першим числом в популярно-науковій серії „Лану“.

Ще перед тим у дитячому журналі „Молода Україна“ друкувалася моя праця для дітей — „Мандрівка по Криму одної школи“.

Цією працею відкрилася серія для дітей. Книжка вийшла під назвою „Крим“.

До співробітництва в „Лані“ запрошено переважно молодих тодішніх працівників пера, а між ними О. Олеся, О. Будяка, М. Шаповала й інших. Деякі з них мали написати оригінальні популярні книги, а деякому доручено зробити переклади.

Появу перших випусків „Лану“ критика зустріла дуже прихильно, хоч і були нарікання на правопис. Для мене особливо цінною була рецензія проф. І. Раковського на книжку „Життя рослин“. Він привітав її, як першу ластівку в нашій природничій популярній літературі.

Видавництво, підбадьорене прихильністю критики, посилило свою працю і почали появлятися одна за одною книги „Лану“. У першій серії не було дотримано строго програми. Як видно з поданого тут переліку видань, ця серія була мішана, поруч із книгами природничого змісту друкувалися й інші. Щождо дитячої серії, то я намагався дотримуватись накресленої програми, а коли й траплялись якісь ухили, то вони диктувалися тільки konieczністю, як от видання казок Гавфа та байок Л. Глібова.

Зважаючи на те, що нині видання „Лану“ становлять велику бібліографічну рідкість, я дозволяю собі подати тут повний список виданого. Це найкраще схарактеризує не тільки зміст, а й завдання видавництва „Лан“.

У першій серії вийшли:

1. Юр. Сірий. Життя рослин (анатомія й фізіологія рослин).
2. М. Шаповал. Про ліс.
3. Ю. Будяк. Дикі люди, ч. 1,
4. „ Дикі люди, ч. 2.
5. М. Грушевський. Богдан Хмельницький. Істор. оповідання.
6. Ст. Рудницький. Фізична географія України, ч. 1.
7. В. Королів. Скотолічебник.

У дитячій серії вийшли:

1. Юр. Сірий. Крим. Подорож одної школи по Криму.
2. Нелі та Патраш. Збірка оповідань. Переклад Ю. Сірого.
3. Р. Кіплінг. От так казки! Переклад Ю. Сірого.
4. Р. Кіплінг. Джунглі, ч. 1 Переклад Ю. Сірого.
5. „ Джунглі, ч. 2. Переклад Ю. Сірого.
6. Сетон-Томсон. Сімейство лисів та інші оповідання. Переклав Ю. Сірий.
7. Льонг. Рогань та інші оповідання з природи. Переклад Ю. Будяка.
8. Л. Глібів. Байки. Повний збірник.
9. Гавф. Казки. Переклад О. Олеся.
10. А. Грушевська. Над морем. Оригінальне оповідання з побуту дітей у Криму.

Мені здається, що це все, що видало видавництво „Лан“ за час свого існування. Згадуючи тепер про свою працю при цьому видавництві, я можу сказати, що ні в одно з пізніших видавництв, до яких я був причетним, не вкладав я стільки праці й любови, як у це.

Поява кожної книжки з обкладинкою березово-зеленого кольору та прекрасним на ній краєвидом художника І. Бурячка тішила мене безмірно. Збут книжок був цілком нормальний, і перед видавництвом стелилась надійна дорога. Та, на жаль, воно припинило передчасно свою діяльність.

У 1913 році я мусів лишити Київ і виїхати до Америки. (Про це я згадую у своїй замітці про видавництво „Дзвін“). Крім інших справ, залишив я й ведення цього видавництва.

Були широкі пляни у видавця „Лану“ на майбутнє, але й ті 17 назв цього видавництва, кожна мінімум на п'ять аркушів друку, чепурно видані й добре ілюстровані, були, на мою думку, неабияким вкладом у нашу книжкову скарбницю. А те, що тепер ті видання становлять бібліографічну рідкість, промовляє за те, що їх читали не одна тисяча старших і молодих людей.

II

„ДЗВІН“

Історія видавництв української книги безперечно могла б правити за певне мірило нашого культурного життя. На жаль, не маємо ще навіть окремих монографій про те чи інше видавництво. Коли була змога користуватися багатими матеріялами музеїв та бібліотек до війни, у нас „не було часу“ зайнятися цією працею.

Тепер же, опинившись на еміграції, ми позбавлені можливості користуватися навіть таким матеріялом, як каталоги, можемо покладатися лише на свою пам'ять.

Але як би там не було, кожен, хто був причетний до видавничої справи, мусів би ще тепер, за свого життя, подати бодай у межах можливого, матеріяли для майбутнього історика українських видавництв.

Обов'язок такий відчуваю і я, людина, що протягом сорока років брала активну участь у видавничій роботі. Хочу в цьому коротенькому нарисі подати в формі споминів історію народження і праці видавництва, яке свого часу було одним із видатніших як на Україні, так і за кордоном, на еміграції. Хочу подати відомості про видавництво „Дзвін“.

Ще з 1907 року, переїхавши нелегально з еміграції до Києва й ставши завідувачем київської редакції „Літературно-Наукового Вістника“, побачив я, як убого стоїть наша видавнича справа. Тоді діяли вже такі видавництва, як „Вік“, „Ранок“, „Просвіта“, про які варто було б теж подати докладніші відомості, але діяльність їх була обмежена. Не було того розмаху, яким відзначались російські видавництва. Я почав мріяти про те, щоб заснувати в Києві видавництво, яке спричинилося б до поширення нашої лектури в широких масах.

Маючи щільні зв'язки з друкарнями, це було б легко перевести технічно, але бракувало найголовнішого—грошей. Про те, щоб заробляти на видавничій справі, не було чого й мріяти, бо з неї на початках можна було тільки сяк-так прожити. Про літературні заробітки тоді можна було тільки мріяти. Проте я спробував видати кілька брошур у перші роки свого перебування

в Києві. Поява кожної книжечки тішила мене безмірно. Мало турбувало мене те, як скоро те видання розійдеться. Тішив сам факт появи книжки. Та все те мало спорадичний характер, і тільки 1911 р. пощастило мені заснувати справжнє видавництво.

У той час на еміграції перебували В. К. Винниченко та Л. О. Юркевич. Вони провадили активну партійну працю, як члени УСДРП. Я теж належав до цієї партії. Шляхом листування ми прийшли до думки, що треба конче закласти в Києві видавництво, яке ширило б ідеї марксизму. Влітку 1911 року В. К. Винниченко нелегально приїхав до Києва і на Паньківській 9, у домі М. С. Грушевського, де я мешкав, обговорили ми детально справу організації видавництва.

Після довгих міркувань ми прийшли до того, що майбутнє видавництво назвали „Дзвін“. Чому саме прибрали назву, що не має нічого спільного з марксизмом, тяжко тепер сказати. Мабуть тому, що саме перед тим вийшов під такою назвою збірник, де вміщено Винниченкову п'єсу „Щаблі життя“.

Повстало питання про учасників видавництва та матеріальне його забезпечення.

Видавництво мало бути товариством на вірі, а основниками його й першими членами були В. Винниченко, Ю. Сірий та Л. Юркевич. Матеріальну сторону розв'язали тим способом, що кожний член видавництва повинен був внести пай у п'ятсот карб., при чому В. Винниченко мав сплатити цей пай відрахуванням гонорару за твори, що друкуватимуться в цьому видавництві, а та Л. Юркевич—грошима. Легко міг це зробити Л. Юркевич, син і спадкоємець багатого діда, але де міг роздобути гроші я? Проте вже за пару днів я дістав позичку в новозаснованому українському банку і справу залагоджено. Л. Юркевич мав вилати гроші з-за кордону.

По від'їзді В. К. Винниченка за кордон я почав розгортати працю нового видавництва, як перший його директор.

На початках я не додержувався строго програми, покладеної в основу праці, й випустив ряд брошур, які, на мою думку, були найпотрібнішими. То були маленькі брошурки переважно про потребу освіти рідною мовою. Провадилася підготовча робота для видання солідніших праць. Я передусім нав'язав листування в Лесею Українкою, яка жила тоді в Єгипті, і по згоді з нею випустив перший том її „Творів“. Туди ввійшли дрібніші її драматичні поеми та оповідання „Над морем“. Видання було змістом, так і оформленням таке солідне, що на нього звернено увагу не лише української, а й російської преси. Загально видання визнано за таке, що його можна справедливо поставити поруч кращих європейських видань.

Не знаю, в якій мірі похвали були заслужені, але можу сказати, що з перших же кроків своєї праці я звертав особливу увагу на зовнішню сторону кожного видання. Мені здавалось, що книжка, як і дівчина, коли виходить на люди, мусить бути прибраною, коли й не розкішно, то в усякому разі пристойно. Томуто я з перших же кроків видавничої праці звернувся до кращих тодішніх наших малярів і запросив їх до співпраці. Першим оформлювачем наших видань був Іван Бурячок—артист-маляр краківської академії. Його обкладинки були не тільки окрасою кожного видання, а відбивали й зміст самої книги.

Через якийсь час після від'їзду В. Винниченка, Л. Юркевич справді прислав гроші і то не на один, а на два паї. Винниченко надіслав четвертий том своїх творів, що складався з дрібних оповідань, а Л. Юркевич прислав дві свої брошури, присвячені робітничому питанню. Це все негайно пущено в друк.

На початку 1912 року після звідомлення сконстатовано, що майно наше набирало вже солідних розмірів і додавало охоти до дальшої праці.

Не можу сказати, щоб поширювання видань ішло так, як би того хотілось. Я був тоді не тільки завідувачем редакції ЛНВ, а й директором його книгарні, яку заснував 1907 року у Києві.

Отже апарат для поширювання книги був у моїх руках, та й видання йшли на склади до цієї книгарні. Але маса тодішнього українського громадянства не доросла ще до того, щоб відчувати конечну потребу в українській лектурі.

Про це я ширше пишу в своїх споминах. Все ж таки видання „Дзвону“ розходилися краще за інші видавництва.

Тираж видань (навіть на ті часи) не був високий. Пересічно видавалось кожної назви по дві тисячі примірників. Розрахунок був такий, щоб видання протягом трьох років розійшлося. Посередниками в поширюванні видань були: Книгарня „Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка“ у Львові, Книгарня „Київської Старини“ в Києві, „Українська книгарня“ в Харкові та „Українська книгарня“ в Катеринодарі, на Кубані. Останні я організував у 1909 та 1911 роках.

Але розрахунки на те, що кожне видання розійдеться протягом трьох років, не виправдувались. Та справа загалом ішла так, що видавництво продовжувало свою працю без перебоїв і майже щомісяця виходило в світ щось нове.

Особливо помітно зріс збут видань після того, як 1912 року ми почали видавати місячника „Дзвін“. До нового журналу zaangażовано кращих тодішніх працівників пера. Редакційний комітет у Києві складався з трьох осіб: Д. Антоновича, П. Понятенка та Ю. Сірого, а за кордоном В. Винниченка та Л. Юркевича. Спочатку „Дзвін“ не був строго партійний і тільки по переїзді до Києва В. Левинського, який став фактичним і єдиним редактором його, лінія та врівнялась, і журнал став справді виразником марксистської ідеології.

Як і взагалі, всі тодішні періодичні видання на Україні, журнал „Дзвін“ був дефіцитний і дістав субсидії на покриття дефіциту від Л. Юркевича. Проте вже 1913 року, при вмілому веденні його В. Левинським, „Дзвін“ перейшов на самооплатність. При дружнім співробітництві видавництва з місячником, справи розвивались до кінця 1913 року дуже успішно, і були певні надії на те, що найближчим часом видавництво „Дзвін“ осягне свою мету. На жаль, кінець 1913 року пляни такі розбив.

Про моє нелегальне перебування в Києві знало вже досить багато людей. Мене, як довідався я з певних джерел, мали арештувати. Щоб уникнути такого лиха, я вжив усіх заходів, щоб як найскорше перебратись за кордон. Видавництво — „Дзвін“ припинило свою діяльність. Всі запаси книг передано на комісію книгарням, а я сам опинився в Америці, як співробітник „Свободи“ в Джерзі Сіті під Нью-Йорком. Та не міг я спокійно працювати в Америці. Бажання продовжувати видавництво „Дзвін“ перемогло, і в травні 1914 року повернувся я з паспортом свого приятеля-болгарина до Петербургу, а звідти в Харків, де легалізувався,

як козак з Полтавщини, та почав знову видавничу працю. На жаль, і тут во́на була недовга: вибух першої світової війни унеможливив її. Пощастило видати в Москві, в друкарні братів Рябушинських, тільки дев'ятий том творів В. Винниченка з новим його прекрасним оповіданням „Босяк“, та в Харкові одно число газети „Слово“, в якому близьку участь взяли В. Винниченко та С. Петлюра. На другому числі газету „Слово“ заборонено, а я опинився в харківській тюрмі. Видавництво „Дзвін“, як і всі інші видавництва на Україні, припинили свою роботу й розпочали її наново тільки з вибухом великої революції 1917 року.

На цьому закінчився перший період праці видавництва „Дзвін“.

*

Через донос катеринославського провокатора, що проліз до тамтешньої групи УСДРП під прізвиськом „Васька Золоті зуби“, мене заарештовано в січні 1916 року. Жандармерія геть чисто розгромила УСДРП та виарештувала по всіх містах майже всіх провідників. По дев'яти місяцях ув'язнення в харківській тюрмі в „одиначці“ мене за участь у революції 1905 році передано до Одеського воєнного суду. Суд відбувся в жовтні місяці 1916 р. в Одесі. Хоч на ньому мене й виправдано, але з лави підсудних мусів я, як військовозобов'язаний, стати на військову службу. На військовій службі пробув я до серпня 1917 року.

Прибувши до Києва, заходився я коло організації видавництва на нових основах. Відчувалася нагальна потреба в шкільних підручниках. Такі підручники написали вже С. Черкасенко, Я. Чепіга та Ю. Сірий. Треба було негайно розпочати друкування їх. При видавництві „Дзвін“ організовано філію „Рідна школа“. А що член видавництва Л. Юркевич помер, вертаючися з еміграції на батьківщину, то до складу реорганізованого видавництва введено нових членів: Р. Я. Винниченкову, С. Черкасенка та Я. Чепігу. Редакційний комітет шкільних підручників складався з С. Ф. Русової, С. Черкасенка, Я. Чепіги та Ю. Сірого.

Були у нас тепер і матеріяли для друків і гроші, та не було найголовнішого—паперу. Що міг закупити в Києві, те я закупив, а на більші партії треба було чекати з Фінляндії. Друкарні в Києві теж були перевантажені працею для різних видавництв.

Надій на те, щоб друк пустити нормальним ходом, було мало. Поза всім події на Україні теж гальмували справу. Тільки 1918 року, після гетьманського перевороту, життя набрало більш-менш нормальних форм.

Міністерство народньої освіти в Києві ухвалило наші підручники, як найкращі для вжитку в народніх школах. Воно ж замовило нам їх сотні тисяч примірників. За умовою підручники треба було видати до початку шкільного року, але виконати все те було можна тільки чудом.

Мені прийшла в голову думка: чи не можна було б перенести друк підручників за кордон, а передусім до Австрії. Уже в червні місяці поїхати мені виїхати з посольством В. Липинського до Відня й розпочати там друкування підручників. У Києві залишився повний апарат видавництва й розвивав поволі свою діяльність. За час мого перебування у Відні, в Києві між іншими виданнями вийшло в нашому видавництві три томи творів Д. М. Марковича та два томи творів Дніпрової Чайки.

Хоч як тяжко було і в Відні розпочати цю справу, проте

пощастило заангажувати кілька друкарень та замовити там підручники. За це взялися державна друкарня „Шульбюхерферляг“, друкарня Гольцгаузена, Голдштайна та Райзера. Уже перед початком шкільного року було кинуте на Україну по сто тисяч примірників першої і другої частини арифметики Я. Чепіги та по двадцятьп'ять тисяч примірників геометрії О. Коваленка і „Життя рослин“ Ю. Сірого. На грудень заготовлено ще двісті'ятдесять тисяч букваря С. Черкасенка та по двісті тисяч його читанок (частина перша, друга і третя). Тепер повстали труднощі з транспортом. На Україні кипіло повстання проти гетьмана, кордони закрито, а сім вагонів підручників, які експедитор відправив з Відня на Україну в січні 1919 року, застряли в Станиславові. Тільки в березні пощастило мені дістатись до Будапешту й продати всі підручники кооперативу „Дніпросоюз“. Літом 1919 року вони були вже на Україні. Таким чином територію, не обсажену ще більшовиками, забезпечено шкільними підручниками.

На черзі була ще ціла серія підручників і дитячої лектури. Майже всю працю тепер було зосереджено в друкарні Райзера. Протягом 1919-22 років вийшли переважно там: 11 томів творів В. Винниченка (по п'ятнадцять тисяч примірників), твори С. Черкасенка (поезії I-II томи) по десять тисяч примірників, Кіплінгові „Брати Моуглі“ (п'ятнадцять тисяч примірників), новелі Ю. Сірого I-й том (п'ятсот примірників), „Відродження Нації“ В. Винниченка I-III томи, його ж „Між двох сил“—п'єса (десять тисяч примірників), серія дитячих книжок Ю. Сірого по п'ятнадцять тисяч та ін. Тяжко перерахувати все видрукуване у Відні, не маючи під руками відповідних матеріалів. Все ж доробок був показний.

На жаль, більшість цієї продукції не могла дістатися до рук читача на Україну, бо більшовики, окупувавши Україну, закрили доступ туди всьому, що друкувалося за кордоном.

1922 року видавнича праця „Дзвону“ фактично припинилась, а склади з його виданнями частково потрапили до рук читача тільки під час другої світової війни, коли в Німеччині опинилися сотні тисяч наших робітників, вивезених з України. Яка доля всього того, що лишилось ще на складах, не знаю.

У цій замітці подаю я тільки коротенькі відомості про це видавництво. Тут не описую докладно всі ті труднощі, які довелося переживати за кордоном. Треба взяти під увагу, що все надруковане лежало довгі роки на складах. Чинші за складове виростили до великих розмірів, так само й борги друкарні, які лишилися з 1922 року, знову таки через неможливість збуту, з кожним роком зростали через складну опроцентованість, і за двадцять років зросли до того, що на покриття їх ледве вистачало тих запасів книг, які були на складах. Важним було те, що все ж таки, ті книги попали до рук читача.

Особисто я відійшов від „Дзвону“ цілком у 1933 році і в справі його не втручався. Чому це сталось, ширше подаю в своїх споминах видавця, а тепер можу на закінчення сказати, що праці на його організацію й ведення було вкладено дуже багато. На жаль, ні я, ні інші його члени з того не мали ще великої матеріальної користі. Морально ж кожний із членів і співробітників може бути цілком задоволений, бо вже те, що видавництво вчасно кинуло на Україну дев'ять вагонів шкільних підручників, свідчить про те, яким темпом провадилася в ньому праця.

Юрій Котермак-Дрогобицький

В 1483 році вийшла в Римі книжка латинською мовою „Прогностик“ Юрія Дрогобича або Дрогобицького — *Magistri Georgii Drohobicz*, в інших документах він зветься „*de Drohobycz*“. Про цей Прогностик та її автора, що був першим українцем, який видав свій твір типографським способом, уперше докладніші відомості подав покійний директор бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові Іван Кревецький у своїй статті в газеті „Нова Зоря“ (1932, ч. 32 з 8.VII). Кревецький зазначає, що зберігся тільки один примірник Прогностика в архіві Чарторийських у Кракові. Можу до цього додати, що, крім краківського примірника, існує ще другий, що зберігся в дуже доброму стані. До останнього часу він належав бібліотеці Римо-Католицького Теологічного факультету Університету в Тюбінгені, де мені пощастило знайти його під час каталогування там інкунабул. Найцінніші з цих інкунабул перейшли на власність Вюртемберзької Краєвої Бібліотеки в Штутгарті, де відтепер знаходиться й Прогностик Юрія Дрогобицького, цілий і непошкоджений.

Ця цінна інкунабула має своїм змістом астрономічний, метеорологічний та астрологічний прогностик (пророкування) на 1483 рік, присвячений Папі Сикстові IV.

Починається він так: „*Judicium prognosticon Anni MCCCCLXXXIII currentis Magistri Georgii Drohobicz de russia almi studii Bononiensis artium et medicine doctoris Feliciter incipit*“, а кінчається: „*Impressum Rome Anno dni MCCCCLXXXIII Die veneris septima februarii Sedente Sixto quatro Pontifice Maximo Anno eius. XII.*“

Я сповістила про свою знахідку комісію в Берліні, яка складала каталог усіх інкунабул, де лиш вони були, й Прогностик Юрія Дрогобицького ввійшов до 7-го тому цього каталогу, який вийшов 1939 року (*Gesamtkatalog der Wiegendrucke Bd 7 Seite 691*). Тут під Дрогобич стоїть: *Drohobicz, Georgius: Prognosticon für das Jahr 1483. Rom (Eucharius Silber) 7. 11. 1483. 4 10. Bl. 41 Z* Відшукано й прізвище друкаря-німця, що надрукував у Римі цю книжку. Звався він Евхаріус Зільбер.

На жаль складачі каталогу не мали тих відомостей про Юрія Дрогобицького з українських та польських джерел, які подав Кревецький і в біографічній замітці в *Gesamtkatalog für Wiegendrucke, Bd 7. S. 691* берлінської комісії згадано тільки про роки його перебування в Італії: „*Magister Georgius de Russia studierte und lehrte in Bologna, später am Hof der Este zu Ferrara*“.

Довідавшись тільки 1942 р. про статтю Кревецького, я подала тоді ж таки до відома комісії відомості з українських джерел, розуміється записно для 7-го тому, щоб стояли на належному місці, але вони придадуться може до майбутнього доповнення.

Берлінській комісії не була відома також замітка в „Русском Биографическом Словарь“¹⁾, де автора Прогностика названо „Георгій Дрогобичъ, рускій по происхожденію изъ города Дрогобича въ Галиціи“, і подано, що він був професором у Кракові, але нічого не згадується про його перебування в Італії. Називаючи Юрія Дрогобицького „русским“, автор замітки не знає, або свідомо ігнорує, що назва *Russia* прикладалась в XV столітті в Західній Європі виключно до України й Білої Русі, але не до Москви і що теперішній термін „русский“ був тоді рівнозначний „московському“.

Юрій, чи Георгіус, як він зве себе по-латині, прибрав, згідно середньовічному звичаю за прізвище собі назву рідного міста — Дрогобич, хоч його справжнє прізвище було Котермак, як подає Ів. Кревецький, а до того ж називав себе *Georgius de Russia* себто з Русі, а не з Московії, чи з Польщі. Він був ученим астрономом та метеорологом, а до цих наук тоді домішувано й елементи астрологічні. Про особу автора Кревецький, користаючи з українських та польських джерел, між іншим, пише: „Першу згадку про Юрія з Дрогобича подибуємо в актах краківського університету під роком 1468, коли він записався на той університет під іменем: *Georgius Michaelis Donati de Drohobuscz*. В 1540 р. став він там бакалавром, а в 1473 р. магістром. Відтак виїхав з Кракова до Больонії в Італії, де досягнув докторат з філософії й медицини. Відтак став професором больонського університету, де викладав астрономію; в 1481-2 рр. був ректором цього університету. Був також професором і віцеканцлером Істрополітанської Академії (першого університету в Угорщині, в Пресбурзі-Братиславі, перенесеного згодом до Будапешту). Між 1485-1488 рр. вернувся до Кракова, де обняв на університеті катедру на лікарському відділі. Помер у лютому 1494 р. в Кракові, де й похоронений“.

До цих відомостей з життя і праці Юрія Дрогобицького я хотіла б додати звістки з італійських та німецьких джерел. У своїх „Нових розвідках та документах про астрологію при дворі князів Есте та Сфорца“ Ф. Габотто²⁾ згадує рукописний прогностик Юрія Дрогобицького на рік 1479, зроблений ним на доручення маркіза ді Монферато для герцога Івана Галеаццо Сфорца (*Gian Galeazzo Sforza*). Прогностик цей зберігається й досі в Міській Архіві в Міляні разом із супровідним листом автора від 28-го червня 1479 р. до молодого герцога та його матері герцогіні Бони Савойської.

З інших рукописних творів Юрія Дрогобицького відомий його прогностик на рік 1478, який знаходиться в Мюнхенській Державній Бібліотеці. Там він називає себе *Georgius de Russia*, а в каталозі Ціннера³⁾ названо його: *Georg von Russland*.

Крім того берлінський метеоролог проф. Густав Гельман⁴⁾, у своїй праці з історії метеорології, згадує Юрія Дрогобицького як автора прогностика з краківської книгозбірні Чарторийських.

¹⁾ Русскій Биографическій Словарь. СПб, 1905.

²⁾ Ferdinando Gabotto. Nuove ricerche e documenti Sull' Astrologia alla corte degli Estensi e degli Sforza. Torino 1891, p. 28.

³⁾ Ernst Zinner. Verzeichnis der astronomischen Handschriften des deutschen Kulturgebietes. München 1925.

⁴⁾ Gustav Hellman. Wetterprognosen und Wetterberichte des XV. und XVI Jahrhunderts. Berlin 1899. S. 19.

Зробивши огляд деяких польських астрологічних праць з XV та XVI століть, він пише: „В самій Росії (Russland) ніколи, власне кажучи, не було практичних праць з метеорології, але я не хотів би полишити незазначеним, що Magister Georgius Drohobicz de Russia der in Bologna studierte und lehrte, für das Jahr 1483 eine Praktik herausgab.“

Цікаво довідатись, яким шляхом дістався до Кракова той примірник, чи з часу самого автора, чи придбаний пізніше? Примірник, що я його знайшла в Тюбінгені, походить з монастиря в Цвіфальтені (Zwiefalten), колись великого і значного в історії культури південної Німеччини. На обгортці Прогностика стоїть рукописним шрифтом XV-XVI вв.: apt zu Zwiefalten, себто ігумен (abt) Цвіфальтена.

В. Порський

До матеріалів про П. Куліша

Ми дуже мало знаємо про батьків Куліша. Сам письменник, пишаючись своїм козацьким родом, рідко згадує про батька, з яким у нього був давній і довготривалий конфлікт. Звістку про смерть батька, що йому подав був у листі родич і приятель з дитинства Петро Чуйкевич, Куліш зустрів з полегшенням.

Сам Чуйкевич, який добре знав родинні відносини Куліша, бо виріс разом із ним в чернігівському заштатному місті Воронежі на Стародубщині, 1-го березня 1847 року писав Кулішеві: „Чи одружився ти? Про це запитують в мене вороніжці. Я гадаю їм відповісти — „так“. Чому не задовольнити цікавість земляків? Тільки питають мої кривні, а не твої, бо в тебе, здається, не лишилося ні роду, ні плем'я — недавно ти втерав те, що хоч до якої міри в'язало тебе з нестатечними твоїми родичами, а саме батька. Про його смерть мій батько пише так. „Він (себто ти) йому (себто батькові) залишив грошей на його потреби 15 карб. сріблом, з яких по від'їзді Пантелеймона на другий день хтось украв сім карбованців, а останні не можу знати, на що він їх витратив. Сам же він наказав вам довго жити: 8 січня помер всіма покинутий і три дні до смерти не говорив, тільки ревів, а мовити не міг. А Пантелеймон просив мене, щоб я подавав йому звістку про батька через тебе, або через проф. Бодянського в Москві, де і сам він знаходився“. Батько Чуйкевича згадує ще про горбатого Кулішевого брата, якісь грошеві скарги його, невеселу картину життя воронізької родини Кулішів.

„Дякую тобі за повідомлення про смерть людини у високій мірі мізерної“, — відповідав Куліш Чуйкевичеві з Варшави: Тепер мені на світі ще вільніше й світліше... Вороніж тепер не буде для мене чужиною, як ти бачиш... Хутір свій я старатимусь влаштувати так, щоб можна було й мені прожити в ньому а тиждень, коли доведеться проїздити Чернігівщиною. А хто знає? Може під старість мені не захочеться жити ніде, крім цього пустельного кутка, на яким волею Божою, зійшла моя зірка! Принаймні ніде вечірні й досвіткові казки не здаються мені такими чарівними, як під тамтешніми солом'яними стріхами“.

Деякі риси до родинних стосунків Куліша дають спогади одного чернігівця з того самого Кулішівського Воронежа, спогади, які лишилися без уваги Кулішевих біографів та істориків письменства взагалі. Ми не маємо під руками ні самої книжки, ні виписок із неї, не речимося і за ймення авторове, але, здається, це був Котляров, що походив із чернігівських дворян, книжку видано в Києві під час першої світової війни 1916 р. в зв'язку з якоюсь пам'ятною датою в житті Київського Кадетського Корпусу, де автор займав адміністративно-педагогічну посаду. Книжку присвячено пам'яті забитого на війні сина автора, а про Куліша йде мова із слів батька Котлярова, дідача з того Кулішівського закутку.

З родинних переказів Котляров оповідає, що юнаком Куліш написав сатиричну поему про свого батька, за що той прогнав його з дому. Котляров з осудом ставиться до письменника й видимо відбиває ставлення воронізьких обивателів.

До речі, ці спогади мають значення ще й для розкриття одного літературного аноніму, а саме автора оперети „Любка або сватання в селі Рихмах“, що широко відома була на Чернігівщині.

Автор спогадів Котляров переказує, як він несподівано для себе прочитав цю п'єсу свого батька, надруковану в 900-х роках у „Київській Старині“ без зазначення імені її автора. Він згадує, як удвох із братом вони переписували для батька цю п'єсу. Оповідає Котляров і про те, що він тоді ж звернувся до редактора „Київської Старини“ В. Науменка з відомостями про автора Науменко просив подати йому матеріяли, але чомусь нічого не надрукував:

Проф. Н. Полонська-Василенко

Видання Всеукраїнської Академії Наук у Києві, знищені большевицькою владою

(Бібліографічна нотатка).

По припиненні т. зв. українізаційного курсу в УРСР започаткованому процесом СВУ (Спілка Визволення України), почалася чистка в Академії Наук, в результаті якої загинуло ряд учених і низка видань, уже надрукованих, або приготованих до друку. Нижче подаємо спробу бібліографії знищених видань ВУАН.

I. Відділ Історично-Філологічний

1). Записки Іст.-Філ. Відділу том XXVII, цілком виготовлений до друку в 1929 році, не вийшов.

2). „Полуднева Україна“. Великий том за редакцією академіка М. Грушевського, складений за тою самою системою, що й збірки „Київ та його околиці“ і „Чернігівщина“, себто там були статті з антропології, етнографії, мистецтва, фольклору та історії Південної України. Збірник був прикрашений малюнками та мапами.

Цілком готовий до друку, він умисне затриманий був у видавництві, а коли почалися переслідування Грушевського і його школи, збірник знищено.

3). „Заселення Слобідської України“ акад. Д. Багалія. Значно поширена і доповнена праця Д. Багалія, видана свого часу російською мовою, як дисертація, мала вийти, як посмертне видання, але загинула під час цензурування.

4). Збірне видання творів Т. Г. Шевченка. Том, присвячений образотворчій діяльності Шевченка за редакцією і з передмовою акад. Ол. Новицького. Книжка, з великою кількістю ілюстрацій — малюнків Шевченка, була видрукувана, але в світ не вийшла. Примірник без передмови був у директора Музею Т. Шевченка в Києві п. Терещенка.

5). „Праці Комісії для вивчення соціально-економічної історії України“ т. II. під ред. Д. І. Багалія, 1930. В ньому були такі статті: акад. Багалія „До історії освіти на Україні“; М. Гніпа: про перебування Драгоманова в гімназії (власне про педагога Строніна); Жураковського: „Полтавська Стара Громада“; М. Горбаня: „Пасквіль на Павла I“; Д. Соловія: „Харківський ринок“. Здається ще праця Ольги Багалій про воєнні поселення. Том був цілком надрукований і знищений. В бібліотеці проф. Н. Василенкової залишився коректурний примірник.

6). „За сто літ“, т. VII. Довго валявся в Академії на вікні в Конференц-залі, а потім зник.

7). „Українські Думи“ К. Грушевської, т. II. Був видрукований, але зараз по виході в світ вилучений із продажу.

II. Відділ соціально-економічний

1). Словник історії українського права. „Словник“ складали протягом 10 років члени Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права Академії Наук під загальним керівництвом голови Комісії акад. М. Василенка. Був він складений на картках, яких було кілька тисяч. На початку 1930-х років почалася систематична обробка карток під керівництвом члена Комісії І. Ю. Черкаського. В 1933 році комісію зліквідовано разом із усіма іншими комісіями Гуманітарного Відділу. Матеріяли комісії були передані на переховування до Рукописного Відділу Національної Бібліотеки, проте „Словника“ туди не передано. Багато разів у бібліотеці шукали „Словника“, але не знайшли. Були чутки, що під час перенесення його до іншого приміщення з будинку Академії на В. Володимирській, чи то пак Короленка, до головного приміщення Бібліотеки — Бульвар Шевченка, ч. 15 скриньки з картками розсипали, а тоді вирішили, що не варто їх збирати, і повикидали.

2). Збірка грамот Магдебурзького права. Цю збірку задумав був акад. М. Василенко ще задовго до заснування Комісії. Склавши магістерський іспит в Університеті св. Володимира, він хотів писати дисертацію на тему „Магдебурзьке право на Україні“ і почав збирати для цього матеріяли. В листуванні його з В. Модзалевським цьому питанню приділено велику увагу. В 1913 та 1914 р.р. вони збиралися їхати до Москви для спільної праці в московських архівах, але з огляду на війну і дальші події до цього не дійшло. Проте М. Василенко збирав грамоти в різних архівах,

між іншим і Модзалевський надіслав кілька копій з чернігівського архіву, були замовлені копії і в московських архівах.

Спонукою для видання такої збірки в Комісії було видання В. І. Щербіною маґдебурзьких грамот м. Києва, в якому трапилися значні помилки. Член Комісії В. Романовський подав докладну рецензію на це видання з побажанням видати маґдебурзькі грамоти, дотримуючись всіх вимог археографії. В наслідок цього й з'явилось рішення видати збірку грамот. Працю поділено між членами Комісії так: В. Романовський мав остаточно підібрати грамоти, а М. Василенко брав на себе загальну редакцію грамот та складання великої передмови. Грамоти були зібрані, остаточно підготовлені до друку, але друкування їх затрималося через те, що не було копії однієї грамоти м. Ніжина. Збірка була вже передана до видавництва, але там її застав 1933 рік, коли всі видання Гуманітарного Відділу припинилися. Дальша доля збірки невідома. Ретельні розшуки в Рукописному Відділі Національної Бібліотеки не дали нічого. Від підготовленого двотомового видання грамот залишилося всього 3 аркуші коректури. Їх передано року 1942 професорові А. Яковлеву, який переклав їх німецькою мовою й передав для видання до Маґдебурґу, і там у 1944 р. вони були надруковані. Коректурні тексти грамот залишилися у проф. А. Яковлева.

3. Записки Соціального-Економічного Відділу ВУАН, т. VII. Цей том був цілком готовий, складений і надрукований ще в 1930 р., не вийшов в світ і загинув у Видавництві в 1933 році.

4. Праці Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права, в VII. (Випуск 8-й вийшов раніш).

Цей том був цілком готовий до виходу в світ. У ньому містилися між іншими: розвідка проф. М. Максимейка про „Руську Правду“, І. Черкаського „Стародубський вількер“, (цей виняткової вартості місцевий варіант маґдебурзького права, пристосований до українського права, знайшов він у московським архіві), розвідка акад. М. Слабченка. Видання готової книги, складеної ще в 1929 р., затрималося, як це бувало в Академії за останні часи. В 1929 р. заарештовано акад. М. Слабченка в зв'язку з процесом „Спілки Визволення України“ (СВУ) і заслано. Видавництво вимагало, щоб його стаття була заступлена іншою, такого самого розміру. На її місце призначено було розвідку члена комісії П. Сосенка про „Каптурові суди на Україні“. Ця підготовка, разом із цензуруванням взяла багато часу, а тим часом П. Сосенка теж було заарештовано й заслано. Почали шукати третю статтю. Поки її шукали, було закрито й Комісію, а „Праці“ її пішли на паперову фабрику, разом із іншими виданнями. В бібліотеці акад. Василенка зберігся коректурний примірник цього випуску.

Секція Книгознавства Української Вільної Академії Наук

Заснована при кінці 1945 р. Українська Вільна Академія Наук незабаром широко розвинула свою діяльність. Наукова праця співробітників УВАН провадиться в окремих групах (секціях) в залежності від їх фаху. Наслідком цього повсталала низка спеціальних груп УВАН.

Ініціатива заснування таких об'єднань вчених галузевого характеру виходить від них самих або ж від осередку УВАН. Останнім напр. шляхом був, після попереднього договорення, зроблений почин для організації групи книгознавства УВАН.

Генеральний Секретар УВАН 10. 7. 1946 р. звернувся до мене з пропозицією взяти на себе ініціативу заснування групи „бібліології та бібліографії“. В своєму листі просив він тимчасово очолити цю групу до складання першої (установчої) наради членів групи; вказав науковців, яких слід було б, на його думку, в першу чергу запросити до участі в працях групи, як співорганізаторів; накреслив програм майбутньої праці, індивідуальним і колективним шляхом, у вигляді виготовлення низки ділянки книгознавства, скликання нарад із доповідями і організації видавничої діяльності.

У виконанні згаданої вище ініціативи осередку УВАН нижче підписаний листовно негайно звернувся до запропонованих йому й інших, за його вибором осіб — науковців і співробітників у ділянці книгознавства з запрошенням узяти участь в організації і праці групи.

У відповідь на це звернення дали свою згоду такі особи: 1. Проф. В. Порський, 2. Проф. А. Животко, 3. Др. В. Левицький, 4. Дир. В. Дорошенко, 5. Проф. Д. Дорошенко, 6. Видавець Ю. Тищенко, 7. Др. Євг. Пеленський та інші.

Одночасно із згодою взяти участь у працях „Групи Книгознавства“ вищезгадані особи подали свої цінні поради, завваги і пропозиції щодо майбутньої діяльності групи. Зорганізовано її 16. 7. 1946 р. як XI-ту групу УВАН під назвою „Група, нині Секція Книгознавства“. Керівним членом став Дир. Л. Биковський. Членів на той час було 6 осіб, з них троє співорганізаторів; про утворення групи подав до загальної відомости „Літопис“ УВАН, ч. 2.

Праця Книгознавчої Секції відбувається в тісному контакті з головним осередком УВАН. Співробітники Секції розкидані переважно в різних віддалених від себе місцевостях. Вони не можуть собі дозволити на частіші з'їздові наради з огляду на брак часу та кошти переїздів. Тому праця в цих обставинах переводиться переважно кабінетно. Лише час від часу окремі співробітники і керівний член мали можливість відвідувати осередок УВАН. Поза цими винятками президія Секції порозумівається з своїми членами й централею УВАН переважно листовно. Праця Секції розпланована й переводиться в кількох напрямках.

I. Біжуча і ретроспективна бібліографічна реєстрація української книжної періодичної і спеціальної видавничої продукції, тим часом на еміграції в Німеччині та Австрії. Згодом заяга праці має поширитися на всю видавничу продукцію поза межами України. Праця ця спирається головню на збірки Музею-Архіву УВАН. Вже опрацьовано бібліографічно книжкові й періодичні видання за 1945 р. для бібліографічного органу Секції „Літопису українського друку на еміграції“. „Літопис“ виходитиме зшитками спорадично, в міру призьбирання матеріялу.

II. Дослідження, збирання і опрацьовання матеріялів з усіх ділянок книгознавства, які оголошуються у вигляді статей у бібліологічному органі Секції під назвою: — „Українські Бібліологічні Вісті“. Вони виходитимуть покищо у вигляді окремих збірників, у міру призьбирання матеріялів.

III. Праця над складанням, опрацьованням і видаванням індивідуальних біо-бібліографій окремих визначніших українських діячів науки, письменства. Кожне видання цього роду складатиметься з: 1. портрету даного діяча, 2. його автографу, 3. короткого життєпису, 4. хронологічного спису друкованих і рукописних праць та 5. показник до них. Секція книгознавства має вже в своєму розпорядженні біо-бібліографії проф. Аркадія Животка, проф. Леоніда Білецького, проф. Б. Крупницького проф. Михайла Міллера, проф. Дмитра Чижевського та інших. Ряд науковців обіцяв надістати свої авто-бібліографії, як напр. проф. Вадим Щербаківський та інші. В першу чергу ухвалено видати друком біо-бібліографію проф. Д. Чижевського.

IV. Праці з бібліотекознавства в цілому його обсязі. В першу чергу звернено увагу на описи окремих українських бібліотек на Україні та за кордоном. З цією метою видано брошуру ч. 1. Вона є передруком статті з часопису „Америка“ (ч. ч. 80, 81, 82 та 83 за 1946 рік) про „Українську Бібліотеку при Стенфорд Університеті“ в Пало Алто, Каліфорнія, США, Авґсбург, 1946, 4^о, 12 ст., накладом у 150 пр. на циклостилі, та перевидано брошуру інж. Л. Биковського п. з. „Національна Бібліотека Української Держави“ (Берлін 1923, 8^о, біля 40 ст.).

V. Праці з газетознавства, передусім українського — його історії, бібліографії, теорії, організації та політики. В цьому напрямі підготовляються вже бібліографічні описи різних комплектів українських еміґраційних періодичних видавнь. Проф. А. Животко дав для видання цінну розвідку з царини пресознавства п. з. „Українські рукописні та відбивані часописи (істор.-бібліографічний огляд від 1854-56 р. р. до наших днів)“.

Намічається праця в інших ділянках у міру зголошення дальших співробітників, започаткування відповідних дослідчих праць та зголошення їх до друку. З них слід згадати, напр.:

VI. Праці з історії друкарства. З цієї царини книгознавства зголошено й частинно розпочато виконання брошури інж. Л. Биковського — „Пам'яті Йоганна Гутенберга“, 7^о, біля 20 ст. друку, з них 8 ілюстрацій.

VII. Праці і спогади з історії видавництва. Відомий ширшому українському громадянству видавець Юр. Тищенко запропонував свої спогади про видавництва, які вже зійшли із сцени, як от „Вік“, „Дзвін“, „Криниця“ та ін.

Окрім згаданих вище праць — уже виконаних, виконуваних, або тільки запланованих у площині дослідчій та видавничій, гру-

на книгознавства нав'язала зносини з низкою місцевих німецьких краєвих та наукових бібліотек, Музеєм ім. Йоганна Гутенберга в Майнці (франц. зона), Українською Бібліотекою ім. С. Петлюри в Парижі, Ватиканською Бібліотекою в Римі та іншими установами цього роду.

Одночасно вживаються заходи порозумітися з Українською Бібліотекою в Пало-Алто в Каліфорнії та Осередком Української Культури й Освіти у Вінніпегу. Метою цих зносин є співпраця, здобуття матеріалів до друку та обмін виданням.

Д. Дорошенко

Пам'яті Євгена Вирового

Євген Семенович Вировий був родом із Сміли на Київщині. Молодим хлопцем він вступив у 1905 р. до учительського інституту в Глухові, де я тоді з ним і познакомився. В інституті існував український гурток, до якого належало також кілька учнів та учениць місцевих гімназій. Я був тоді студентом університету, а що тоді через студентські розрухи наука по вищих школах припинилася була, то я перебував або у батька в Глухові або у родичів на хуторі, таки в Глухівському повіті. У Глухові перебували тоді ж студенти-українці: Дмитро Колоніус, Гліб Юницький, Микола Шумицький. Всі ми належали до „Революційної Української Партії“ і вважали за свій обов'язок зацікавитися „інститутським гуртком“, читали на його зборах лекції, добували нелегальну літературу і взагалі старалися, скільки могли, поширювати національну свідомість і радикально-революційні настрої. Час був гарячий, в Росії й на Україні наростала революція, її наближення відчувалося й по таких тихих провінціальних містах, як Глухів. Довелося й мені виступати на зборах інститутської громади (а число її членів разом із гімназистами й гімназистками досягало яких 40 душ) з доповідями. Вировий став одним із рухливіших членів тієї громади, виявляв ініціативу в культурно-просвітніх справах і особливе зацікавлення літературою. Як тільки повстала в кінці 1905 року українська преса, він посилав статті й дописи до київської „Громадської Думки“, що з осені 1906 р. перетворилася в „Раду“.

Скінчивши Глухівський інститут (здається, в 1908 році), Вировий пішов учителювати до Жмеринки. Я з осені 1909 р. дістав посаду вчителя історії в комерційній школі у Катеринославі, де директором був відомий тоді український педагог і громадський діяч Антін Синявський. Він намагався запрошувати на посади до своєї школи українців, і я порекомендував йому Вирового.

В 1910 році Вировий прибув до Катеринослава, де дістав посаду учителя в молодших класах. Пробув він у Катеринославі до початку 1919 року. Він виявив великий педагогічний хист, любов до дітей, і діти любили його. Тут у Катеринославі розвинув Вировий і широку громадську працю, голови в місцевій „Просвіті“ та в її сільських філіях (в селах Мануйловці, Дієвці, Перещепній та ін). Став він діяльним членом ТУПу („Товариство українських

поступовців“, брав участь у виборах до Державної Думи, — катеринославські українці вступили в бльок із російськими поступовцями і провели до Думи адвоката Александрова, який зобов'язався підтримувати й українські національні інтереси. Брав участь і в місцевому українському часописі „Дніпрові Хвилі“, який я редагував в 1910-1913 роках. Літом 1913 р. я переїхав до Києва, але наше з Вировим приятелювання не припинилося, і ми часто бачились або в Катеринославі, куди я приїздив для українських викладів, або в Києві, куди приїздив Вировий.

Коли в 1917 році вибухла революція, Вировий узяв найживішу участь в організації українського політичного руху на Катеринославщині. Коли на початку 1919 р. відбувався в Києві Трудовий Конгрес, Вировий узяв у ньому участь і був обраний головою його педагогічної секції. Але скоро почалася еміграція, і Вировий опинився на чужині. Разом із ними та кількома земляками я виїхав 17 квітня 1919 р. з Кам'янця-Подільського, спочатку до Станиславова, а потім до Праги. Вировий іще повернувся був восени того року до Кам'янця, а я вже залишився на еміграції назавжди. В Кам'янці Вировий заснував „Катеринославське Українське Видавництво“ — думка була, що ми скоро повернемося додому і продовжимо видавничу працю на рідній землі. Видавництво випустило кілька десятків книжок, головню з обсягу підручної і дитячої літературу. Вировий продовжував його в Берліні, а від р. 1928. у Празі. Серед видань Вирового було чимало значніших, наприклад „Кобзар“ Шевченка під редакцією В. Сімовича, „Історія стародавнього сходу“ Лесі Українки, „Історія Запоріжжя“ А. Кашенка та ін. Українське видавництво стало улюбленим ділом Вирового, і він здобув у ньому великий досвід. Правда, воно не давало зисків, але Вировий знайшов інше джерело доходів, на які міг не тільки утримувати себе самого, але й підтримувати українську видавничу справу, і свої власні видання й чужі. Маючи дуже скромні життєві вимоги, на себе витрачав він дуже мало, але не кожен знав, скільки витрачав він на допомогу землякам, які опинилися, як це не раз було, в скруті, скільки видавав він на свій кошт книжок, про які ніхто й не догадався, що то його діло. Взагалі він допомагав так, що про це ніхто або мало хто й знав, що то поміч від нього. Багато вложив він коштів і в Музей Визвольної Боротьби України в Празі. Джерелом доходів Вирового, про яке я кажу, були поштові марки. Спочатку він склав колекцію українських марок Поділля (1918-19 років), але таку, що зразу зробила йому ім'я в кругах філателістів, своїх і чужих, і за неї він дістав кілька нагород на виставках марок. За деякий час він так набив собі руку на марковій справі, що став одним із загально визнаних авторитетів філателістичного світу. Він зредував кілька альбомів спеціально українських марок і взагалі марочну справу він зробив одним із засобів української пропаганди серед чужинців. Його вибирано на почесного члена цілого ряду міжнародніх філателістичних товариств.

Перебуваючи на чужині, Вировий не брав безпосередньої участі в українському політичному житті, але в справах національно-культурного характеру брав близьку участь, особливо в справах видавництва українських книжок. Діставши скромну офіційну освіту, він дуже поширив її читанням і самотужки вивчив кілька чужих мов — німецьку, англійську, французьку, чеську і багато подорожував, побував у Франції, Італії, Еспанії, Англії

та в Америці. Взагалі являв собою тип освіченого, культурного українця-європейця в справжньому розумінні цього слова.

Ще на початку еміграції нажив собі Вировий хворобу шлунку, яка дуже йому дошкуляла, примушуючи додержуватися строгої дієти. Хвороба загострилася під час війни. Вона була, на мою думку, головною причиною, чому небіжчик не виїхав з Праги весною 1945 року, коли більша частина нашої еміграції подалась на захід. Він сподівався, що його, як людину, що стояла осторонь від політики, не займуть. Він тяжко помилився і заплатив за це життям, викинувшись із вікна, коли прийшли його забирати... Трагічний кінець цієї лагідної, доброї людини й широкого українського патріота тяжко вразив усіх, хто ближче знав Є. С. Вирового і хто зустрічався з ним у приватному житті або на громадській роботі. Честь його пам'яті!

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Вол. Дорошенко

КНИЖКИ ПРО ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА

Підгайний Семен. Українська інтелігенція на Соловках 1933—1941. В-во „Прометей“ 1947, 8^о, ст. 93.

Автор, що сам скоштував соловецького заслання й щасливо пережив його, оповідає нам із власного досвіду про ті жахливі обставини, в яких доводиться перебувати політичним каторжникам, та про українських політичних діячів, письменників і мистців, що їх довелося йому зустрічати на Соловках.

Книжка п. Підгайного складається з таких розділів:

I. Уваги до загальної характеристики каторги; II. Соловецькі портрети: 1. Ті, чий імена не значаться в історії; 2. Державні і партійні діячі Советської України; 3. (у книжці помилково 4) Українські науковці і мистці.

Ось прізвища засланців, відомих із їх праць у царині науки або літератури, що про них говорить автор: Баб'як Василь, географ і геолог, доцент Харків. університету; Вороний Марко, поет, син Миколи Вороного; Гермайзе Йосип, історик; Гребінник Петро, доцент укр. літератури Краснодарського Педагогічного Інституту; Епик Григорій, письменник; Заclinський Роман, публіцист, автор розвідок про Ів. Франка; Зеров Микола, відомий поет і вчений літературознавець; Ірчан Мирослав (Баб'юк Андрій) — драматург; Крушельницький Антін, письменник, ред.-видавець совєтофільського журналу „Нові Шляхи“ у Львові; Куліш Микола, драматург; Курбас Лесь — славний актор, директор театру „Березіль“; Лебідь Ананій, критик і літературознавець; Левицький Василь, співробітник інституту історії укр. культури; Любченко Микола (Котко Кость), гуморист; Миколенко, директор Всенародної Бібліотеки у Києві; Нарушевич, керівник історично-побутового відділу Музею у Вінниці; Новицький Михайло, відомий шевченкознавець; Пав-

лушків Микола, молодий науковець, обвинувачений в справі організації СУМ; Плужник Євген, поет; Поліщук Клим, поет і новеліст; Пущенко Федір, професор, мовознавець-поліглот; Рудницький Степан, академік, відомий український географ; Семко Семен, ректор Київського Університету, голова Центрального Архівного Управління; Слабченко Михайло, академік, історик-економіст; Слісаренко Олекса, письменник; Филипівич Павло, поет і літературознавець; Шабльовський Євген, директор Інституту Шевченка; Шала Іван, проф. української мови Катеринодарського Пед. Інституту; Шкурупій Гео, поет і письменник; Шумський Олександр, укр. політик і публіцист; Яворський Матвій, академік, історик; Яната Олександр, професор, ботанік.

Про всіх цих засланців автор подає цікаві відомості. Але на Соловках перебувало багато інших, з якими йому не доводилося зустріватися, як от проф. Барбар, Бобинський Василь, Вразливий Василь, Коляда Григорій, Мисик Василь, проф. Удовенко, Семенко Михайло, Христюк Павло, Чехівський Володимир, Штангей Володимир. А скільки ж то діячів укр. культури загинуло по різних большевицьких катівнях, скільки мучиться по інших каторжних таборах. Страшний кривавий синодик! Спасибі авторові, що подав нам вістку хоч про частину наших мучеників. Його відомості дуже придадуться для майбутнього словника діячів українського слова.

Ган О. Трагедія Миколи Хвильового, Вид-во „Прометей“, 8^о, ст. 77 (рік і місце видання не подані).

Про Миколу Хвильового тепер так багато пишуть, що добре зробив автор, видавши нарис життя й діяльності письменника, який, хоч би що про нього не говорили, посів своє місце в істо-

рії укр. літератури й громадського життя. Не всі етапи життєвого шляху покійного описані з однаковою докладністю, але й за ті відомості, що їх стрічаємо в брошурі п. Ган, можемо бути йому вдячні.

Чуб Дмитро. Шевченко в житті. В-во „На чужині“, 1947, 8^о, ст. 48 + портрет.

Популярна біографія великого Тараса, ілюстрована його портретами та портретами його приятелів. Брошура написана живо, легко та приступно. Даремно тільки автор пускає в світ легенду про Шевченка, як справжню подію з його життя, пор. на ст. 24-й анекдот про портрет якогось генерала, що його Шевченко нібито переробив на вивіску до голярні.

Сімович Василь. Тарас Шевченко. Його життя та творчість. Третє доповнене видання. 16^о, ст. 87 + (I). Без зазначення місця й року видання (Авгсбург, 1946?).

Це фотодрук книжечки нашого покійного мовознавця, що вийшла у Львові в 1941 р. накладом „Українського Видавництва“. Нема тільки Шевченкового портрету, доданого до львівського видання. Брошурка теж, як згадана вище, призначена для широкого читача, але написана не так легко, як та, а досить важкувато, по-професорськи сухо. На жаль, і не без огріхів, досить дивних у такого знавця, як Сімович. Напр., на ст. 44 автор подіє традиційний опис Шевченкового життя на Аралі під час експедиції Бутакова. Воно було нібито жахливо-сумне, хоч „офіцери поговорили з поетом нічого собі“ (sic!). В дійсності, як це гарно вияснив Павло Зайцев у своїй біографії великого поета, яку проф. Сімович міг і повинен був знати, це був може найкращий і найплідніший період у Шевченковій творчості на засланні, період коли він цілком не відчував поневільної салдатчини, бо всі офіцери, не виключаючи й самого начальника експедиції Бутакова, ставилися до нього не „нічого собі“, а по-приятельськи, як до рівного собі товариша. На ст. 50 — помилкові дати приходу до Новопетровського форту коменданта Ускова (1852, зам. 1853); на ст. 61 — незгідне з правдою твердження, ніби Шевченка під час арешту в 1859 р. держали в Черкасах у в'язниці; на ст. 63 — помилково подано прізвище симпатії молодого Шевченка (Гашковська зам. Гусюковська). Ці огріхи слід було б виправити.

Сімович В. Іван Франко. Його життя та діяльність. Друге доповнене видання. Без зазначення місця й року видання, 16^о, ст. 111 + (I).

Це теж передрук популярної брошури проф. В. Сімовича, що вийшла накладом „Укр. Видавництва“ у Львові 1941 р. Фотодрук і теж без портрету Франка.

Дорошенко Вол. Хто був Іван Франко. Його життя і заслуги. В-во „Доба“, 1946.

Популярний нарис, на жаль, друкований на циклостилї.

Павлович Петро. Слідами Михайла Коцюбинського. Ілюстрований Збірник. В-во „Брама Софії“, Авгсбург, 1946, 8^о, ст. 64.

В книжці подано найважливіші дати з життя й творчості письменника, низка знімок його батьків, знайомих і приятелів, уривки з його творів. З огляду на брак у нас книжок про Коцюбинського і його творів, книжка може бути корисним посібником у школі при вивченні творчості письменника.

Клен Юрій. Спогади про неоклясиків. Накладом Укр. Видавничої Спілки. Мюнхен 1947, 8^о, ст. 48.

Прегарні спогади недавно померлого пєта про своїх товаришів — Миколу Зерова, М. Драй-Хмару й П. Філіповича, ілюстровані віршами і їх і самого автора. Закінчується книжка довгою низкою цікавих уривків з листів М. Драй-Хмари до родини з заслання. Дуже цінний матеріал для вивчення життя й творчості замучених советською владою славних поетів-неоклясиків.

Жданович О. Прапори духа. Життя і творчість Олени Теліги. На чужині 1947, 8^о, ст. 178 + (I). Місце видання не зазначене.

Збірник присвячений пам'яті замученої нацистами молодой талановитой поетки. Складається з двох частин — збірки поетичних творів Ол. Теліги, які впорядковані вдалося розшукати, й матеріялів до її біографії з статтями-спогадами К. Гридня, О. Ждановича й С. Литвиненка. В кінці книжки ілюстрації: знімок покійной, її батьків, чоловіка й приятелів.

Биковський Лев. Іван Шовгенів, 1874-1943. Біо-бібліографічні матеріали. Вид. 2-е. Укр. Морський Інститут, 58. Женева, 1947, 4^о, ст. 14 + (1).

Короткий життєпис і список творів видатного українського інженера гідротехніка проф. Івана Шовгенева, першого ректора Укр. Господарської Академії в Подєбрадах, батька поетки Олени Теліги. Видання циклоstileве, прикрашене трьома портретами покійного вченого.

Курінний Петро. Проф. Вадим Михайлович Щербаківський. „Український Морський Інститут“, 60, Женева, 1947, 4^о, ст. 10 + (4).

Дуже короткий огляд життя й характеристик наукової діяльності професора В. Щербаківського з додатком реєстру його праць. Працю написано з нагоди 70-ліття нашого визначного археолога, етнографа й мистецтвознавця. Цей ювілей врочисто відзначував у Мюнхені Український Вільний Університет в 1946 р., якого ректором був ювілей. До брошури додано портрет проф. Щербаківського.

Юрій Липа (1900-1944). Збірник I „Укр. Суходоловий Інститут“, 15. Женева, 1947, 4^о, ст. 49 + (2) + 19 вкл. табл.

Биковський Лев. До проблематики життя й творчості Юрія Липи. „Укр. Суходоловий Інститут“, 19. Женева, 1948. м. 4^о, ст. 19 + (1) + портрет.

В 1-ій частині зазначеного вище збірника в пам'ять талановитого укр. письменника й не менше талановитого лікаря найцінніша праця самого упорядчика інж. Л. Биковського: „До проблематики життя й творчості Юрія Липи“ й його ж „Матеріали до бібліографії творів покійного“. І добре зробив автор, випустивши її окремою відбиткою як ч. 19 серії.

Решта — передруки (за винятком либонь тільки спогаду О. Несич: Чарівна поява) речей різної вартости, не раз дуже проблематичної. Так, поруч рецензії О. Гриця на окреме видання Липиної новелі „Рубан“, де наш критик погладив проти шерsti передмову М. Колосенка до оповідання, маємо й уривок із цієї ж таки передмови. З передруків найцікавіші для читача статті

Є. Маланюка й Ю. Косача. Шкода, що упорядчик не звернувся до авторів, щоб написали статті для спеціального збірника. Так само не використав видавець і присутности осіб, що знали Ю. Липу особисто, як от напр., пані М. Донцову, в хаті якої у Львові був Липа ще студентом як у себе вдома. І пані Донцова й її покійна, розстріляна гестапівцями сестра Леся Підгірська, й їх покійна мати дуже щиро опікувалися Липою після смерті його батька. Так само добре знала й дбала за Юрка Липу й моя сестра Н. Савченко. Взагалі в біографічній кавві інж. Биковського зовсім випав винницько-львівський період життя молодого Липи, себто від переїзду д-ра Івана Липи з Тарнова до Винник під Львовом. Зі Львовом та львовянами Ю. Липа був тісно зв'язаний аж до закінчення познанського унів. Умираючи, д-р Іван Липа, з яким я був дуже заприятельований, просив мене бути Юркові замість нього батьком. Цей тяжкий обов'язок, вложений на мене покійним моїм приятелем, я міг виконати тільки за допомогою М. Донцової, Л. Підгірської, своєї сестри й „Львівського Товариства допомоги емігрантам з В. України“, на чолі якого стояли люди, що щиро ставилися до талановитого сироти (проф. Іван Шендрик, Андрій Петренко, пізніше Андрій Жук).

В редактованому мною календарі цього Т-ва „Дніпро“ Ю. Липа друкував свої поезії, а знову ж заснований при Т-ві видавничий кооператив „Хортиця“ видав його „Нотатник“ та „Призначення України“. Ми, можна сказати, допомогли Липі скінчити медичний факультет у Познані. Я дуже цинів постичні твори покійного й намовляв його не кидати писати поезії, але він в останні роки свого життя захопився історіософічною публіцистикою й закинув поезію. Заявив мені, що більше віршувати не буде, що це для нього перейдений етап.

Але вернімося до цього видання. Додатая його прикмета — це численні знімки (видавець пише горрєндальні „знятки“!) — з портретів фотографій та обкладинок видань творів Липи. На жаль, брошура друкована на циклосталі й то того незвичайно неохайно. Друк часто-густо цілком не можна розібрати. Радимо Видавництву, якщо не може друкувати справжнім друком, придбати новий, незбитий циклостил, а то шкода праці й грошей на такі недбалі видання, що тільки драгують читача та й не виконують свого призначення — зберегти про futuro бодай мінімальну кількість примірників тої чи іншої рукописної речі.

ДО ІСТОРІЇ НАШИХ ВИДАВНИЧИХ ЗМАГАНЬ НА ЧУЖИНІ (Видавництво „Шляхи на Україну“ та Бібліотечка „Нашим Дітям“).

I. Вступні зауваження

Коли на весні 1945 р. на землі Західної Німеччини прийшли англо-американські збройні сили, з українців, які знайшлися на цій території, спали кайдани гнітючого фашистського рабства. Запроваджений переможцями демократичний режим дав і нашим людям змогу вільно зітхнути.

Отже, як тільки влітку 1945 р. почалося збирання й оселення наших людей по таборах ДіПі, зразу ж виникло питання про налагодження серед них культурно-просвітньої роботи.

Треба було розпочинати культурно-просвітнє обслуговування нашої людності, а найбільше треба було налагоджувати правдиву інформацію, бо боягузи й провокатори впарі отруювали і без того тяжке життя скитальців, поширюючи масу абсурдних чуток, які турбували, нервували й збивали сп'ятелику наших людей. Крім того, треба було для дорослих налагоджувати вивчення мов та різних фахових знань. Треба було засновувати для дітей школи, дитячі садки тощо.

А відомо, що всі ці види культурно-просвітньої роботи потребують як допоміжного зняряддя, преси й книжок. Книжок для читання, книжок для навчання, книжок-порадників та довідників, методичної літератури, п'єс, нот, інформаційних видань: бюлетенів, газет, журналів...

Для цієї культурно-просвітньої мети на англійській зоні Німеччини в першу чергу, звичайно, були використані запаси книжкової комори А. М. Сербиненка, яка знайшлася у селі Роденберзі близько Ганноверу. Та ці запаси були обмежені щодо кількості назв і щодо кількості примірників. У більшій кількості знайшлося лише кілька назв підручників, як от: українські читанки для II, V і VI року навчання, підручники німецької мови для самонавчання, підручник німецької мови для I-III років шкільного навчання. Дещо з творів Олеся, деякі дрібні оповідання Мих. Коцюбинського, А. Кащенко та ще дещо. Решта ж книжок (а всіх назв у кінці вересня 1945 р. було зареєстровано в цій коморі 62) знайшлося в зовсім малій кількості.

Ця наявна література своїм змістом не могла задовольнити всіх потреб культурно-просвітньої та шкільної роботи, але й її до кінця 1945 р. не вистачило: вся вона, за малим винятком щодо кількості назв, пішла поміж люди

Отож зрозуміло, що вже з самого початку по різних кутках британської зони Німеччини виникає думка налагодити виготовлення та друкування відповідних матеріалів та книжок. Та здійснити це було тоді дуже важко. Поперше — українці, про яких дуже турбувався „старший брат“, офіційно були позбавлені прав будьщо друкувати, в той час як інші, наприклад поляки, це право мали. Подруге — німецька поліграфічна промисловість була дуже понищена й дезорганізована, а українські шрифти довгий час майже зовсім не були виявлені. Потрете — здобувати папір було дуже важко і коштував він дуже дорого, бо куповано його малими кількостями на „вільному ринкові“.

Лишався один вихід — ротатор. І його було використано. Почалася, як хтось влучно висловився, „диклостилева доба“ нашої літератури на чужині по другій світовій війні.

2. Видавництво „Шляхи на Україну“

Одно з перших українських видавництв, що почало випускати свою продукцію в Німеччині після Другої світової війни, було Видавництво „Шляхи на Україну“ в Ганновері. Перші його видання позначені датами 23 і 27 липня 1945 р.

Організаторами його були два „нові“ емігранти-педагоги з табору ім. Лисенка (Дм. С-вій та Ів. Б-ло), які добровільно взяли на себе ролю організації культурно-просвітньої роботи по ближчих таборах. Вони допомогли організувати в двох таборах міста Ганновера початкові школи, зсунували для допомоги вчителям Методичний Кабінет і, притягнувши до цієї роботи третю особу, що вміла друкувати на машинці (О. С-вій) розпочали друкування матеріалів, потрібних для просвітньої й шкільної роботи. Так постало видавництво „Шляхи на Україну“.

Та швидко „диклостилева доба“ проминула, і вже в 1945 році, на щасливого півдні Німеччини, почали в більшій кількості з'являтися книжки, виготовлені нормальним друкарським способом. І видавництво „Шляхи на Україну“ з кінцем 1946 року припинило свою діяльність, не добившись дозволу в англійській владі на друкування в друкарні шкільних книжок. Ґрунтовно вироблений після трьох ротаторних видань шкільний підручник з „Фізичної географії“ Ів. Б-ло побачив світ лише

року 1948 у видавництві „Заграва“ під назвою „Ів. Марієнко — Фізична географія, підручник для народніх шкіл та молодших клас гімназій“, а його ж „Практичні вправи з географії“ з додатком „Показника географічних назв та методичних вказівок“ (ця підручна книжка була задумана й виконана ним в Методичному Кабінеті), з'явилася в світ у в-дстві „Українська Книга“ в Авгсбурзі наприкінці 1946 року.

Видавництво „Шляхи на Україну“ не мало жодних матеріяльних ресурсів і друкарських засобів. Перші дві речі випадково пощастило йому надрукувати в друкарні, але наступні — друковано вже на чужих машинках і розмножувано на чужих ротаторах спотку в дуже обмеженій кількості — 30-40 примірників (через неможливість добувати папір), а згодом — тиражем в 250-300-400 примірників.

Ось ці видання.

1. Розрізна українська абетка. Надрукована друкарським способом в кількості 2 000 комплектів. Це — посібник, завданням якого було полегшити у школі навчання абетки й техніки читання, тим паче, що учні не мали тоді букварів. (Усіх букварів на початку шкільного навчання є 1945 р. в книжн. коморі Сербиненка знайшлося тільки 35 примірників)

2. С. Митрусь — „Найкращі думки наших письменників на роздум молоді“. На чужині, 1945, вісімка, ст. 24. Це збірка маленьких уривків (всього 81 чч. з поетичних творів наших письменників), які мають виховне завдання: розбуджувати у нашій молоді шляхетні думки, бажання, стремління, які мають кликати її до широкої й самостійної праці „для людського добра і добра віками кридвженого свого народу“. Епіграфом до цієї збірки взято слово Ів. Франка:

На згоду з підлістю не простягай ти руку,
Волей зломитись, ніж вклоняться злому.

Надруковано в друкарні, тираж 2 000

3. С. Митрусь — „ЗОЛОТІ ДИТЯЧІ РОКИ“. Збірник матеріялів для праці з дітьми дошкільного віку в дитячих садках та в родині. На чужині, 1945, 4^о ст. 18.

„Знаючи безпорадне становище наших батьків та вихователів дитячих садків, що не мають у своїх руках потрібної літератури, упорядчик взяв на себе важке завдання: прийти їм на допомогу, склавши оцей збірничок за матеріялами випадково роздобутих книжок та запасів з своєї та чужої пам'яті.

Видано на ротаторі в кількості всього 20-40 примірни. Обіймає 94 чч..

4. Дм. С-вій — „Години з розвитку мови“. Методичні розробки для вчителів на теми: а) Праця з малюнком „Дівчинка з котиком“, б) Праця над синонімами. в) Праця над парафразом. На чужині, 1945 4^о, ст. 12.

Видано на ротаторі, тир. 50 пр.

5. Про Михайла Драгоманова. Збірничок до 50-ої річниці з дня смерті славетного українського вченого і громадського діяча, упорядкував Д. С. На чужині, 1945 4^о, ст. 8, на ротаторі, тир. 40.

6. „Леся Українка“. Збірник, складений для української молоді до 75-річного ювілею з дня народження славетної письменниці. За матеріялами Методичного Кабінету упорядкував Дм. С-вій. На чужині, 1945, 4^о, ст. 21.

Складається з біографії, з висловлювань про Леся Українку найвидатніших наших письменників та з 13-ти її поетичних творів (віршів та поем: „Роберт Брюс“, „Давня казка“). На ротаторі, тир. 250.

7. „Ялинка“. Збірничок до новорічного дитячого свята та дитячого читання за матеріялами Методичного Кабінету упорядкував Дм. С-вій. На чужині, 1945, 4^о, ст. 12.

Тут зібрано 10 відповідних віршів та оповідань: Андерсена „Дівчинка з сирниками“, Єфіменкової „Свят вечір“, Коцюбинського „Ялинка“, Вид. на ротаторі, тир. 250.

8. Ів. Б-ло — Фізична географія для початкових шкіл“. На чужині, 1945, 4^о, ст. 24, три видання на ротаторі, тир. 1000.

9. Дм. Паєта — „Справжня людина“. Матеріал до Шевченківських днів. (1946), на ротаторі, 4^о, ст. 4, тир. 120.

10. Макс. Рильський — „Вибрані твори“. На чужині, 1946, 8^о, ст. 48. Вступна стаття П. П-ка дає оцінку творчості поета. Збірка охоплює 81 вірш, які не затруєні сервілізмом. На ротаторі, тир. 250.

11. Іван Франко. Збірник для української молоді до 30-річчя з дня смерті і 90-річчя з дня народження Великого Каменяря Української Землі. Упорядкував за матеріялами Методичного Кабінету Дм. С-вій. На чужині, 1946, 4^о, ст. 36. Зміст: 1) Стаття Дм. Паєти „Людська і громадська гідність найбільшого українського поета Галичини“. 2) Уривки з писань В. Сімовича, А. Крушельницького, М. Зерова, В. Радзкевича та Мих. Лозинського з оцінкою творчості Франка. 2) Вибір з творів Франка. На ротаторі, тир. 400.

12. О. Одесь. Збірник для української шкільної і нешкільної молоді. За

дові. Про це знаходимо інформації і в нашій пресі. Так, «Час» (1946, ч. 43.) подає за советським радіо, що до Києва привезено з Німеччини понад тисячу скринь різних книг та рукописів, що їх свого часу вивезли німці з України та Білорусі. Походять ці збірки переважно з бібліотек Академії Наук УРСР та БРСР.

Відділ у справах мистецтва, пам'яток та архівів при американському військовому управлінні відкрив у «Фестшпільгавзі» в Байройті 15.000 книжок і журналів з бібліотеки дослідного інституту фізики і хемії при Академії Наук УРСР. Їх мають передати до Києва («Час», 1947, ч. 8.).

В часі німецької окупації знищено та розграбовано понад 600.000 книжок, в тім багато дуже цінних. Тепер бібліотека налічує знову нібито 5 мільйонів книжок, 5 млн. газет, 200.000 рукописів і 300.000 стародруків («Час» 1948, ч. 39, за советськими джерелами).

Для громадянства відкрито також рукописний відділ бібліотеки Академії Наук. Під час війни він був вивезений на Схід, а після війни перевезений знову до Києва. Тепер закінчують упорядковувати рукописи, між якими є унікати світового значення: клинопис на глиняних табличках, індійські рукописи на пальмових листках, тибетські, грузинські, старогрецькі і латинські рукописи. Найбільший — слов'янський відділ, а в ньому центральне місце займають укр. рукописи: автографи видатних укр. письменників, рукописи з Печерської Лаври, Софійського Собору, Київського університету та інш. («Час», 1946, ч. 29.).

Бібліотека Конгресу в США переслала бібліотеці Академії Наук у Києві 54 скрині книжок нових видань, що появились в Америці. Академія посилає в обмін свої видання.

3. Бібліотека й архів оо. Василянів у Львові. При монастирі оо. Василянів у Львові, вул. Жовківська ч. 36, був дуже цінний архів і бібліотека, якими завідував о. Роман Лукань, що був щиро відданий дорученій йому науковій установі. Покійний не жалів труду, щоб якомога скомплектувати й архів, куди намагався стягнути всі рукописи й інші матеріали, що або походили з василянських монастирів, або так чи інакше торкалися Василянів. Так само він дбав і про бібліотеку, де зібрав багато рідких друків, серед яких було чимало справжніх «білих круків». За першої большевицької інвазії приміщено в монастирі філію Інституту укр. історії Академії Наук УРСР. Архів і бібліотека були віддані цьому Інституту. О. Лукань далі ними опікувався, не перестаючи виконувати свої обов'язки ченця-священника. Спочатку большевицьке начальство дивилося крізь пальці на це, але згодом його таки усунули з посади в архіві-бібліотеці, бо він відмовився скинути рясу і виступити з чину. Після втечі большевиків у 1941 р. о. Лукань знову вернувся до свого улюбленого діла й багато спричинився до врятування решток різних друків із друкарні оо. Василянів у Жовкві, що їх ще не встигли понищити большевики та випустив ті частини «Записок» оо. Василянів, які заціліли. О. Р. Лукань трагічно згинув за німців, попавши під авто. Це був великий удар для архіву й бібліотеки, бо оо. Василяни не могли знайти гідного йому заступника.

За нового приходу большевиків архів і бібліотеку вони, — кажуть, — уже не лишили на місці, а вивезли на схід. Це велика втрата для Львова, бо василянські скарби дуже поповнювали збірки українських та інших наукових бібліотек міста, а зокрема це велика втрата для історика Чину.

4. Бібліотека чужоземної літератури у Львові. У Львові відкрито окрему бібліотеку „іноземної“ літератури, що налічує вже 200 тисяч томів художньої, технічної й наукової літератури польською, чеською, французькою, англійською, китайською та іншими мовами („Батьківщина“, Париж 1948, ч. 20).

5. Бібліотека ім. С. Петлюри. 25.V. 1929 р. в Парижі зорганізовано бібліотеку ім. С. Петлюри, в якій до 1940 р. зібрано понад 14.000 томів книжок, коло 10.000 чисел періодичних видань, 500 назв журналів і дуже багато цінних пам'яток з часу наших визвольних змагань. В бібліотеці була також читальня і музей, де зберігалося все, що лишилося по смерті Головного Отамана в його кімнаті в Парижі. Коли в 1940 р. німці окупували Францію, то вже в жовтні опечатали кімнати з книжками й музей, а в січні 1941 р. все спакували в сто великих скринь і вивезли до Німеччини. Де все те майно опинилося, невідомо. Кажуть, що воно погинуло в Ратиборі, який дістав сумну назву „Кладовища бібліотек“.

Головними виконавцями грабунків були агенти Розенберга — Герорг Ляйбранд і Фріц Герінгер.

В Парижі лишилося тільки трохи книжок, часописів та документів в іншому приміщенні, де містився запасний фонд. Після звільнення Франції в 1944 р., бібліотека знову ожила й нараховує вже 3.000 книжок, якими користуються переважно робітники-українці з провінції. („Українська бібліотека ім. Петлюри в Парижі“, „Українець у Франції“ (Париж), 1946, ч. 6(17). — Косенко І., Укр. бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі, „Громада“ (Париж) 1948 ч. 5-6 (з 2 ілюстр.); Дражевська Л. Укр. бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі, „Укр. Вісті“ 1949, ч. 26.

6. Українська бібліотека й книгарня в Бельгії. В Льежі, як повідомляють брусельські „Українські Вісті“ (1948, ч. 36-37, ст. 11) засновано українську бібліотеку й книгарню.

7. Бібліотека Укр. Державного Університету в Кам'янці Подільському. Заснована при Університеті в 1918 р., як тільки його відкрито. Восени 1919 р. бібліотека числила вже коло 300.000 томів. Керував бібліотекою відомий бібліотекознавець проф. Степан Сірополко. При бібліотеці з осені 1919 р. існувало „Кам'янець-Подільське Бібліотечне Товариство“. Весною 1920 р. на університеті провадився Бібліографічний Семінар. Про це нам пригадав інж. Лев Биковський, що був помічником проф. Сірополка, у статейці про Бібліотеку з нагоди 30-ліття її заснування. Див. „Слово Істини“ (Вінніпег) Рік II, ч. 3(15) (Січень 1949), ст. 18-23.

8. Як урятовано книгозбір Українського Видавництва. Коротку відомість про врятування решток бібліотеки Укр. Видавництва Краків-Львів, вивезеної з Краків до Відня й опісля звідти евакуованої, подано в ч. 6. „Бюлетеню УВАН“. Там читаємо, що при евакуації Укр. В-ва з Відня довелось дорогою з технічних причин вивантажити книжки на ст. Галаян в Австрії. Їх складено в підвалі одного будинку. Вже по приході американського війська про це довідався голова місцевого Українського Комітету інж. Петро Веселовський і розпочав розшуки та вжив заходів до їх охорони й перевезення до Баварії. Спочатку перевезено книжки до табору в Фюссені, де їх упорядкував інж. А. Кушинський, а звідти по ліквідації цього табору до Міттенвальду. З Міттенвальду передав їх інж. П. Веселовський до бібліотеки Укр. Вільного Університету в Мюнхені. Дещо з дубле-

тів передано у 1945 та 1946 рр. до вжитку українським осередком в Австрії та Баварії. Нижче містимо написане спеціально для „Бібліологічних Вістей“ звітлення інж. П. Веселовського про те, як він рятував бібліотеку:

„Травень 1945... Капітуляція Німеччини. Американське військо окупує Австрію. Мале місто Галяйн, в 17 кілометрах на схід від Зальцбургу, спокійно переходить у руки американців. Група українців м. Галяйну зараз же береться організувати своє життя. З моєї ініціативи повстає в Галяйні Український Комітет неповоротців. Американське військове командування йде назустріч і допомагає нам. Я стаю на чолі Комітету. Одного дня приходять до мене якийсь німецький українець (прізвища не пригадує) й повідомляє, що в Галяйні має десь знаходитися більша кількість укр. книжок. Я зацікавився цією справою й розпочав розшуки, інформувався в місцевих установах, у місцевих приватних осіб, але безуспішно. Та ось стою я раз у черзі за хлібом і розмовляю з одним знайомим українцем про ці книжки, а тут один із австрійців, що теж стояв у черзі, звертається до нас ламаною російською мовою й каже, що він розуміє, про що ми говоримо, й хоче нам допомогти. Він знає, в якому будинку складено книжки. Повів туди. Власник будинку заявив нам, що ключів від пивниці, де зложені книжки, він не має й не знає, кому ці книжки належать. Я почав розпитувати у сусідів, чи не знають вони чого про цю справу. Тим часом 8-го серпня 1945 р. прибув до мене інж. Омелян Тарнавський, директор Українського Видавництва Краків-Львів, та розповів, що свого часу, коли В-во евакуювалося з Відня далі на захід, то по дорозі через Галяйн довелося з технічних причин вивантажити книжки. Ключі, мовляв, є в інж. Х., який перебуває в Гар-

міш-Партенкірхені. Тарнавський просив мене заопікуватися майном В-ва й вернувся до Мюнхену, лишивши мені уповноваження перебрати ключі від інж. Х. 14-го серпня 1945 р. я виїхав (власливо, вийшов пішки) за ними до Баварії. Хто знає обставини того часу, той може собі уявити, що це була за подорож! Довелося йти пішки через кордон, як казали, „назелено“, потім їхати трохи автом, то поїздом на купі вугілля, то знову пішки і так врешті дістався я до Гарміш-Партенкірхену. Тут інж. Х. передав мені ключі й умову про оренду пивниці. 28-го серпня я тою самою дорогою вернувся до Галяйну. Коли я відчинив пивницю й засвітив, побачив жахливу картину: шурі й миші розбігалися на всі боки, частина пивниці, на яких 30 сантиметрів, була під водою і там мокли книжки. Паперова каша зі знищених мишвою книжок плавала у воді. Мусів я той скарб, що лишився, негайно рятувати, бо ще місяць-два і його вже не було б. І от за допомогою доц. Л. Лисенка, його доньки та ще декого з українців розпочав я рятункову акцію. Ми виносили книжки, вивисили відрами воду, нищили шурів і мишей, висувували пивницю і назад складали в ній книжки. Так більш-менш упорядкували цінний скарб української культури. Було там приблизно 12.000 книжок: красне письменство, наукові твори з літературознавства, природознавства тощо, енциклопедії — українська, німецька, польська й частина французької, „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка“, річники „Літературно-Наукового Вісника“, „Наших Днів“, „Краківських Вістей“ та деяких журналів до і після 1939 р., різні термінологічні й загальні словники (як от Грінченка, тощо), німецькі клясики та ін., в тім багато видань самого Укр. В-ва. З дублетів, приблизно 1500 томів, заснова-

но бібліотеки в українських осередках у Зальцбурзі, Галяйні та Цель-ам Зее. Це була для них велика поміч при навчанні в школах. Решту книжок перевезено 5 грудня 1945 р. до Фюссену. В дорозі вантажне авто, яким я віз книжки, потерпіло аварію, при чому мене поранило в груди. Але настирлива гадка, що мушу за всяку ціну вивезти з Австрії й зберегти для українського громадянства чудом заціліле майно, не давала й на мить думати про власне здоров'я.

В Галяйні клужляли всякі бачки про це майно, ходили навіть чутки, що австрійці реквізують книжки. Вивіз я їх уночі й привіз до табору у Фюссені. Там почали їх упорядковувати, створили наукову бібліотеку з 3.000 томів, таборову бібліотеку з 1.000 томів, шкільну з 600 томів. Дитячий садок дістав 20 книжечок для дітей. Укомплектували й безплатно надіслали бібліотеки до Авгсбургу — 424 книжки, Берхтесгадену — 270 книжок, Гайденау — 267, Нового Ульму — 230, Ашаффенбургу — 79, Карльсфельду — 550. По переїзді з Фюссену до Міттенвальду передано до Архіву-Музею УВАН коло 400 книжок, місцевому СУМ-у — 120, а в листопаді 1946 та 1947 рр. наукову бібліотеку й багато видань Укр. В-ва передано Укр. Вільному Університетові. Наукова бібліотека, що нею користувалися вже в Фюссені, а потім у Міттенвальді, нараховувала 2.454 томи. Це все те, що було скаталоговане. Крім того було понад 500 томів ще нескаталогованих. 15-го листопада 1946 р. перебрав проф. Іван Мірчук для Укр. Університету 2.303 книжки; решта — 151 книжка — була в палітурні й тому тоді їх не передано. В листопаді 1947 р. передано цих 151 опрацьованих та згаданих 500 ще нескаталогованих книжок, а крім того коло 2.000, що творили так зв. у нас „склад“, з

якого ми комплектували бібліотеки по таборах. Разом отже понад 5.000 томів. Серед 2.000 книжок „складу“ було по багато примірників деяких видань, напр. 180-200 примірників „Малої історії України“ проф. І. Крип'якевича, 200-250 примірників Мелешка „Три покоління“, 100-150 примірників Чапленка „Пиворіз“, 30-50 примірників Оповідань Б. Лепкого, кілька примірників річників „Краківських Вістей“, кілька примірників журналу „Розбудова нації“, примірників із согні деяких чисел „Студентського Вісника“ з 1931 р., так само примірників 50-80 одного числа „Сільського Господаря“, крім опрацьованого річника, примірників мабуть 30-50 журналу „Наші Дні“ з 1943 р.

Коло 1.200 підручників розпродано на суму 3.033 М 50 (пересічно по 2,50 М за книжку). Багато читанок і рахункових книжок пішло до народніх шкіл по різних укр. таборах. Грошима з продажу покрито видатки, зв'язані із збереженням та перевозом книжок. *Всі ці трансакції були схвалені дирекцією Видавництва.*

При бібліотеці в Фюссені, а потім у Міттенвальді була своя палітурня, яка оправила понад 2.500 книжок. Цю справу мусів я сам фінансувати, поки з прибутків за читання книжок не було покрито видатків.

Укр. Університетові передано переважно опрацьовані книжки.

9. Укр. бібліотека при Каліфорнійському Університеті. При університеті в Пало-Альто, коло Сан-Франціско в Каліфорнії, у США, повстала заходом кількох укр. діячів, між ін. проф. В. Тимошенка і др. Гр. Скегара, українська бібліотека. Початок бібліотеки датується 1943 р., коли переговори між п. Іваном Петрушевичем і п. Луцем, що був тоді директором Гуверової бібліотеки, та проф. В. Тимошенком дійшли до успішного

кінця. Ця бібліотека має для нас велике значення, бо в той час це була властиво єдина укр. бібліотека у вільному світі, де можна було збирати для майбутности видання з укр. історії, зокрема про визвольні змагання. Немалу вагу має й та обставина, що знаходиться вона поблизу м. Сан-Франциско, де часто відбуваються всякі міжнародні з'їзди і конференції, отже люди, що хотіли б висунути на порядок денний цих нарад укр. справу або поінформувати про неї їх учасників, легко можуть мати під руками потрібний матеріал для довідок і студій.

При бібліотеці існує Українське Бібліотечне Товариство, яке їй допомагає. Про цю бібліотеку вийшла й окрема брошура (8^о, ст. 6) під заголовком «Українська бібліотека при Ліленд Стенфорд Університеті в Пало Альто». На жаль, цієї брошури редакція УБВ не має, тільки знає про неї зі статті, вміщеної в американсько-українському щоденнику «Свобода» (1946, ч. 127) — «Українська бібліотека в Стенфорд-Університеті». У нас під фірмою УВАН вийшов переклад статей про цю укр. книгозбірню в Каліфорнії, що друкувалися в укр. часописі «Америка» (Філадельфія) 1946 р., під заголовком «Українська бібліотека при Стенфорд Університеті в Пало Лто (Sic!), Каліфорнія. Аугсбург 1946, 4^о, ст. 12. Більша половина цієї брошури — це публіцистичні міркування на тему нашого недавнього минулого, повні фальшивих поглядів і дивачних помилок, і тільки від кінця ст. 7-ої починає-

ться інформація про бібліотеку. Поза цією брошурою короткі інформації про неї в тутешній нашій пресі подав мгр. О. Огневич у газеті «Час» 1947, ч. 4., під заголовком: «Укр. бібліотека при Каліфорнійським Університеті».

10. Рукописи Степана Васильченка. Вдова письменника С. Васильченка, що живе у Миргороді, передала Академії Наук УРСР архів свого покійного чоловіка. Неопубліковані новелі й повість «З пісень крізь огонь і воду» будуть видані окремою збіркою: — «Посмертна спадщина» («Час», 1946, ч. 29).

11. Рукописи діячів укр. культури. Інститут мистецтва, фольклору та етнографії Академії Наук УРСР придбав, як сповіщає «Літ. Газета», низку цінних рукописів, як от: етнографічні матеріали акад. Д. Яворницького та ін. В рукописному відділі серед спадщини Миколи Лисенка зберігаються ще досі неопубліковані ліричні пісні, серед матеріялів етнографа Якова Новицького листування його з Ізмаїлом Срезневським та М. Костомаровим, збірки народніх пісень Б. Грінченка, записи Івана Рудченка (Білика) та ін. (Громадський Голос, Нью-Йорк 1947, ч. 21).

12. Рукописи Лесі Українки. Шурич славної поетки, Михайло Кривенюк, передав до Академії Наук УРСР невідомі досі її листи до його сім'ї й рукопис її книги «Стародавня історія східних народів». («Час» 1947, ч. 1-2).

II. Музеї. Архіви.

1. Сумна доля українських історичних пам'яток. — 2. Український Музей у Празі. — 3. Український Історичний Кабінет у Празі. — 4. Музеї в УРСР. — 5. Історичний Музей у Києві. — 6. Лаврський Музей. — 7. Музей українського мистецтва. — 8. Музей Карпенка-Карого. — 9. Музей Івана Франка. — 10. Музей оборони Одеси. — 11. Музей Короленка. — 12. Музей Федьковича. — 13. Історичний Музей у Чернігові. — 14. Музей М. Островського. — 15. Музей УДК в Бельгії. — 16. Музей ім. Панаса Мирного в Полтаві. — 17. Музей ім. П. Мирного у Миргороді. — 18. Музей ім. Коцюбинського у Вінниці. — 19. Музей ім. Коцюбинського у Чернігові. — 20. Музей ім. Кобилянської. — 21. Музей ім. Чайковського. — 22. Музей ім. Суворова. — 23. Музей в Ізяславі. — 24. Музей Шевченка в Києві. — 25. Музей Шевченка за Уралом.

1. Сумна доля українських історичних пам'яток. Большевицька окупація України, а потім німецька інвазія і страшна світова війна спричинили величезні втрати наших культурно-історичних пам'яток, будов, народньо-мистецьких виробів, творів укр. і світового мистецтва, документів, книжок тощо. Загинули цілі картинні галерії, архіви, бібліотеки і музеї. Німці так скоро посувалися, що неможливо було евакуювати багатьох збірок. Під час самої евакуації нищилося багато речей, а ще більше пропало від воєнних дій. Захопивши Україну, німці поводитися поварварськи з українськими музеями і бібліотеками, — грабували їх, нищили, викидали речі просто на вулицю, забираючи будинки для своїх сатрапів. Про це говорять промовисті факти німецького варварства — понищені музеї у Києві, Львові, Дніпропетровську, Полтаві, Харкові, Бердичеві і т. д. На жаль, у нас ніхто досі не позбирав і не звів до купи всі ці факти. А їх же так багато і то не тільки німецького, але й польського і большевицького — не випадкового, а навмисного нищення українських національних пам'яток.

У нашій пресі можна занотувати

ледве пару голосів про те, як гинули наші збірки. Ів. Захарівський у статті: »Історія одного музею« (в Календарі-Альманасі на 1948 р. „Криниця“, Корнберг, ст. 54-57) оповідає про сумну долю Краєзнавчого Музею у м. Вовчій на Харківщині та його основника і директора, археолога М. Бабенка. Одну його гарну збірку забрано й розпорошено по інших музеях, а коли він зібрав другу, то її спалено, а його, старшого вже чоловіка, заслано без вісті. Про сумну долю укр. пам'яток у Перемишлі та Перемищині оповідає проф. Леонід Бачинський у статті „Наші Музеї“ (див. „Час“ 1948, ч. 32). Звертаючи увагу громадянства на потребу збирати все, що відноситься до історії нашої сучасної скитальщини, автор подає кілька цікавих згадок про укр. музей „Стривігор“ у Перемишлі, де він свого часу був керівником церковного відділу і про те, як різні темні або несовісні люди нищили чи продавали чужинцям цінні укр. пам'ятки.

Сумну історію архіву Українського Центрального Комітету оповідають „Українські Вісті“ в замітці „Як згоріли архіви УЦК“ (1949, ч. 37.).

2. Український Музей у Празі. Збираний запопадливо протягом 20-ти років Укр. Музей у Празі, (Музей Визвольної Боротьби України, скорочено Музей ВБУ), де згромаджено багато цінних предметів, рукописів, документів, фотографій, часописів і книжок стоїть під загрозою вивезення до Советського Союзу, де його чекає сумна доля багатьох інших наших національних скарбів, що або були знищені, або, в кращому разі, розпорошені не знати де. Большевики звернули свою увагу на музей, як тільки прийшли до Праги в травні 1945 р. Відразу наклали руки на збірки музею,

що переховувалися в приміщеннях бібліотеки Празького університету, після збомбардування будинку музею, 14 лютого 1945 р., об'явивши їх своєю „воєнною здобиччю“ і заборонивши доступ до них його власникові — Товариству, що його удержувало та керівникам і службовцям музею. Директора музею, проф. Дмитра Антоновича, що лежав тяжко хворий у шпиталі, раз-по-раз турбували непрохані гості і тільки через недугу не був він арештований. Керівник бібліотеки й рукописного відділу, д-р Симон Наріжний, теж був напастований енкаведистами, а Голова Музейного Товариства, відомий письменник, д-р Володимир Бирчак, не зважаючи на те, що був чесько-словацьким громадянином, був заарештований і провів довгий час у советській в'язниці. Але все ж заходами празького українського громадянства і керівництва музею вдалося добитися відновлення діяльності і Товариства і Музею. 23.V.1947 р. відбулися 22-і загальні збори Товариства, які прийняли нових членів, затвердили звіти управи Т-ва і керівника музею д-ра Наріжного, що після смерті проф. Антоновича сам керував музеєм, скарбника і ревізійної комісії. Головою управи т-ва вибрано замість д-ра Бирчака проф. Корнила Заклинського, а його заступником і zarazом директором музею д-ра С. Наріжного. Д-р Наріжний намагався відновити давні зв'язки з прихильниками в Європі й Америці, благаючи надсилати різні документи, видання, часописи і допомагати музеєві матеріально. Його комунікати і заклики містила наша заокеанська преса вже в 1946 р. Видав каталоги збіроч Шевиченкіяна та словників.

В 1947 р. музей відвідав директор ЗУАДК-у д-р Галан, який обіцяв узяти музей під свою охорону.

Здавалося, лиха хмарина проминула, але з комуністичним пере-

воротом у Чехії справа відразу погіршала.

30.III.1948 р. нова влада заборонила всяку діяльність музейного т-ва і закрила музей, бо там, мовляв, ведеться протисовєтська робота, збирається протисовєтські друки і таке інше. Можна отже сподіватися найгіршого. Розійшлися чутки, що ніби то і більшість музейних експонатів, зокрема рукописи — вивезено на 6 вантажних автах невідомо куди (бельгійські „Вісті“ 1948, ч. 65), але наскільки ці чутки вірні, трудно встановити.

За статутом музей має зберігатися в Празі, але хіба на це вважатимуть теперішні володарі, що обвинувачують музей та його провід у всіх смертних гріхах, що його, мовляв, підпомагали німці і так далі.

В дійсності музей не користав з ніякої чужої допомоги, ні чеської, ні німецької, а завжди існував лише на кошти українського громадянства і збирав всякі матеріали до українознавства, а не виключно речі антисовєтського характеру.

Засновано музей 28.V.1925 р. з ініціативи укр. військових кіл, що тоді стояли перед konieczністю ліквідації таборових установ (Йозефів, Ліберець) у Чехословаччині. І треба сказати, що він відразу знайшов гарячу піддержку всього українського громадянства Старого і Нового Світу.

Завдяки допомозі п. Каленика Лисюка, громадянина США, музей придбав собі власне приміщення, яке п. Лисюк узявся сам оплачувати, даючи на цю ціль річно 250-300 доларів. З того часу майно Музею почало скоро зростати, що не можна було примістити всі збірки в найманому приміщенні з 6-ох кімнат і двох гаражів при ньому. Тому Загальні Збори Музейного Т-ва, 27.VI.1932 р., ухвалили звернутися до укр. громадянства з закликом жертвувати

на придбання власного будинку для музею. На це відгукнувся другий українець, — громадянин США, п. Яків Макогін, який зобов'язався довести свою жертву на будову дому для музею до 2-3 тисяч доларів. Крім нього, відгукнулися й інші українці в США й Канаді. В Канаді багато прислужилися збірковій акції на будову музейного дому: „Об'єднання Національних Організацій у Торонто“, „Запорізька Січ“ у Монреалі, „Запомогове братство св. Николая“ в Канаді, Т-во „Запоріжжя“ в Ельдерені, укр. т-во „Взаємна Поміч“, часописи „Український Голос“, „Вістник“, „Канадійський Фармер“ та інші, а також уповноважений музею на Канаду Петро Лазарович в Едмонтоні. В результаті 16. III. 1938 р. музей придбав виключно за пожертви українського громадянства власний будинок, де незабаром розташувався з усіма своїми збірками, серед яких окреме місце займав американський відділ.

Душею музею був покійний проф. Дм. Антонович, що не щадив для нього ні труду ні здоров'я. Проф. Антоновича завжди могли бачити пражани, як він власними руками носив різні речі і книжки до музею. З найманого приміщення до новонабутого музейного будинку покійний переносив експонати чисто-музейного відділу (скульптури, картини тощо) буквально власноручно, нікому не довіряючи, щоб не побили. Крім цінних музеалій мав музей дуже цінний рукописний відділ і не менш цінну бібліотеку. Особливо цінна була в музеї збірка української преси, що дуже доповнювала подібну збірку бібліотеки НТШ у Львові, бо львівська збірка сильно терпіла від польської цензури, яка не допускала багатьох укр. часописів під покривкою, що то націоналістичні або комуністичні видання. У вільній

демократичній Чехословаччині не було таких обмежень. Могла бібліотека музею похвалитися й досить чималою збіркою Шевченкіана, великою збіркою німецьких газет українською мовою, що їх видавали німці під час останньої війни. Дуже пильно дбав за свій відділ д-р С. Наріжний.

В 1944 р. почав занепадати на здоров'ї проф. Антонович, якому довелося багато пережити за німців; гестапо арештувало і його і його молодшого сина та й довго вже по виході з в'язниці батька невідома була доля сина. Хвороба так швидко розвивалася, що довелося проф. Антоновича відвезти до санаторії, хоч він ні за що не хотів лікуватися. І от саме під час його відсутності сталося нещастя. Вертаючися з розгрома Дрездена, американські летуни скинули бомби й на Прагу й одна з них цілком знищила фронтову частину, де були розміщені картини, скульптура, речі народного мистецтва: килими, вишивки, писанки й різні пам'яткові предмети: вітрини. Б. Лепкого, В. Липинського, Є. Чикаленка, С. Русової і т. д., військові пам'ятки тощо. Бібліотека і рукописний відділ, що були в протилежній частині будинку, не потерпіли. Пропала тільки бібліотека проф. К. Мацієвича, та І. Мирного, сильно пошкоджена збірка географічних мап, що знаходилися у великій залі Музею, згинуло діловодство й щоденник пожертв. Трудно сказати, що саме пропало, бо каталогу музею не було. Проф. Антонович знав на пам'ять кожную річ, коли й хто її подарував і що вона з себе уявляє, і інвентаря не провадив. А що весь будинок так сильно був знищений бомбою, що міг загрожувати й експонатам і людському життю, то влада наказала його спорожнити. Всі речі що заціліли, треба було негайно вивезти, але куди? На щастя, дирекція чеської університетської бібліотеки згодилася відступити свої

сутерени з їх довжелезними коридорами, і туди перевезено музейні збірки. Багато допомогли при перевозці українці-студенти університету. Перевезене добро було зложено на купу в одному величезному коридорі і в двох сусідніх кімнатах. Частину друків і мап та цілу скриню різних уривків відвезено до архіву міністерства закордонних справ на Граді, де містився Український Історичний Кабінет.

Тут речі мали лежати, поки музей не здобув собі власного приміщення. Розуміється, впорядкування музейного добра вимагало б довгого часу праці його співробітників, бо чужа людина не легко могла б зорієнтуватися в тих навалених одна на одну купах рукописів, книжок та речей. Про евакуацію музейних речей в такому стані, в яким опинилися вони після бомбардування, не можна було й думати. Раз, що німці довший час не дозволяли навіть думати про якусь евакуацію, друге — вивозити кудись цілий Музей — не було змоги, бо Т-во не могло здобути на це транспорту та й засобів не мало, а вибирати що найцінніше, коли вже можна було б щось вивезти, з хаосу зложених в університеті речей було просто неможливо. До того ж залізничний транспорт був небезпечним засобом рятування при частих бомбардуваннях станцій і колій. Знищення музеалій страшенно приголомшило проф. Антоновича й безперечно прискорило його смерть. Наскільки заболіла його ця катастрофа, свідчать його слова, коли він почув про сумну долю Музею: „Краще б загинула моя родина, ніж музей“. А треба сказати, що тільки przypadково не згинула там його дружина, син, родина д-ра Наріжного і службовці музею, що працювали в ньому в тому часі. Але без людських жертв не обійшлося — згинула родина сторожа музею — цілих чотири особи.

Про Музей Визвольної Боротьби України, чи просто Український Музей у Празі, як переіменовано його на передостанніх зборах музейного Т-ва в квітні 1944 р., укр. емігрантська преса в Німеччині та укр. преса в Америці присвячували досить уваги. Дуже багато писали про нього в США „Свобода“, а в Канаді „Український Голос“. Нижче нотуємо ці голоси.

Див. „Вісті“ (Брюссель) 1946, ч. 17; 1947, ч. 43; 1948, ч. 65; „Громада“ (Париж) 1948, ч. 11, ст. 9 11 (з 2 знімками); „Наші Вісті“ (Мюнхен) 1946, липень, ст. 20-21; „Укр. Вісті“ 1949, чч. 36 і 43; „Християнський Шлях“ 1946, ч. 28, ст. 15; „Час“ 1946, ч. 29 і 1947, ч. 31.

В ч. 36 „Укр. Вістей“ передрукована цікава стаття „Що з музеєм ВБУ?“ з америк. „Свободи“ про долю музею під большевицькою рукою.

„Свобода“ 1949 ч. 92 ст. 3.

Окремою брошурою про Празький Музей у серії Slavistica (вид. УВАН) в 1949 р. вийшла праця Я. Бирича „Сторінка з українсько-чеських взаємин“.

3. Укр. Історичний Кабінет у Празі. При Укр. Громадському Комітеті у Празі, очолюваному відомим укр. діячем і письменником Миколою Шаповалом постав окремий архів-музей з ініціативи молодого укр. поета й архіваря Михайла Обідного, що, виїжджаючи з Польщі, забрав із Тарнова, де перебувала велико-укр. еміграція в 20-х роках, частину збірок, що були під його опікою.

Ця збірка й лягла в основу архіву Комітету, який щораз зростає. Після ліквідації Комітету цей архів передано не до Музею Визвольної Боротьби, а до архіву чеського Міністерства Закордонних Справ, на тих самих правах, що й „Русский заграничний архів“, який заснувала російська емігра-

ція і в якому, до речі сказавши, було дуже багато українки (напр. протоколи Центральної Ради). Архів дістав назву „Укр. Історичний Кабінет“. Він мав знаходитися в Празі. Керівником Кабінету призначено Аркадія Петровича Животка, який вів його, це треба тут підчеркнути, зразково, з допомогою помічника, покійного М. Балаша, й помічниці п. І. Лоської, вдови проф. К. Лоського. Аркадій Петрович віддавав цілого себе Кабінетові, був його душею і зібрав там дуже багато цінних речей, які або купував (чого Музей Визв. Боротьби принципово уникав), або діставав як дар. Між ін. серед депозитів Музею були архіви Микити Шаповала й Сергія Шелухина та ін. діячів, що з особистих або політичних причин не хотіли давати свої збірки проф. Д. Антоновичеві до Музею Визвольної Боротьби.

Формально Кабінет був власністю Чесько-Словацької держави, але тодішні керівники Міністерства Закордонних Справ дивилися на Кабінет як на власність укр. громадянства, яку без згоди його нікому не можна передавати. Але з утворенням Протекторату було зліквідовано чеське Міністерство Закордонних Справ, а Український Історичний Кабінет, як також і Російський Заграничний Архів переданий до Міністерства Внутрішніх Справ. Поза тим усе зосталося по-давньому. Тільки над міністерством та його архівами стояв німецький комісар. Большевики прийшовши до Праги в травні 1945 р., зацікавилися Кабінетом і домоглися у Чехії його передачі. А. Животкові не довелося пережити цієї ліквідації свого Кабінету, бо він, переслідуваний НКВД, що намагалось його арештувати, мусів тікати й оселився в Ашаффенбурзі, де знову став збирати матеріали для майбутнього Укр. Архіву-Музею у вільній Празі. Бенешівський чеський уряд, ідучи назустріч домаганням більшовиків,

ухвалив подарувати Кабінет—Академії Наук УРСР, як перед тим подарував Рос. Закордонний Архів Академії Наук СРСР у Москві. Амер.-укр. газета „Свобода“ принесла за чеським часописом „Svět Sovětu“ знимку з церемонії перебрання Кабінету представниками УРСР, у присутності міністрів Чехословащини Зденка Неєдлого (нар. освіти) й Носка (вн. справ) та советського амбасадора Зоріна (див. „Свобода“ 1947, ч. 237). Передача відбулася влітку 1945 р., але довго трималася в таємниці. Большевиків цікавила не так бібліотека Кабінету, бібліотека Музею Визв. Боротьби, як їх рукописні фонди, де вони сподівалися знайти якісь нечувані матеріали для обвинувачення укр. інтелігенції в контрреволюції й змовах проти Сов. Союзу.

4. Музеї в УРСР. Після війни відновлено в УРСР діяльність 90 музеїв — історичних, краєзнавчих, літературних та інших. Тепер займаються вони збіркою документів про боротьбу з німцями. („Час“ 1947, ч. 11).

5. Історичний Музей у Києві. Як повідомило свого часу советське радіо, в Києві відкрито для загального відвідування громадянства Державний Історичний Музей. („Час“ 1947, ч. 47).

6. Лаврський Музей. У так званій галерії Потоцького в Києво-Печерській Лаврі відкрито Музей Успенського Собору. В ньому зібрано коло тисячі експонатів. („Час“ 1946, ч. 40).

7. Музей українського мистецтва відкрито в Києві для загального користування. Експонати (плащаниці, килими, вишивки тощо) розміщено в 12 залах („Час“ 1946, ч. 39).

8. Музей Карпенка-Карого. Як сповіщає київський тижневик „Радянське Мистецтво“, в Кіровогра-

ді (колишньому Єлісаветграді) організовано музей Івана Карповича Тобілевича (Карпенка-Карого). Сім'я покійного драматурга (дружина Софія, син та дочка) передали до музею багато матеріалів до його життя й діяльності. Музей збирає спогади про діячів української сцени, що працювали разом з Карпенком-Карим. („Наше Життя“ 1948, ч. 5).

9. Музей Івана Франка. За першого свого приходу на Західню Україну більшовики, удаючи визволителів краю від польського панування, намагалися показати себе прихильниками української культури й літератури. Між іншим львівській філії Інституту Літератури Академії Наук доручено зайнятися приготуванням до друку збірного видання творів Івана Франка в 36-ти томах. А рівночасно у віллі, де жив письменник, засновано музей під керівництвом його сина Петра. В музеї зберігалися речі Франка, вся обстановка його робочого кабінету, сюди ж малося перевезти його архів і бібліотеку, що поки що знаходилися в бібліотеці Наукового Т-ва ім. Шевченка. А тим часом Петро Франко збирав видання творів свого знаменитого батька, видання (часописи, збірники), де вони друкувалися, а також і всякі рукописні матеріали, що так чи інакше його торкалися. Німці, нагнавши більшовиків, забрали Франкову віллу для двірні губернатора Галичини. Довелося музей зліквідувати. Речі — меблі тощо — перевезено до Національного Музею, а книжки й рукописи до бібліотеки НТШ.

З новим приходом до Львова більшовиків відкрито знову, як доносить за советським радіо „Час“ (1946, ч. 24), меморіальний музей у Франковій віллі. Дві кімнати устатковано так, як вони виглядали за життя Франка. Тут же приміщено і Франкову бібліо-

теку й архів. Але невдовзі наступила радикальна переорганізація музею. Як повідомляє „Правда України“, видаваний російською мовою, орган ЦК КП(б)У, Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР, „в експозиціях окремих музеїв викрито грубі помилки ідейного порядку. Так, у львівському музеї І. Франка образ і творчість великого каменяра спотворено у ворожому буржуазно-націоналістичному дусі. Тематично-експозиційні пляни музею були розроблені шкідливо. Буржуазні націоналісти всіляко приховували від відвідувачів музею добротворний вплив російської літератури в особах кращих її представників — Белінського, Чернишевського, Добролюбова та інших, на розвиток української літератури взагалі й формування франкового світогляду зокрема. Буржуазно-націоналістичні елементи, що пролізли у музей, розглядали Франка крізь призму „анти-народної і лженаукової „школи“ Грушевського“ (пор. статтю „За большевистскую идейность в работе литературных музеев“ („Правда України“ 1947, ч. 17).

10. Музей оборони Одеси. В Одесі створено Музей оборони міста. Музей міститься в 16 кімнатах і має 4 відділи: Одеса перед війною, оборона міста перед німцями, чорні дні німецько-румунської окупації та визволення Одеси. Досі зібрано коло 2,000 експонатів. („Час“ 1946, ч. 23).

11. Музей Короленка. Вже за кілька років до останньої світової війни вивозилися в Москву важливі рукописи письменника, хоч редагування нових, перевіренних видань його творів і дослідницька робота архівного характеру переводилися такі в Полтаві. В 1941 році, як розпочалася війна, родина Короленка мусіла залишити рідний дім і, захопивши тільки незначну частину музейних речей виїхати на схід, за Урал. Управа

музею перейшла до рук знайомої родини Короленків, учительки М. І., що зробила все можливе для відновлення його роботи, але літом 1943 р. гебітскомісар наказав викинути музей на вулицю, щоб звільнити будинок під приватне помешкання пімецького губернатора. При цьому низку цінних речей музею реквізував заступник гебітскомісара Вагнер, а решту перевезено до Краєзнавчого Музею (пор. Олекса Погар: До історії Музею В. Г. Короленка. „Час“, 1947, ч. 15-16).

Тепер, як сповіщає за советським радіо „Час“ (1946, ч. 48), відбудовано Дім-Музей ім. Короленка. Завідує Музеєм знову донька письменника.

12. Музей Федьковича. У Чернівцях відкрито Музей ім. Йосипа Федьковича, в якому зібрано й матеріали про декабристів у Росії і на Україні, про ідейні російські впливи в Західній Україні, а також світлини з Музею Федьковича в Путилові, який згорів під час бою з укр. повстанцями. („Час“ 1947, ч. 51).

Паризька „Батьківщина“ інформує, що в музеї виставлено літературу 18 і 19 століть, в якій проявляються ідейно-творчі зв'язки і впливи російської літератури на українську (1948, ч. 1). Як відомо, Федькович був під сильним впливом німецької літератури, а ніяк не російської, якої він не знав. Крім німецької впливала на нього тільки українська, особливо Шевченко, якого він обожнював і невдало наслідував.

13. Історичний Музей у Чернігові. В 1946 році музей святкував 50-ліття свого існування. Перед війною музей мав коло 3.000 картин мистців XVII-XX сторіччя, цінні археологічні колекції та зразки старовинної зброї. Археологічний відділ музею унікальний і має світове значення. В музеї виставлена

особиста зброя Богдана Хмельницького, Наливайка, Лизогуба, рідкі рукописи та автографи Хмельницького, Гоголя, Шевченка й інші. („Час“ 1946, ч. 49).

14. Музей М. Островського. У зв'язку з десятиріччям смерті відомого советського письменника М. Островського, автора „Коли гартувалася сталь“, у Шепетівці відкрито музей його імені, що має понад 300 експонатів. („Час“ 1947, ч. 1-2).

15. Музей УДК в Бельгії. Управа Укр. Допомогового Комітету в Брюсселі постановила оснувати окремий музейний відділ. Він має збирати, впорядковувати та зберігати архівно-музейні матеріали, які відносяться до історії укр. народу взагалі та життя й діяльності укр. еміграції зокрема. В цій справі УДК випустило до укр. громадянства окремий заклик („Християнський Шлях“ 1946, ч. 28, 4. VIII).

16. Музей ім. Панаса Мирного в Полтаві. В Полтаві на Кобищанах, у будинку, де жив П. Мирний, відкрито музей його імені і поставлено йому пам'ятник. 23. V. 1949 р. відбувся у Полтаві третій пленум „Правління Спільки Письменників УРСР“ з нагоди сторіччя з дня народження П. Мирного („Укр. Вісті“ 1949, ч. 45).

17. Музей ім. П. Мирного у Миргороді. 13. V. 49 р. минуло сто років з дня народження Панаса Мирного. З цієї нагоди влаштовано на Україні численні виклади й доповіді про славного письменника та виставки його творів. У Миргороді, в будинку, де він народився, влаштовано Музей („Укр. Вісті“ 1949, ч. 41).

18. Музей ім. Кцюбинського у Вінниці. У Вінниці відновлено Музей ім. Коцюбинського, експонати якого перед німецько-совет-

ською війною були вивезені за межі України. («Укр. Вісті» 1949, ч. 40).

19. Музей ім. Коцюбинського у Чернігові. З початком німецького наступу в 1941 році музей евакуовано за межі України. Тепер його повернено до Чернігова. Музей міститься в 3-х кімнатах у давньому своєму будинку. Керує ним, як і перед війною, брат Мих. Коцюбинського — Хома («Укр. Вісті» 1948, ч. 36-37).

20. Музей ім. Кобилянської. Від 4 років існує в Чернівцях музей ім. Ольги Кобилянської. В музеї експоновано видання творів письменниці, рукописи, альбоми й листи до неї Івана Франка, Лесі Українки, Вас. Стефаника та ін. («Укр. Вісті» 1948, ч. 99).

21. Музей ім. Чайковського. В Кам'янці Кіровоградської обл., де за свого життя перебував славнозвісний композитор Чайковський, утворено музей його імени. («Укр. Вісті» 1948, ч. 80).

22. Музей ім. Суворова. В с. Пименівці на Вінниччині, де в 1796-97 рр. перебував рос. полководець Суворов, улаштовано музей його імени, в якому виставлено картини, гравюри, барельєфи та різні побутові речі, пов'язані з пам'яттю про Суворова. («Укр. Вісті» 1948, ч. 82).

23. Музей в Ізяславі. У місті Ізяславі, Кам'янець-Подільської округи, відкрито краєвий музей. («Промінь», Зальцбург, 1948, ч. 38).

24. Музей Шевченка в Києві. 24 квітня 1949 р. відбулося в Києві урочисте відкриття Музею Тараса Шевченка. Музей міститься в будинку на бульварі Шев-

ченка й займає понад 20 кімнат, в яких розміщено 6.000 експонатів: — книжки, малюнки, скульптуру, кераміку тощо, а між ними понад 800 Шевченкових картин, малюнків і портретів, а також картини інших малярів на теми Шевченкового життя й творчості: Крамського, Рєпіна та ін. Згадки про цей музей за радянським радіо та пресою принесли численні укр. часописи на еміграції в Німеччині та в Америці і Канаді. Пор. «Укр. Вісті» 1948, ч. 49, 1948, ч. 18 і ч. 38; «Укр. Трибуна» 1949, ч. 24; «Промінь» (Зальцбург) 1949, ч. 7; «Укр. Голос» 1949, ч. 2; «Новий Шлях» (Вінніпег) 1949, ч. 35.

Який характер має Музей, як його вихолощено від усякого натяку на зв'язки Шевченка зі сучасними йому укр. діячами, його приятелями — кирилометодівцями, оповідає п. В-ль у статті «З приводу відкриття Музею Т. Шевченка в Києві» («Укр. Вісті», 1949, ч. 55.) Пор. ще статтю Д. Лобая: Музей Шевченка на службі Москві («Укр. Голос», Вінніпег 1949, ч. 22).

25. Музей Шевченка за Уралом. Колишня Александровська фортеця на півострові Мангішлак (на східному березі Каспійського моря), де перебував великий український поет на засланні, тепер переіменована на Форт Шевченка. В міському саду, перші дерева якого посадив Тарас Григорович, зберігається збудована ним землянка. В саду влаштовано й музей його імени, де зібрано багато документів про перебування і діяльність поета-засланця в закаспійському краю («Батьківщина», Париж, 1948, ч. 13).

III. Некрологи за 1948 рік

1. **БАЧИНСЬКИЙ** Омелян. Зах.-український культурно-освітній діяч, учитель укр. мови й літератури в укр. гімназіях „Рідної Школи“ в Галичині, організатор і диригент шкільних хорів. За першої світової війни перший відповідальний редактор органів „Союзу Визволення України“: — укр. „Вісника СВУ“ та нім. „Ukrainische Nachrichten“, в останньому часі інспектор укр. приватного шкільництва в Бельгії. Народився 13.III.1886 р. в Самборі, помер 14.VI.1948 в м. Шерат у Бельгії.

— Гребенівський, С.: Омелян Бачинський. „Укр. Вісті“, 1948, ч. 53, ст. 4. — С. Г. П'ям'яті визначного громадянина. „Час“ 1949, ч. 1-2, ст. 14.

2. **БЕЗРУЧКО** Клавдія. укр. громадська діячка, голова „Союзу Українок“ і гуманітарної секції УДК у Варшаві, вдова командира 6-ої Січової Дивізії армії УНР, ген. Марка Безручка. Друкувала статті в укр. часописах. Народилася у Харкові 31. V.1889, померла 15. IV. 1948 у м. Барнаві (гор. Австрія)

— Безручко Лев: Клавдія Безручко. „Народня Воля“ (Скремтон) 1948, ч. 20, ст. 5. — „Укр. Вісті“, 1948, ч. 40, ст. 6.

3. **ГОЛИНСЬКИЙ** Володимир. Зах.-укр. церковно-релігійний діяч, віцедиректор і професор спеціальної догматики й догматики східних церков у гр.-кат. Духовній Семінарії в Перемишлі. Розвідки і статті на церковно-релігійні й церковно-історичні теми, головню в „Новій Зорі“ у Львові та „Перемиських Епархіяльних Відомостях“ Помер у Вроцлаві 13.IX. 1948 р. на 43-му році життя.

— „Укр. Трибуна“ 1948, ч. 82, ст. 5.

4. **ЕЛІЯШЕВСЬКИЙ** Гнат. Зах.-укр. громадський діяч. Інженер і промисловець. Відповідальний редактор час. „Неділя“ та співвидавець щоденника „Новий Час“ у Львові. Народився 25.XII.1897 у Галичині, помер 18. X. 1948 у

Ділінгені.

— „Укр. Трибуна“ 1948, ч. 78, ст. 5. — „Час“ 1948, ч. 48, ст. 7.

5. **ЖИВОТКО** Аркадій. Громадський і культурний діяч, журналіст, член Центральної Ради у Києві. Від 1930 р. керівник Архіву Українського Гром. Комітету, опісля керівник Укр. Історичного Кабінету в Празі; на еміграції керівник Ашаффенбурзької Філії Музею-Архіву УВАН, член Книгознавчої Секції УВАН.

Статті на громадські й літ. теми, статті й розвідки з історії укр. преси й журналістики. Найважливіша його праця — велика „Історія укр. преси“, вид. УТГІ, Регенсбург, 1946.

Народився у слободі Пухова (від того псевдонім А. Пуховський) на Вороніжчині, 4.X.1890, помер на еміграції в Ашаффенбурзі 12. VI. 1948.

— „Неділя“ 1948, ч. 129. — „Укр. Трибуна“ 1948, ч. 35, ст. 6. — „Укр. Слово“ (Бльомберг) 1948, ч. 9. — Котович П. Аркадій Животко. „Укр. Вісті“ 1948, ч. 53. — Приходько Віктор, Спогади про Аркадія Животка, „Неділя“ 1948, чч. 138, 139, 144, 146 і 147. — В. Н., А. П. Животко. „Вісті УТГІ“ (Регенсбург, ч. 8-10 (жовтень-листопад 1948), ст. 32. — Феденко Панас, Не стало Аркадія Животка, „Народна Воля“ (Скремтон) 1948, ч. 29, ст. 5.

6. **КИБАЛЮК** Неофіт. Громадський і церковно-релігійний діяч та письменник, професор богословських наук, на еміграції перший редактор газети „Наше Життя“ в 1945-46 рр. і „Богословського Вісника“. Голова Спільки Письменників в Авгсбурзі. Автор повістей „Щербатий келех“, „Над Іквою“ і численних статей в укр. пресі. Нар. 21.I. 1894 р. в с. Івниця, Житомирського повіту, на Волині (звідти псевдонім Н. Івницький), помер 9.VII.1948 в Авгсбурзі.

— „Укр. Вісті“ 1948, ч. 57. — „Неділя“ 1948, ч. 132. — С. Б., „Пам'яті Неофіта Кибалюка“. „Неділя“

1948, ч. 141. — Страшна смерть, „Слово Істини“ (Вінніпег) Рік I, ч. 12 (жовтень 1948 р.), ст. 23. — На свіжому могилу бл. п. Н. Я. Кибалюка „Богословський Вісник“ (Н. Ульм) 1948, ч. 2, ст. 104-108 (з портретом).

7. **КОРДУБА** Мирон, історик, дійсний член Наук. Т-ва ім. Шевченка, професор Варшавського унів. й університету ім. Івана Франка у Львові, автор численних наукових праць з історії, етнографії й географії України: праці про Хмельниччину, про П. Куліша, „Територія й населення України“, „Північно-Західня Україна“, „Західне Пограниччя Галицької Держави“, з історії Холмщини та ін. Народився в Галичині 1876 р., помер у Львові в початку 1948 р.

— „Неділя“ 1948, ч. 110 (Коротка посмертна згадка) — Рудницький Яр., Др. М. Кордуба й укр. топомастика. „Укр. Трибуна“ 1948, ч. 21.

8. **КОСТЕЛЬНИК** Гавриїл. Зах.-укр. церковний і релігійний діяч та письменник, „восточник“, парох Преображенської церкви у Львові, професор гр.-кат. Богословської Академії, редактор церковно-релігійного часопису „Нива“, автор численних брошур і статей на церковно-релігійні й громадські теми, а також поезій бачванською говіркою.

В 1945 р. очолив „ініціативну“ групу в справі об'єднання греко-католицької церкви з російською православною церквою та скликаний з її ініціативи 8-10. III. 1946 р. Церковний Собор у Львові, який „скасував“ Унію. Народився року 1886 в с. Руський Керестур у Бацці, згинув 20. IX. 1948 від руки незнаного убивці.

— Кончина протопресвитера о. Гавриїла Костельника, „Журнал Московской Патриархии“, Москва 1948, кн. 10, ст. 9-10. — Архиепископ Макарий, Протопресвитер о. Гавриїл Костельник (Некролог), (з портр.), там же ст. 11-14. — Він же, Кончина и погребение протопресвитера о. Гавриїла Костельника. Там же, ст. 18-

24 (з фотознімками похорон). — Убивство Гавриїла Костельника, „Укр. Вісті“ 1948, ч. 79, ст. 2. — Трагедія владика Костельника, „Неділя“ 1948, ч. 145, ст. 7. — Енкаведисти убили Костельника, „Промінь“ 1949, ч. 7.

9. **ЛИСЯК** Павло. Д-р прав, адвокат, зах.-укр. громадський діяч і політик, публіцист. Посол до польського сойму в рр. 1938-1939 від УНДО. Редагував орган президента Є. Петрушевича „Укр. Прапор“ від вересня 1919 р. до половини 1921 р. (журнал „Natio“ 1926 р.). Статті по часописах: „Воля“ (Відень 1920), „Діло“, „Краківські Вісті“ та ін. Народився в Угнові, в Галичині, 10. III. 1887, помер 8. I. 1948 в Дрютте, в Німеччині.

— „Укр. Вісті“ 1948, ч. 6. — Баран Степан, Д-р Павло Лисяк „Наше Життя“ 1948, ч. 5. — „Час“ 1948, ч. 5, ст. 3. — Д-р Павло Лисяк. „Господарсько-Кооперативне Життя“ 1948, ч. 2 (8), ст. 15.

10. **МОСЕНДЗ** Леонід. Д-р інженерії, поет і новеліст, автор збірок „Зодіак“ (поезія), „Нотопісис“ (новелі). Повість „Засів“ лишилася незакінченою.

Помер на сухоти в Швейцарії 13. X. 1948 р.

— Є. Маланюк „Укр. Трибуна“ 1948, ч. 69 — „Укр. Вісті“ 1948, ч. 86. — „Неділя“ 1948, ч. 47. Є. де Б., Леонід Мосендз. „Громада“ (Париж) 1948, ч. 19-20, ст. 18. — Подорожній, Жмут спогадів про Л. Мосендза. „Промінь“ 1949, ч. 15. — Мосендз в листах. Особисте (3 листів Л. Мосендза до родини інж. Арсена Шумовського), ЛНВ, кн. 2 (січень-лютий 1949), ст. 191-205. — С. Д. Передчасна страта — д-р. Леонід Мосендз. „Рідна книга на чужині“ 1949, ч. 1 (січень), ст. 3 обкладинки.

11. **ОСТАШЕВСЬКИЙ** Йосип. Зах.-укр. церковний і громадський діяч, професор Богословської Академії у Львові; співробітник укр. греко-католицького журналу „Нива“ й газет „Мета“ та „Нова Зоря“. Народився в м. Лешнів на Брідщині в Галичині, в сім'ї убогого ремісника, помер на больше-

вицькій каторзі за Уралом у серпні 1948 року.

— Добрий пастир, „Укр. Слово“ (Бльомберг) 1948, ч. 22. — З минулого Гуляйпілья. „Укр. Вісті, 1949, ч. 60 (за спогадами д-ра Ів. Німчука у філядельфійському тижневику „Шлях“. — Л(ончина). „Мученичий шлях душпастиря Підберізець“. Христ. Голос, 1949, ч. 20, ст. 7.

12. ПЕТРІВ Всеволод, військовий та громадський діяч і письменник, генерал-хорунжий армії УНР і міністер військових справ, викладач Укр. Педагогічного Інституту ім. Драгоманова у Празі, член Історично-філологічного Т-ва у Празі, дійсний член НТШ. Статті, розвідки й спогади (вид. „Червоа Калина“) Нар. р. 1883, помер в Авгсбурзі 10.VII.1948 р.

— „Укр. Трибна“ 1948, ч. 41. — „Неділя“ 1948, ч. 132.— Феденко Панас, Генерал Петрів, Там же, ст. 3. — Шандрук Павло, Генерального Штабу Генерал Всеволод Миколайович Петрів. „Сьогочасне й Минуле“, вид. НТШ, 1949, ч. 1-2, ст. 114-115.

13. СМОЛА Парфен. Громадський діяч, журналіст і письменник, відомий під псевдонімом Валентин Куц, редактор часопису „Український Хлібороб“ у Бразилії, автор дописів до укр. газет в США, Канаді, Аргентині та Галичині. Оповідання „Гадюча справа“.

Народився на Херсонщині, за революційну діяльність був три роки на засланні в Вологодщині, опісля в 1908 р. емігрував до Бразилії. Помер 15.IX.1948 р. на 65-ому році життя.

— Кравченко С., Помер Валентин П. Куц „Народна Воля“ (Скрентон) 1948, ч. 41. — Кедровський Володимир, Парфентій Смола (Валентин Куц). Там же, ч. 45.

14. СТАХОВСЬКИЙ Микола, лікар, громадський діяч і дипломат, голова дипломатичної місії УНР у Лондоні (1918-20). В 1906 р. видавав у Києві часопис „Боротьба“, орган Укр. Соц. Дем. Роб. Партії, в 1920 р. zorganizував у Берліні „Укр. релігійно-просвітне видав-

ництво“. Нар. 22.V.1879 р. у м. Волиця на Волині, помер у Празі 7.XII.1948 р.

— А. М., Д-р Микола Стаховський (Посмертна згадка), „Укр. Вісті“ 1949, ч. 28.

15. ХАНДОГА Матвій. Американсько-укр. журналіст і письменник (оповідання), основник і редактор першої укр. робітничої газети в Америці „Гайдамаки“ (Нью-Йорк 1909), від 1920-27 рр. редактор органу Т-ва „Укр. Народня Поміч“ — „Народне Слово“ в Пітсбурзі. Народився в с. Стрільська Нові, Бібрецького повіту, в Галичині, в 1885 р., помер 8.II.1948 р. у Пітсбурзі.

— „Наше Життя“ 1948, ч. 13, ст. 6.

16. ШАПОВАЛ Микола. Генерал, військовий і громадський діяч, брат Микити Шаповала, культурно-освітній діяч на Підляшші в рр. 1916-17, видавець газети „Рідне Слово“ в м. Біла, начальник 1-го Запорізького полку ім. Шевченка в складі дивізії синьо-жупанників 1920 р. Начальник Юнацької Школи в Кам'янці-Под. Від 1924 р. у Франції. Від 1928 р. видавав „Вісник“ Укр. Громади, переіменованій на „Укр. Воля“. Народився 17.XII.1886 р. в с. Сріблянка на Катеринославщині, помер 25.VI.1948 р. в Сельонкур, у Франції.

— Помер генерал Микола Шаповал, „Громада“ (Париж) 1948, ч. 12. — Микола Юхимович Шаповал, там же, ч. 15-16, ст. 16-19 (з портретом). — Микола Шаповал „Народна Воля“ (Скрентон) 1948, ч. 33, ст. 5 (з портретом).

17. ЩУРАТ Василь, літературознавець, поет і журналіст, дійсний член Наук. Т-ва ім. Шевченка й Української Академії Наук, знавець Шевченка. Головні праці: „Літературні начерки“, „З життя і творчости Шевченка“, „Шевченко і поляки“, „Філософічна основа творчости Куліша“, „Напередодні нової доби“ та багато ін.

Народився 1872 р., помер у Львові 27.VI.1948 р.

— Помер академік Василь
Щурат, „Час“ 1948, ч. 20, ст. 4.
— Борщак Ілько. Василь Щурат

(З нагоди 75-ої річниці). „Соборна
Україна“ (Париж), кн. 2 (квітень
1947), ст. 56-57.

IV. Осередок Української Культури й Освіти в Канаді

Три роки тому створено в Вінніпегу спеціальну установу для зберігання цінностей укр. культури, їх плекання й розвитку під назвою „Осередок Української Культури й Освіти“. Недавно Осередок придбав власний будинок. Досі зібрав він у своїм Музеї-Архіві чимало всякого добра, як от, наприклад, книжки й матеріяли про диригента й композитора Ол. Кошиця, пам'ятки з українського табору в Ріміні в Італії, записки проф. Ів. Боберського, праці проф. Є. Онацького, недруковані останні вірші Олеся, подаровані п. Галиною Лашенко, та ін. Управа Осередку звертається до всіх укр. громадян із проханням присилати на збереження всякі вартісні пам'ятки, а саме: 1) книжки, рукописи, чужомовні книжки про українські справи і цілі бібліоте-

ки. 2) Всякого роду записки і документи архівної вартости. 3) Авторські рукописи на безпечний переховок. 4) Вартісні укр. вишивки, убрання, килими. 5) Вартісні укр. картини. 6) Укр. вироби з кораликів. 7) Різьбарські укр. вироби. 8) Музичні твори й етнграфічні збірки. 9) Взагалі все, що створили українці і що має вартість дорогоцінної пам'ятки.

Докладний звіт Осередку про те, які саме пам'ятки та матеріяли придбав Осередок, див. у часописі „Укр. Вісті“ 1947, ч. 73. Пор. також „Християнський Шлях“ 1947, ч. 4(52), ст. 6.

Адреса Осередку:
Library and Museum
Ukrainian Cultural and Educational Centre, P. O. Box 3113,
Winnipeg, Man., Canada.